

2025, 4-son

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

AXBOROTNOMASI

2025

+998993115155

www.nsuni.uz

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

A X B O R O T N O M A S I

2025, № 4

NAVOIY – 2025

TAHRIRIYAT HAY'ATI:

Bosh muharrir:

I.f.d-ri, prof.M.B.Kalonov

Bosh muharrir o'rinbosari

DSc.R.H.Davlatova

Mas'ul kotib

PhD.D.F.Jabborova

Tahririyat hay'ati a'zolari:

Akademik Sh.Ayupov
Akademik I.D.Lelsitskiy
Akademik N.J.Kalonov
Akademik K.Sh.Tojibayev
Akademik S.Negmatov
Akademik B.Zaripov
Akademik R.Jo'rayev
Akademik X.Ibragimov
Director at House of
Leading&Learning Oy Hanne
Koli (Finland)
P.f.d., prof. Azizuddin Khan
(Kanpur IIT, Hindiston)
PhD. Tabassum Qazi (Kanpur
IIT, Hindiston)
F.f.d, prof. Z.N.Xudoyberganova
(Bartın Universiteti, Turkiya)
к.п.н. доцент Пежемская
Юлия Сергеевна (Санкт-
Петербург, Россия)
F.f.d., prof. D.Lutfullayeva
P.f.d., prof. O.Musurmonova
Iqt.f.d., prof. N.Murodova
P.f.d., prof. D.Narzikulova
P.f.d., prof. A.Ahmedov
F.f.d., prof. M.Ernazarova
F.f.d., prof. N.Safarova
I.f.f.d. I.S.Zaynutdinov
I.f.f.d. M.Kalonova
T.f.d. A.Aminova

B.f.d. S.Shodiyev
P.f.d. U.Mirsanov
T.f.n., prof. I.Kamolov
T.f.n. X.Qurbonov
P.f.n. T.O'tapov
P.f.n. G'.R.Yodgorov
F.-m.f.n. R.Ro'ziyev
F.f.n. T.Xo'jaev
F.-m.f.n. B.Izbosarov
B.f.n. A.Kushakov

Texnik muharrirlar:

A.Bahromov
I.Mahmudov
S.Saydullayev

Manzil: Navoiy sh., Ibn Sino ko'chasi, 45-uy.

Navoiy davlat universiteti, Bosh bino.

Tel.: (8436) 522-19-30, Faks: 225-19-30; web-sayt: nspi.uz

e-mail: @nspi.uz yoki isfan2006@mail.ru

MUNDARIJA // CONTENTS:

PEDAGOGIKA			
1	Мельникова М.С	Научно-методические основы обучения дошкольников элементам спортивных игр в условиях модернизации дошкольного образования	7-12
2	Jumasheva G.X	Bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi	12-17
3	Филиппов Ольгерд Александрович	Моральная форма цифровой среды университета: опыт цифрового гуманизма	17-26
4	Narziyeva M.S	Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari	26-31
5	Samiyeva Sh.X Aslanova N.X	Zamonaviy ta’limda o‘quvchilarda kreativlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati	31-37
6	Safarov D.X Davlatova Z.H	Voyaga yetmaganlar o‘rtasida zo‘ravonlikni oldini olishning psixologik asoslari	37-42
7	Homidov H Kamalova D	Pedagog shaxsiyatida kongruentlikning pedagogik ahamiyati	42-52
8	Muratova M	Antipiren moddalarining maktabgacha ta’lim muassasalarida qo‘llash zarurati va ekologik jihatlari	52-57
9	Davlatova R.H	Maktabgacha ta’limning kelajak modeli	57-63

		to'g'risida ayrim mulohazalar	
10	Sanayeva S.B	Oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish va tashkil etish texnologiyalari	64-73
11	Xaydarova Sh.N	Inklyuziv ta'lim muhitida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish	74-81
12	Kuchkarova M	Развитие креативности учащихся с помощью игровых методов обучения	82-89
13	Jabborova D.F	Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida pedagogik riskologiyadan foydalanishning mezonlari	89-95
14	Usmonov A.A	Bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarida ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishning shart-sharoitlari	95-102
TARIX			
16	Kurbanov X	Сафарбар қилинган Ўзбекистонлик “меҳнат армиячилари”нинг тақдири	102-111
TILSHUNOSLIK			
17	G'aybulloyeva U.A	Lingvopoetika fanining tahlil metodlari	112-120

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ ЭЛЕМЕНТАМ СПОРТИВНЫХ ИГР В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Мельникова М.С., кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой методик дошкольного образования,
«Белорусский государственный педагогический университет имени
М. Танка»;*

*Давлатова Р.Х., доктор филологических наук, доцент заведующий
кафедрой дошкольного образования,
Наваийский государственный университет*

Аннотация: в статье представлен анализ психолого-педагогических исследований по проблеме обучения детей дошкольного возраста элементам спортивных игр в учреждении дошкольного образования.

Abstract: the article presents an analysis of psychological and pedagogical research on the problem of teaching preschool children the elements of sports games in a preschool educational institution.

В настоящее время определяющим направлением в исследовании особенностей физического воспитания детей дошкольного возраста является накопление и глубокое осмысление комплекса научных знаний, охватывающих не только формирование двигательных умений и навыков, развитие двигательных способностей, но и научно-методические основы использования спортивных игр в работе с дошкольниками. В последние годы возрастающее внимание уделяется вопросам международного сотрудничества в сфере дошкольного образования, в том числе совместным научным исследованиям белорусских и узбекских учёных, направленным на обмен педагогическим опытом и разработку эффективных методик физического воспитания детей дошкольного возраста. Изучение данной проблемы приобретает особую значимость в современных социально-экономических условиях, которые требуют повышения качества дошкольного образования и укрепления здоровья воспитанников учреждений дошкольного образования.

Проблема применения элементов спортивных игр в физическом воспитании детей дошкольного возраста освещалась в трудах Э.Й.Адашкявичене, Л.Н.Волошиной, Д.М.Правдова, В.И.Усаковой, Н.В.Финогеновой и других исследователей. Учёными рассмотрен широкий спектр аспектов данной проблемы: влияние спортивных игр на повышение двигательной активности и уровня физической подготовленности детей дошкольного возраста (Л.Н.Волошина, Ю.Н.Ермакова, О.А.Сабуркина и др.);

формирование двигательных навыков, развитие физических качеств и двигательных способностей (Э.Й.Адашкявичене, Л.Н.Волошина и др.); использование спортивных игр в интеграции с познавательной деятельностью (А.А.Горелов, М.А.Правдов, И.М.Козлов и др.); воспитание интереса и потребности в занятиях физической культурой и спортом у дошкольников (Э.Й.Адашкявичене, А.А.Чепуркина, А.А.Мирошников, Т.А.Швалёва, С.О.Филиппова и др.). В трудах узбекских исследователей также накоплен значительный научный и практический опыт, касающийся вопросов физического воспитания и обучения детей дошкольного возраста элементам спортивных и подвижных игр. Так, в работах Ш.Ш.Ибрагимова, М.А.Тожиевой, Н.А.Махмудовой, Г.Х.Рузиевой рассматриваются особенности формирования двигательных навыков и развития координации движений у дошкольников в процессе игровой деятельности. Учёные подчёркивают необходимость интеграции национальных подвижных игр и элементов современных спортивных игр в образовательный процесс с целью повышения физической активности, формирования интереса к занятиям физической культурой и развития социально-личностных качеств детей. Результаты исследований показывают, что использование подвижных игр с элементами соревнования и командного взаимодействия способствует воспитанию настойчивости, взаимопомощи, самоконтроля и уверенности в собственных силах. Таким образом, анализ работ как русских, так и узбекских исследователей свидетельствует о широких возможностях использования спортивных и подвижных игр в физическом воспитании дошкольников, а также о необходимости научного обоснования методик их применения с учётом возрастных и национально-культурных особенностей детей.

Исследователи отмечают, что спортивные игры в дошкольном возрасте оказывают значительное влияние на развитие двигательных способностей, способствуют совершенствованию двигательных умений и навыков, а также обогащают двигательно-игровой опыт ребёнка (О.Г.Галимская). Кроме того, включение элементов спортивных игр в процесс физического воспитания способствует улучшению функциональных возможностей сердечно-сосудистой и дыхательной систем, укреплению опорно-двигательного аппарата, развитию сенсорных систем (зрительной, вестибулярной, слуховой и др.), а также удовлетворению естественной биологической потребности ребёнка в движении.

Положительное влияние спортивных игр на нравственное и социально-личностное развитие детей дошкольного возраста (О.А.Сабуркина, Г.Н.Олонцева, Н.В.Финогенова, В.Н.Шебеко и др.). В процессе спортивных игр происходит формирование волевых качеств личности — настойчивости, решительности, выдержки, а также развитие субъектных качеств, таких как активность, самостоятельность, инициативность и целеустремлённость. Освоение спортивных игр способствует накоплению субъектного опыта

ребёнка, развитию навыков самоконтроля и саморегуляции, формированию способности адекватно оценивать собственные возможности в игровой деятельности.

Кроме того, спортивные игры выполняют важную роль в регулировании эмоциональных проявлений и формировании характера общения ребёнка со сверстниками. В процессе совместных игр развиваются навыки командного взаимодействия, умение соблюдать правила и координировать свои действия с партнёрами по команде. Особое значение придаётся формированию социальной ответственности: умению защищать интересы своей команды и соперников, проявлять уважение к партнёрам по игре, оказывать помощь сверстникам и способствовать достижению общего результата.

В психолого-педагогических исследованиях накоплен значительный научно-практический опыт использования элементов спортивных игр в системе физического воспитания дошкольников. Так, показаны возможности применения игр с мячом — баскетбола, волейбола, футбола — в освоении техники владения мячом (Г. Л. Драндрова, М. П. Чапурина и др.); раскрыты особенности обучения двигательным умениям детей старшего дошкольного возраста на материале игр в волейбол и гандбол (О. И. Маттис, Ю. К. Чернышенко и др.); изучено влияние спортивных игр на повышение двигательной активности (В. П. Арсеньева) и уровня физической подготовленности (Л. Н. Волошина, Ю. Н. Ермакова и др.) дошкольников. Отмечается и вклад спортивных игр в обогащение двигательного опыта детей, в том числе при игре в городки (А. К. Ковалевский, В. Ф. Пугачев).

Ряд исследователей разработали и внедрили методики проведения физкультурных занятий на основе использования элементов футбола с детьми 5–7 лет, направленные на всестороннее физическое и психическое развитие (Ю. Н. Ермакова, Е. Н. Колотилова и др.). Также обоснована система комплексного обучения детей 3–6 лет на начальном этапе освоения тенниса (А. Ю. Журавлёва), позволяющая целенаправленно формировать двигательные навыки и интерес к физической активности.

Изучение проблемы обучения дошкольников элементам спортивных игр активно ведётся не только в России, но и в других странах постсоветского пространства, где накоплен значительный опыт организации физического воспитания детей дошкольного возраста. В Республике Беларусь отдельные аспекты проблемы обучения детей дошкольного возраста элементам спортивных игр и их влияния на развитие личности ребёнка нашли отражение в исследованиях В. Г. Шпака, В. Н. Шебеко, В. А. Шишкиной, Н. Э. Власенко и других учёных. В их научно-методических трудах раскрываются правила проведения отдельных спортивных игр — гандбола, хоккея с мячом, хоккея с шайбой, бадминтона и др. — с детьми старшего дошкольного возраста. Описана техника выполнения основных элементов этих игр, адаптированных к возрастным возможностям дошкольников, а

также проанализированы типичные ошибки, возникающие при выполнении технических приёмов и соблюдении правил во время проведения занятий.

Следует отметить, что аналогичные исследования активно ведутся и в Республике Узбекистан, где вопросам физического воспитания и обучения дошкольников элементам спортивных игр уделяется значительное внимание в рамках реализации Государственной программы развития системы дошкольного образования. Узбекские исследователи (Ш. Ш. Ибрагимов, М. А. Тожиева, Н. А. Махмудова и др.) акцентируют внимание на необходимости внедрения инновационных методик, направленных на развитие двигательной активности, формирование координации движений и воспитание устойчивого интереса детей к физической культуре. В практику дошкольных образовательных учреждений внедряются как элементы современных спортивных игр (мини-футбол, волейбол, настольный теннис), так и национальные подвижные игры, адаптированные к возрастным особенностям детей.

Особое значение имеет совместная научная работа белорусских и узбекских исследователей, направленная на интеграцию передового опыта двух стран в области физического воспитания дошкольников. Такое сотрудничество способствует обмену научно-методическими подходами, разработке эффективных педагогических технологий и созданию единого научного пространства, ориентированного на развитие личности ребёнка средствами спортивных игр.

Таким образом, как в Беларуси, так и в Узбекистане, прослеживается общая тенденция к научному осмыслению и методическому совершенствованию процесса обучения детей дошкольного возраста элементам спортивных игр, направленному на их всестороннее физическое и личностное развитие.

В то же время современные исследования (А. Ю. Журавлёва, О. Г. Галимская, А. В. Третьяк, Н. В. Финогенова и др.) подчёркивают, что использование элементов спортивных игр в физическом воспитании дошкольников носит преимущественно ознакомительный и фрагментарный характер и не в полной мере соответствует психофизиологическим особенностям детей старшего дошкольного возраста. Анализ психолого-педагогических работ (А. Ю. Журавлёвой, А. В. Третьяк и др.) также показывает, что недостаточно изучены условия и факторы, способствующие сотрудничеству детей в процессе освоения спортивных игр. Недостаточно раскрыты механизмы межличностного взаимодействия и взаимообучения дошкольников, обеспечивающие формирование их двигательного, игрового и субъектного опыта.

В связи с этим в настоящее время осуществляется научно-исследовательская работа по теме: «Разработка научно-методического обеспечения обучения детей старшего дошкольного возраста элементам спортивных игр (футбол, хоккей, баскетбол, настольный теннис)».

Проведение данного исследования направлено на теоретическое обоснование предпосылок успешного освоения детьми старшего дошкольного возраста технических элементов спортивных игр, определение перечня доступных им видов движений и игровых действий, а также характеристику методов, обеспечивающих осознанное и поэтапное овладение этими элементами на различных формах физкультурных занятий.

Таким образом, результаты проведённого анализа подтверждают, что спортивные игры обладают высоким потенциалом в физическом, личностном и социально-нравственном развитии детей дошкольного возраста. В современных условиях развитие теоретико-методических основ обучения дошкольников элементам спортивных игр приобретает особое значение и требует дальнейшего совершенствования.

Особое внимание следует уделить международному научному сотрудничеству, в частности совместной работе белорусских и узбекских исследователей, направленной на интеграцию педагогического опыта и создание единой научно-методической базы физического воспитания детей дошкольного возраста. Объединение научных усилий двух стран способствует формированию инновационных подходов к организации двигательной активности детей, укреплению их здоровья и повышению качества дошкольного образования в целом.

Список литературы

1. Адашкявичене, Э. Й. *Спортивные игры и упражнения в детском саду* / Э. Й. Адашкявичене. — М.: Просвещение, 1992. — 226 с.
2. Волошина, Л. Н. *Играйте на здоровье! Программа и технология физического воспитания детей 5–7 лет* / Л. Н. Волошина. — М.: Аркти, 2004. — 144 с.
3. Ермакова, Ю. Н. *Методика физкультурных занятий с детьми 5–7 лет на основе использования элементов игры в футбол* / Ю. Н. Ермакова. — Канд. дисс., Шуиск, 2010.
4. Иовва, О. А. *Спортивные игры как стимул всестороннего физического развития ребёнка дошкольного возраста* // Вопросы педагогики, 2019.
5. Sun, S., Chen, C. *The Effect of Sports Game Intervention on Children's Fundamental Motor Skills: A Systematic Review and Meta-Analysis* // Children (Basel). — 2024.
6. Whitebread, D., Neale, D., et al. *The Role of Play in Children's Development: A Review of the Evidence*. — 2017.
7. Trawick-Smith, J. *The Physical Play and Motor Development of Young Children: A Review of Literature and Implications for Practice* // Center for Early Childhood Education.

8. Конох, О. Е. *Integrated Use of Sports Games in Physical Education of Children in Preschool Educational Institutions*. — SportPedagogy.org.ua, 2013.
9. Ибрагимов, Ш. Ш., Тожиева, М. А., Махмудова, Н. А. *Проблемы физического воспитания детей дошкольного возраста в Республике Узбекистан* // (монография/учебное пособие/статья). (При необходимости добавить полные данные публикации)
10. **Концепция развития дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года** // гл. раздел о физическом воспитании и развитии двигательной активности дошкольников.
11. Здорикова, Н. *Игровая деятельность детей дошкольного возраста: практикум*. — 2023.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

Qoraqalpog‘iston. Jumasheva G.X. p.f.d., professor

“Maktabgacha ta’lim” kafedrasi mudiri

Annotatsiya: Maqolada kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish ochib beriladi. Shu bilan birga kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi nazariy asoslarini o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Kompetensiya, kompetentlik, faoliyat, shart-sharoit, tajriba, moderinizatsiya, tizim, kreativ, texnologiya, kognitiv, yondashuv, kasbiy faoliyat, rivojlantirish.

Аннотация: В статье раскрывается совершенствование технологии подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода. Вместе с тем изучается теоретические основы технологии подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: Компетенция, компетентность, деятельность, условия, опыт, модернизация, системный, творческий, технология, познавательный, подход, профессиональная деятельность, развитие.

Annotation: The article reveals the improvement of the technology of preparing future educators for professional activity based on a competency-based approach. At the same time, the theoretical foundations of the technology of preparing future educators for professional activity based on a competency-based approach are studied.

Keywords: Competence, competence, activity, conditions, experience, modernization, system, creative, technology, cognitive, approach, professional activity, development.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining kasbiy kompetensiyasi tizimi – pedagogik mahorat orqali ta'lim va tarbiya faoliyatlarida namoyon bo'ladi va u o'z navbatida tarbiyachidan yuksak mahoratni talab etadi. Kasbiy tayyorgarlik modelini shakllantirishda umumiylikdan xususiy mahorat sari boriladi. Umumiy mahorat – bu pedagogik fikr yuritish va faoliyat yurgazish hisoblanadi, fakt va hodisalarni nazariy jihatdan tahlil qilishga undaydi. Tarbiyachi uchun zarur bo'lgan mahoratning bu ikki unsurini birlashtirish asosida konkretlikdan obstraklikka, ya'ni aniqlikdan mavhumlik sari o'tiladi. Ular sezgi, tafakkur va nazariy asoslarda yuz beradi. Tahlil etishni nazariy darajaga olib chiqish mahorati bo'lg'usi o'qituvchilarni pedagogik mahoratga o'rgatishning yoki pedagogik mahoratni yanada takomillashtirishning eng muhim vazifalaridan biri sanaladi. Pedagogik masalalarning umumlashganligiga qaramay, pirovard natija, yechim “fikrlash, faoliyat yurgazish, fikrlash” mana shu uchlikka kelib taqaladi hamda pedagogik faoliyat unsurlari va unga mos bo'lgan axborot bilan uyg'unlashib ketadi. Natijada bo'lajak tarbiyachining kasbiy kompetentligi modeli uning nazariy va amaliy tayyorgarligi sifatida namoyon bo'ladi. Ular quydagilar:

- Pedagogik kompetensiya bo'lajak tarbiyachi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat, ko'nikma;

- Muammolarni muvaffaqiyatli yechish qobiliyati, oliy darajadagi kasbiy mahorat.

- Kasbiy faoliyati davomida tarbiyachi tomonidan qo'llanilgan texnologiyalar, metodlar va usullar yig'indisi.

Turli tajribalar yig'indisi, pedagogik faoliyatdagi katta tajriba. Pedagogik kompetensiya pedagogika sohasidagi bilim, mahorat, ko'nikma, ma'lumotlilik va obro'-e'tibor.

V.Xutorskiy ta'limda o'qituvchining yetti kompetensiyasini tavsiflaydi:

1. Dunyoqarash asnosida ya'ni qadriyat va o'zini anglash - o'qituvchining dunyoqarashi, tasavvuri va qadriyati bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. U atrof-muhitdagi voqea va hodisalar ning mohiyatini ko'ra oladi va tushunadi bunga o'zini yo'naltiradi, pedagog sifatida o'z fikrini asoslay oladi. Muammo yechimini topa oladi. Bu kompetensiya - o'qituvchining o'quv va boshqa faoliyatlari dagi o'z-o'zini anglash mexanizmini ta'minlaydi.

2. Umummadaniy milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish; oilasiga, urf-odatlarga hurmat; ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish. Ilm- fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta'sirini anglay olishi va talabalarga tushuntira olishi.

3. O'quv va bilish jarayoni - o'qituvchining mustaqil bilish faoliyati. Mantiqiy fikrlashi. O'quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko'nikmasini tahlil qila olishi. 4. Ma'lumotga ega bo'lish - pedagogik faoliyati, o'z faniga doir ma'lumotlarni egallash ko'nikmasi.

5. Muloqotchanlik - til bilishi, turli xil insonlar bilan muloqotda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi.

6. Ijtimoiy - foydali mehnat, oilaviy munosabatlar va mas'uliyat, jamiyat rivojidagi ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish.

7. O'z ustida ishlashi - jismoniy, ma'naviy, intellektual jihatdan o'zo'zini rivojlantirib borishi. Hissiyotini boshqarish.

Kvalifikatsiya va kompetensiyaning o‘zaro munosabati: Kvalifikatsiya - potensial faoliyatda bilim va ko‘nikmaning namoyon bo‘lishi.

Kompetensiya - bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko‘rinishi [3.17].

Didaktik kompetensiya:

- o‘qitish muhitini yaratish;
- mavzu mazmunini yoritishni rejalashtirish;
- o‘quv jarayonini boshqarish;
- talabalarga motivatsiya berish va yordam ko‘rsatish;
- talabalar bilimni anglash va ularni rivojlantirish;
- talabalarning yutuqlari va rivojlanishlarini baholash;
- fanlar bo‘yicha kompetensiyaga ega bo‘lish. Ta’lim sifatini belgilovchi

omillardan biri bu o‘qituvchi ning o‘z fani bo‘yicha kompetensiyaga ega bo‘lishidir. U pedagogik moslashuv tizimi asosida namoyon bo‘ladi:

- ilmiy bilim;
- turli xil faoliyatni bajara olishi (namuna, misol keltira olishi);
- muammoli vaziyatlarni samarali yechimini topishda ijodiy faoliyat asosida yondashish;

- jamiyat va insonlarga, tabiatga ijobiy emotsional munosabat da bo‘lish tajribasi. Professional pedagog o‘z kasbining yetuk ustasi – ustoz pedagog, albatta uning pedagogik mahorati bo‘ladi. U barcha vaziyatlarda ham o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli olib boradi. U albatta, zamonaviy metod va usullarni muntazam o‘rganib boradi, pedagogik kasbiy kompetensiyaga ega bo‘ladi. Chunki shu hislatlarga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘zi bilgan, bilmagan holda haqiqiy kompetensiya egasi bo‘ladi. Mehnat qilish madaniyatigagina emas, balki yuksak umuminsoniy madaniyatlar: odobxloq, qadriyatlar va obro‘-e’tibor egasi bo‘lishi o‘z-o‘zidan ayon. Shu bois ham, talabalarning kasbiy kompetensiya egasi bo‘lib yetishishlari uchun Milliy dasturimizda uch bosqichli tizim bo‘yicha ta’lim-tarbiya beriladi. Pedagogik qobiliyat - pedagogning pedagogik faoliyatga yaroqliligini va

shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini, shuningdek, pedagogik jarayonlarni takshil etish va boshqara olishini ifodalovchi qobiliyat. Kasbiy motivatsiya - kasbga tegishli vazifalarni bajarish va kasb tanlashni belgilovchi, atrof, borliq omillari, kasbga yo'naltirishga oid faoliyat ta'sirida shakllanuvchi mayldan iborat. O'qituvchining kasbiy kompetensiya bazasi shundan iboratki, ta'limiy, rivojlantiruvchi muhitni tashkil qila olishi ko'nikmasiga ega bo'lish kerakki, talabalarda bilim, ko'nikma malaka shakllansin. Ta'lim jarayoni shunday tashkil etilishi lozimki, bunda talabalarda qiziqish orsin, shu bilan birga o'ylash va munozara yuritish, dolzarb savollarni qo'ya olish, mustaqil tafakkurni shakllantirish, g'oyalar yaratishga o'rgatish, turli xil nuqtai nazarlarni aytish ko'nikmasini shakllantirish. Har qanday o'qituvchining maqsadi dars jarayonidagi vaziyatlarni "rivojlantiruvchi muhit"ga aylantira olishi kerak.

Zamonaviy tarbiyachining asosiy kompetensiyasi:

O'z "ta'limiy kamchiliklari"ni mustaqil tuzatib, bolalar bilan birga ta'lim-tarbiya jarayonini olib borishni bilish.

2. Bolalarni mustaqil faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishni bilish.

3. O'quv jarayonini sahnalashtirish bunda turli xil faoliyat usullaridan foydalanish, ularga bolalarning moyilligi va qiziqishiga qarab ishlarni taqsimlash ko'nikmasiga ega bo'lish.

4. Tadqiqotchilik tafakkuriga, bolalarda tadqiqotchilik ko'nikmasini tashkil etishni bilishi kerak.

5. Talabalarni yutuq va rivojlanishlarini baholash tizimidan foydalanish.

6. O'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni bilish.

7. Dars jarayonida suhbat va bahs-munozara olib borish, bolalar o'zlari xoxlab aytmoqchi bo'lgan fikr, qarash va munosabatlarini bayon eta olishlariga yo'naltirilgan muhitni yaratish. Nafaqat bolalar bir-birlari bilan balki, tarbiyachi bilan ham shaxsiy qarash va munosabat, tanqidlarni tahlil qilishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.»O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PQ-4038-son Qarorlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi-O‘zbekiston Respublikasining Oliy Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-5847 sonli farmoni.

3. Mukarram Axmedova. Kasbiy kompetentlik. Uslubiy qo‘llanma. -T. 2018 yil.

4. X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi. -Toshkent. 2008 yil.

МОРАЛЬНАЯ ФОРМА ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ УНИВЕРСИТЕТА: ОПЫТ ЦИФРОВОГО ГУМАНИЗМА

Филиппов Ольгерд Александрович

НУВО «PROFI UNIVERSITY», г. Навои

olgerdphilippow@gmail.com

Аннотация. Статья обосновывает цифровой гуманизм как философский принцип преобразования университета и показывает, как ценности достоинства, автономии и справедливости получают институциональные носители в цифровой среде. Метод исследования - концептуально-нормативная реконструкция с элементами правового анализа и критической герменевтики. Предложена актуализация процессов в следующих аспектах: права на данные и понятная апелляция, участие человека в значимых решениях, критическая грамотность в работе с данными и системами искусственного интеллекта, алгоритмическая подотчётность (публичные реестры, проверки на предвзятость, отчётность). Обсуждаются пределы объяснимости, множественность метрик справедливости и неизбежная политическая сторона гуманизма. Намечены направления эмпирической верификации (по индикаторам доверия, качества апелляций и динамики конфликтов. Показано, что придание цифровой среде «моральной формы» возможно через устойчивые процедуры, допускающие критику и пересмотр.

Ключевые слова: цифровой гуманизм, права на данные, объяснимость алгоритмов. алгоритмическая подотчетность, цифровая грамотность, университетская политика.

Annotatsiya. Maqolada raqamli gumanizm universitetni qayta tashkil etishning falsafiy tamoyili sifatida asoslanadi va qadr-qimmat, avtonomiya hamda adolat qadriyatlari raqamli muhitda qanday qilib institutsional shakl topishi ko'rsatiladi. Tadqiqot usuli — kontseptual va normativ rekonstruksiya, huquqiy tahlil hamda tanqidiy germeneytika elementlari bilan. Quyidagi yo'nalishlarda jarayonlarni yangilash taklif etiladi: ma'lumotlar ustidan huquqlar va tushunarli apellyatsiya tartibi; muhim qarorlar qabulida inson ishtiroki; ma'lumotlar va sun'iy intellekt tizimlari bilan ishlashda tanqidiy savodxonlik; algoritmik hisobdorlik (ommaviy reyestrlar, og'ishlarni tekshirish, hisobot berish). Tushuntirilishning chegaralari, adolatlilik mezonlarining ko'pligi va gumanizmning muqarrar siyosiy jihati muhokama qilinadi. Ishonch ko'rsatkichlari, apellyatsiyalar sifati va nizolar dinamikasi bo'yicha empirik tekshiruv yo'nalishlari belgilab beriladi. Raqamli muhitga "axloqiy shakl" berish tanqid va qayta ko'rib chiqishni nazarda tutuvchi barqaror tartib-taomillar orqali mumkinligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: raqamli gumanizm, ma'lumotlar huquqlari, algoritmik tushuntirilish, algoritmik hisobdorlik, raqamli savodxonlik, universitet siyosati.

Abstract. The article argues for digital humanism as a philosophical principle of university transformation and shows how the values of dignity, autonomy, and justice acquire institutional form within the digital environment. The method combines conceptual–normative reconstruction with elements of legal analysis and critical hermeneutics. It proposes to advance processes in the following domains: rights over data and a clear right of appeal; meaningful human involvement in consequential decisions; critical literacy for working with data and artificial-intelligence systems; and algorithmic accountability (public registries, bias checks, and reporting). The discussion addresses the limits of explainability, the plurality of fairness metrics, and the inescapably political dimension of humanism. It outlines avenues for empirical verification—by indicators of trust, the quality of appeals, and conflict dynamics. The paper shows that giving the digital environment a “moral form” is achievable through stable procedures that admit criticism and revision.

Keywords: digital humanism, data rights, algorithmic explainability, algorithmic accountability, digital literacy, university policy.

Введение. В наше время цифровые инструменты стали для университета не просто набором методов, а инфосредой: курсы идут в LMS, аналитика обучения и ресурсная поддержка и контроль знаний осуществляются в

HEMIS, административные решения опираются на внешние модули и внутренние данные образовательных платформ.

В этих условиях философский вопрос о соотношении эффективности и автономии обучающегося приобретает новое видение. Ведь когда степень усвоения материала и уровень знаний по предмету все чаще осуществляется определенным алгоритмом платформы, право на сомнение или обжалование теряет смысл, так как механизмы принятия решения не очевидны.

Идеи же цифрового гуманизма отвечают на это требованием вернуть в цифровую экосистему университета язык достоинства обучающихся, свободы и причастности к процессам.

Так, Венский манифест формулирует ориентир предельно ясно: «развитие цифровых технологий должно соотноситься с человеческим достоинством и демократическим контролем, а университет - оставаться пространством критического мышления, а не складом данных и метрик» [9, с. 1–2]. В правовом поле данный принцип получает опору в **«Регламенте 2016/679 Европейского парламента и Совета от 27 апреля 2016 года «О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных (Общий регламент по защите данных)» (или GDPR): «достоинство, верховенство права и процедурные гарантии не добавляются к цифровизации «снаружи», а образуют ее пределы - через минимизацию данных, права субъекта и ограничения автоматизированных решений (включая право на объяснение и на человеческий пересмотр значимых исходов) [3, с. 4–6]. При этом критическая мысль европейской философии предупреждает: «пока ценности не обрели институциональные носители - участие затронутых, подотчетность, публичность причин - «цифровой гуманизм» рискует остаться риторикой поверх техносоциальных асимметрий» [4, с. 1–3].**

Вместо выбора между лозунгом и инженерным набором алгоритмов разумно мыслить цифровизацию университетов «как практику придания

моральной формы технологической среде: человек остается адресатом и соавтором решений, а не профильной записью» [2, с. 16–22].

Методы. Материалы данной статьи основываются на концептуально-нормативной реконструкции с элементами правового анализа и критической герменевтики. В качестве нормативного обоснования используются статьи GDPR: генеалогия ограничения автоматизированных решений (ст. 22), право на объяснение, минимизация данных трактуются как институциональные формы защиты достоинства и автономии в образовательной среде [3, с. 12–15].

При этом, критический взгляд напоминает: у гуманизма неизбежно есть социально-политическая сторона. Участие тех, кого затрагивают цифровые решения, и персональная ответственность – «не просто декларации, а человеческая гарантия того, что личность не сводится к набору данных» [4, с. 4].

Для того, чтобы эти требования обрели практическую форму, необходимо учитывать человеко-ориентированный подход к системам искусственного интеллекта и на дорожную карту цифрового гуманизма: «в важных ситуациях итоговое слово должно оставаться за человеком; причины решения должны быть понятными и поддающимися исправлению; ход рассуждения - фиксироваться; предвзятости - регулярно проверяться; перечни применяемых алгоритмов - публиковаться; в учебные планы — вводиться модули критической грамотности в работе с данными и системами искусственного интеллекта» [7, с. 1–5].

При этом ограничения настоящего исследования очевидно: аргумент остается концептуальным и требует дальнейшей проверки на практике - по таким критериям, как доверие к цифровым сервисам, число апелляций и частота конфликтных ситуаций, а также разработки нормативной базы, как локальной для университетов, так и национального значения.

Результаты. Результатами настоящего исследования можно считать разработку трех основных тезисов цифрового гуманизма при трансформации современной высшей школы, а именно: достоинство обучающегося задает пределы управляемости, автономия требует процедурной формы, справедливость невозможна без видимости причин. Именно они дают возможность перейти от теоретических деклараций к институциональным решениям.

На их основе можно выделить следующие аспекты, где необходима философская рефлексия осуществляемых процессов.

Так, права на данные выступают институциональной формой достоинства. «Если всерьез принимать идею «не быть подчиненным непрозрачному произволу», право на объяснение, доступ и исправление — не юридический декор, а практика признания субъекта способным к возражению и самоопределению» [1, с. 16–17]. Именно из этого аспекта проистекают необходимые решения: публичные реестры целей обработки и сроков хранения персональной информации, различение правовых оснований по функциям (обучение, контроль, поддержка), «безопасные режимы» для уязвимых случаев - переходы между уровнями обучения, дисциплинарные процедуры, ситуации материальной зависимости.

Концепция «уязвимых субъектов данных» задает повышенный уровень защиты - вплоть до альтернативных режимов прокторинга без видео, где риск непропорционален образовательной цели [5, с. 12]. Практический критерий прост - уменьшается ли чувство несправедливости, и есть ли у участников образовательного процесса реальная возможность ответственно возражать.

Не менее важным становится обязательное участие человека в принятии значимых решений - это и есть ответственность: ясно, кто принял решение, и существует понятная процедура его пересмотра. В ситуациях с значимыми

последствиями (допуск к дисциплине, отчисление, назначение стипендии) автоматические процедуры должны оставаться подконтрольными человеку.

Принцип «человеко-ориентированный искусственный интеллект» предлагает конкретные требования: вести «журнал причин» (запись, почему система выдала такой результат), сохранять следы обоснования, предусматривать режим временной остановки и пересмотра, описывать используемые модели и наборы данных, а также требовать от пользователя явного подтверждения при важных последствиях [8, с. 6–7]. Здесь нет противопоставления «чем больше автоматизация, тем меньше человек»: возможна высокая степень автоматизации при сохранении сильного человеческого контроля, если в устройство системы заранее заложены восстановление причин и возможность пересмотра.

Кроме этого, учебные планы должны формировать у студентов умение мыслить и действовать ответственно. Критическая грамотность в работе с системами искусственного интеллекта и данными включает: понимание пределов точности любых показателей; распознавание источников ошибок; знание правовых ограничений и этических правил; способность объяснять результат и при необходимости обоснованно его оспаривать.

Концепция цифрового гуманизма относит такой подход к первоочередным задачам и связывает их с правами обучающихся и их участием в принятии решений. На практике это выражается в общих для всех курсах, совместных проектах «человек и система искусственного интеллекта» с кратким дневником размышлений, а также в оценивании, где важен не только итог, но и ход рассуждения. Подобная организация обучения поддерживает культуру внимательного сомнения и личной ответственности - основу философии образования.

Также, алгоритмическая подотчетность и открытость - это практически реализуемая форма справедливости. Открытый перечень применяемых алгоритмов, регулярные проверки на предвзятость и публичные отчеты

делают критику адресной: становится понятно, к кому и на каком основании предъявлять требования [9, с. 1–2]. Идея «малых пауз», предложенная Х. Новотны, показывает: «напряжение между быстротой и вдумчивостью, между автоматизацией и человеческой свободой не исчезает, но его можно упорядочить на уровне правил и процедур - через регулярные циклы открытого пересмотра и исправления» [6, с. 317–319].

Обсуждение. Обсуждая тему, важно прямо признавать имеющиеся ограничения и возможные риски. Прежде всего, понятность работы электронной системы не устраняет неопределенность полностью: способы толкования дают лишь частичные и зависящие от ситуации основания; поэтому корректнее говорить о праве на достаточные причины для обжалования и пересмотра, а не о праве на полную прозрачность [8, с. 1–2]. Это не просто признание имеющейся технологии, а философская честность: мы признаем пределы знания и переносим акцент на порядок исправления ошибок.

Далее, справедливость не сводится к тому или иному определенному показателю: разные способы ее измерять могут противоречить друг другу, что отражает множественность ценностей в университете; значит, выбор показателей должен быть открытым и обоснованным, а порядок разрешения разногласий - заранее описанным; университет обязан не только считать, но и объяснять, почему считает именно так [9, с. 1].

Социо-политическая сторона гуманизма также имеет значение: без участия затронутых людей и без персональной ответственности «гуманизм» рискует превратиться в красивую вывеску, скрывающую дисциплинарное давление [4, с. 1–3]. Ответ состоит в том, чтобы придать ценностям форму четких правил и процедур, допускающих критику и перераспределение ответственности: участие, обжалование, проверка, открытый перечень применяемых алгоритмов [7, с. 1–3].

Наконец, «человекоцентричность» продуктивна не просто как утверждение «человека вне истории», а как позиция, учитывающая связи между людьми и техническими объектами; при этом сохраняется нормативное ядро - достоинство и ответственность как условие совместной жизни в технической среде. Национальные и локальные философские традиции также важный ресурс: такие дискуссии об автономии и ответственности дают язык, который не позволяет нивелировать человека в технических описаниях; «быть субъектом» здесь значит иметь право и обязанность возражать, объяснять и исправлять.

Заключение. Таким образом, цифровой гуманизм для университета – не просто план технического обновления, но способ придать цифровой среде нравственный облик. Достоинство и автономия, справедливость и участие становятся видимыми, когда получают устойчивые нормативы: право на свои данные и на обжалование решения, обязательное участие человека в значимых решениях и требование ясного объяснения, открытый перечень используемых алгоритмов и их проверки, учебные модули критической грамотности в работе с данными и системами искусственного интеллекта.

Дальнейший шаг - проверка на практике: связано ли наличие «журнала причин» и установленного срока для подачи апелляции с доверием к системе управления обучением и уменьшением конфликтов; влияет ли введение модулей критической грамотности на качество аргументации при обжаловании; помогает ли открытый реестр алгоритмов наладить общение между информационно-технологическими подразделениями и студентами.

Такие вопросы можно изучать с помощью простых проектных дизайнов «до – после» и сопоставления близких по профилю программ, не нарушая частную жизнь участников [3, с. 12–15].

Обсуждая ограничения, важно помнить: понятность работы системы не устраняет неопределенность полностью. Способы толкования дают лишь частичные и зависящие от ситуации основания; корректнее говорить о праве

на достаточные причины для апелляции и пересмотра, а не о праве на полную прозрачность.

Справедливость тоже не выражается одним критерием: разные способы ее измерения могут противоречить друг другу. Поэтому выбор показателей должен быть открытым и обоснованным, а порядок разрешения разногласий - заранее описанным; университет обязан не только считать, но и объяснять, почему считает именно так.

При этом «человекоцентричный» взгляд полезен не как утверждение «человека вне истории», а как позиция, учитывающая связи людей и технических объектов, сохраняя при этом ядро — достоинство и ответственность как условие совместной жизни в технической среде.

Список литературы.

1. Колесник, М.А.; Копцева, Н. П. Философские основы цифрового гуманизма // *Цифровизация*. 2024. Т. 5, № 1. С. 18–34. EDN: DONPLW. URL: <https://research.sfu-kras.ru/publications/publication/61326974> (дата обращения: 3.01.2026).
2. Лекторский, В.А. Гуманизм против трансгуманизма. Прогноз и проект // *Философские науки*. 2025. Т. 68, № 1. С. 15–31. DOI: 10.30727/0235-1188-2025-68-1-15-31. URL: <https://www.phisci.info/jour/article/view/3963> (дата обращения: 3.01.2026).
3. Celeste, E.; De Gregorio, G. Digital Humanism: The Constitutional Message of the GDPR // *Global Privacy Law Review*. 2022. Vol. 3, No 1. P. 4–18. URL: https://doras.dcu.ie/27018/1/CelesteDe%20Gregorio_Digital%20Humanism_AM.pdf (дата обращения: 9.01.2026).
4. Coeckelbergh, M. What is Digital Humanism? A Conceptual Analysis and an Argument for a More Critical and Political Digital (Post)Humanism // *Journal of Responsible Technology*. 2024. Vol. 17. P. 1–4 (Article 100073). DOI: 10.1016/j.jrt.2023.100073. URL: <https://us scholar.univie.ac.at/detail/o%3A2175017.pdf> (дата обращения: 9.01.2026).

5. Malgieri, G.; Niklas, J. Vulnerable Data Subjects // *Computer Law & Security Review*. 2020. Vol. 37. 105415. P. 1–17. DOI: 10.1016/j.clsr.2020.105415. URL: <https://www.panelfit.eu/wpcontent/uploads/2021/10/Vulnerable-data-subjects.pdf> (дата обращения: 5.01.2026).
6. Nowotny, H. Digital Humanism: Navigating the Tensions Ahead // *Perspectives on Digital Humanism* / eds. H. Werthner, E. Prem, A. Lee, C. Ghezzi. Cham: Springer, 2022. P. 317–321. DOI: 10.1007/978-3-030-86144-5_43. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-86144-5_43 (дата обращения: 3.01.2026).
7. Prem, E.; Hardman, L.; Werthner, H.; Timmers, P. (eds.). *Research, Innovation, and Education Roadmap for Digital Humanism*. Vienna: TU Wien, 2022. 13p. DOI: 10.34726/3801. URL: <https://repositum.tuwien.at/bitstream/20.500.12708/175643/1/Prem-2022-Research%2C%20Innovation%2C%20and%20Education%20Roadmap%20for%20Digital%20Humanism-ao.pdf> (дата обращения: 9.01.2026).
8. **Shneiderman, B.** Human-Centered Artificial Intelligence: Reliable, Safe & Trustworthy. Preprint. arXiv:2002.04087, 2020. 21 p. URL: <https://arxiv.org/pdf/2002.04087> (дата обращения: 3.01.2026).
9. **Vienna Manifesto on Digital Humanism**. Vienna, May 2019. 3 p. URL: <https://dighum.ec.tuwien.ac.at/wp-content/uploads/2019/05/manifesto.pdf> (дата обращения: 3.01.2026).

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI

Narziyeva Mastura Sunnatovna

Buxoro viloyati PMM Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari
kafedrasi mudiri, dotsent

masturanarzieva@gmail.com

Annotatsiya. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va darslarni interfaol tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, interfaol, zamonaviy, o'yinli ta'lim, texnologiya, munozara, loyiha, muammo, STEM.

Abstract. Today, the use of modern pedagogical technologies in the primary education system is of great importance in making the learning process of students more effective and interesting. These technologies help to develop individual abilities of students, teach them to think independently and organize lessons in an interactive way.

Key words: elementary education, interactive, modern, game education, technology, discussion, project, problem, STEM.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim — bu bolalarning dastlabki ta'lim oladigan bosqichi bo'lib, ularning shaxsiy rivojlanishi, intellektual qobiliyatlarini shakllantirish va jamiyatga moslashish jarayonida juda muhimdir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar esa boshlang'ich ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning ta'lim olishini osonlashtiradi va individual yondashuvni kuchaytiradi. Quyida boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy turlari va ularning afzalliklari haqida ma'lumot beriladi.

Zamonaviy texnologiyalar ta'lim jarayonida yangi pedagogik usullarni shakllantirmoqda. Innovatsion yondashuvlar, jumladan, AR (kengaytirilgan haqiqat) va VR (virtual haqiqat) texnologiyalarini qo'llash o'quvchilar uchun darslarni yanada qiziqarli va interaktiv qiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan ishlash uchun o'qituvchilarni malakali qilib tayyorlash muhimdir. O'qituvchilarning texnologik ko'nikmalarini oshirish va ularni doimiy ravishda yangilab borish ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omillardan biridir. Ko'plab

mamlakatlarda texnologik infratuzilmani yaxshilash va uni barcha o'quvchilar uchun teng ta'minlash masalalari dolzarbdir. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda raqamli infrastrukturani joriy etish va bu boradagi tengsizlikni kamaytirish uchun ko'p ishlar qilinishi zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha adabiyotlar turli manbalarda keng o'rganilgan bo'lib, bu texnologiyalarni tahlil qiluvchi kitoblar, maqolalar va ilmiy tadqiqotlar o'qituvchilar va pedagoglar uchun muhim manba hisoblanadi. Chet el pedagoglari T. Anderson, va J. Dronlar o'zlarining "Three Generations of Distance Education Pedagogy" asarida masofaviy ta'limning pedagogik texnologiyalari va ularning rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Mualliflar uch asosiy pedagogik yondashuvni — kognitiv, konstruktiv va sotsial yondashuvlarni ta'lim jarayoniga qo'llash haqida so'z yuritadi. R. E. Mayerning "Multimedia Learning" kitobi multimedia ta'limi haqida bo'lib, tadqiqotda o'qituvchilar uchun o'quvchilarga vizual va audio materiallar yordamida bilim berishning samaradorligi tahlil qilinadi. Mayer multimedia orqali bilimlarni samarali yetkazish texnikasini o'rgandi. D. R. Garrison hamda T. Andersonlarning "E-Learning in the 21st Century: A Framework for Research and Practice" kitobi elektron ta'lim va uning pedagogik aspektlarini tahlil qiladi. Mualliflar onlayn ta'limning rivojlanishi, interaktiv darslar va o'qitish usullarining o'zgarishi haqida fikr bildiradilar.

Natijalar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar turlari boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi. Ular quyidagilar:

Interfaol ta'lim usullarini qo'llash asosida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotga alohida e'tibor qaratiladi. Darslar munozara, guruhli ishlar, rolli o'yinlar orqali o'tkazilib, o'quvchilarning fikrlash va kommunikativ ko'nikmalari rivojlanadi. Interaktiv texnologiyalar o'quvchilarni dars jarayoniga faolroq jalb etish va ularga mavzuni chuqurroq tushuntirish imkonini beradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilar interaktiv vositalar orqali tezroq o'rganadi, chunki ular ko'rish, eshitish va sezish orqali faol o'zlashtirishadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni qo'llash kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar va maxsus o'quv dasturlaridan foydalanish orqali darslarni multimedia vositalari bilan boyitish asosida quriladi. Bu o'quvchilarning vizual va eshitish orqali axborotni qabul qilishini yaxshilaydi. Elektron doskalardan foydalanish darslarni qiziqarliroq va tushunarliroq qiladi. Masalan, o'qituvchi matn, rasm va animatsiyalardan foydalanib, mavzuni vizual ravishda tushuntiradi. Bu, ayniqsa, o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va mavzuni eslab qolishlariga yordam beradi.

Vizual materiallar va multimedia texnologiyalari boshlang'ich ta'limda katta ahamiyatga ega. Ular orqali bolalar mavzuni yaxshiroq tushunishlari va qiziqarli materiallar bilan tanishishlari mumkin.

Video va animatsiyalar: Boshlang'ich ta'limda video va animatsiyalar mavzuni vizual tarzda tushuntirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, tabiatshunoslik yoki matematika darslarida animatsiyalar orqali murakkab tushunchalarni oson tushuntirish mumkin.

Interaktiv kitoblar: Elektron va interaktiv kitoblar bolalar uchun qiziqarli dars manbasi bo'lib, ularni o'zlashtirishda qo'llab-quvvatlaydi. Interaktiv kitoblarda tovushlar, rasmlar va interaktiv vazifalar orqali bolalar bilim oladilar.

Loyiha asosida o'qitish metodi o'quvchilarning loyihalar yaratishi va amaliy topshiriqlar bajarishi orqali o'rganishiga asoslanadi. Masalan, tabiiy fanlar bo'yicha loyiha tayyorlash orqali o'quvchilar biror mavzuni chuqur o'rganadilar va uni o'zlashtiradilar. Loyiha asosida o'qitish bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga yordam beradi.

STEM (Science, Technology, Engineering, Math) **texnologiyalari** orqali bolalar ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematikani amaliy tarzda o'rganadilar. Boshlang'ich ta'limda STEM ta'limi bolalarga qiziqarli loyihalar yaratish, yangi bilimlarni amaliy qo'llash imkonini beradi. Masalan, o'quvchilar robototexnika yoki dasturlash bo'yicha boshlang'ich bilimlarga ega bo'lishlari mumkin.

Muhokama. Zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari quyidagi ijobiy holatlarni yuzaga keltiradi:

Faollikni oshirish: O'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etadi, bu esa ularning bilimlarni yanada chuqur o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Individuallashtirish: Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos yondashuv ta'lim sifatini oshiradi.

Qobiliyatlarni rivojlantirish: Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarning kreativlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash uchun quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi:

O'qituvchilarni tayyorlash: Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashishlari lozim.

Resurslar bilan ta'minlash: Ta'lim muassasalari zarur texnik vositalar va o'quv materiallari bilan jihozlanishi kerak.

Ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va ular bilan muntazam aloqada bo'lish o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshiradi. Kooperativ ta'lim texnologiyalari bolalarga jamoada ishlash, fikr almashish va birgalikda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatadi. Bu metod orqali bolalar darslarda faollik ko'rsatishadi va bir-biridan o'rganish imkoniga ega bo'ladilar.

Guruhlar bilan ishlash: Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish va ularga topshiriqlarni birgalikda bajarish imkoniyatini berish bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Jamoaviy ishlar orqali bolalar bir-birlarining fikrini eshitish va o'z qarashlarini himoya qilishni o'rganadilar.

Jamoaviy loyihalar: Jamoaviy loyihalar orqali o'quvchilar dars mavzularini birgalikda tadqiq qilishadi, bu esa bilimlarni yanada mustahkamlaydi va o'zaro hamkorlikni kuchaytiradi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Bu usullar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish kelajak avlodni yetuk va har tomonlama rivojlangan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Har bir o'quvchining bilim olish sur'ati va qobiliyati turlicha bo'ladi, shu bois zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlaydi. Differensial yondashuv texnologiyasi o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlarini inobatga olgan holda ularga mos keluvchi ta'lim usullarini tanlashni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Selwyn, N. (2011). "Education and Technology: Key Issues and Debates"
2. Bloom, B. S. (1984). "The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring"
3. Prensky, M. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants"
4. Papert, S. (1980). "Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas"

ZAMONAVIY TA'LIMDA O'QUVCHILARDA KREATIVLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna

BuxDTU Professori, DSc
samieva-1978@mail.ru,

Aslanova Nargiza Xakimovna

BuxDU tayanch doktoranti
nargizaaslanova52@gmail.com

Abstract. The article analyzes the importance of developing creativity skills in students. Creativity is the ability to develop new ideas and innovative approaches, which is important in the modern world. The article describes in detail the role of creativity in students' independent thinking, effectiveness in solving problems, and in the educational process. It also examines various methods that can be used by teachers to promote creativity in education.

Key words: student, creativity, skill, issue, education, modern, culture, opportunity, discovery, problem.

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarda kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilinadi. Kreativlik—bu yangi g'oyalar va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish qobiliyati bo'lib, zamonaviy dunyoda muhim o'rin tutadi. Maqolada kreativlikning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni yechishdagi samaradorligi va ta'lim jarayonidagi o'rni batafsil yoritilgan. Shuningdek, ta'limda kreativlikni rivojlantirish uchun o'qituvchilar tomonidan qo'llanishi mumkin bo'lgan turli usullar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, kreativlik, ko'nikma, masala, ta'lim, zamonaviy, madaniyat, imkoniyat, kashf, muammo.

Kirish. Bugungi kunda kreativlik ko'nikmalari nafaqat san'at va madaniyat sohalarida, balki har qanday faoliyatda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Global miqyosda raqobat kuchayib, texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan bir davrda, kreativlik insonlarni bir biridan farqlaydigan va ularni muvaffaqiyat sari olib boradigan asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Kreativlik - bu yangi g'oyalar, usullar yoki yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati hisoblanadi. O'quvchilarda bu ko'nikmani rivojlantirish, ularga mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini beradi. O'quvchilar kreativ ko'nikmalarga ega bo'lganda, ular nafaqat muammolarga yechim topa oladilar, balki bu jarayonda qiziqarli va yangi narsalarni ham kashf etadilar.

Ta'lim tizimi o'quvchilarning bilimlarini oshirish bilan bir qatorda, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yo'naltirilishi lozim. Kreativlik o'quvchilarga fanlararo bog'lanishlarni tushunishda, mavzularni yangicha ko'rib chiqishda yordam beradi. Bundan tashqari, ijodiy yondashuv o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi, bu esa o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kreativlik haqida ilmiy adabiyotlarda bir nechta asosiy nazariyalar ilgari surilgan. Masalan, **Guilfordning “Divergent fikrlash nazariyasi”** Joy Pol Guilford kreativlikni divergent (yoki tarqoq) fikrlash orqali tushuntiradi. Ushbu yondashuvda, odamlar muammolarni turli burchaklardan ko'rib chiqishlari va bitta yechimdan ko'ra ko'proq variantlarni yaratishlari mumkinligi e'tirof etiladi. Teresa Amabile kreativlikni uch asosiy omil orqali tahlil qiladi: domendagi ko'nikmalar, ijodiy fikrlash qobiliyati va motivatsiya. Ushbu model, ayniqsa, ta'lim va ish joylaridagi kreativlikni tushunishda qo'llaniladi. Ken Robinsonning "Out of Our Minds: Learning to be Creative" kitobi kreativlikning ta'limdagi o'rnini tahlil qiladi. U an'anaviy ta'lim tizimlarining o'quvchilardagi kreativlikni cheklovchi omillarini tahlil qilib, ta'lim jarayonini yangilab borish va uni qayta shakllantirish bo'yicha takliflar beradi. Lev Vigotskiyning ijodiy faoliyat haqidagi ishlari o'quvchilarning ijtimoiy muhitda ijod o'zaro ta'sirlar orqali rivojlanishini ta'kidlaydi. Ellis Paul Torrance tomonidan ishlab chiqilgan test kreativlikni o'lchashning eng keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi. U o'quvchilarning yangi va noodatiy g'oyalar yaratish qobiliyatini tahlil qilish uchun mo'ljallangan.

Natijalar. Kreativlikni rivojlantirish uchun o'quvchilarga turli-tuman mashg'ulotlar, loyiha ishlari va amaliy topshiriqlarni taklif qilish ijobiy ahamiyatga ega. Masalan, guruhiiy ishlar, muammolarni hal qilish bo'yicha topshiriqlar va ijodiy mashg'ulotlar bu borada juda samarali hisoblanadi. Shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarga erkinlik berish, ularning fikrlarini tinglash va yangi g'oyalarni rag'batlantirish orqali kreativlikni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Quyida bunday usullarning ba'zilari keltirilgan:

Brainstorming - o'quvchilarni yangi g'oyalar yaratishga undaydigan samarali usuldir. Bu usulni qo'llash asosida o'quvchilarga berilgan mavzu bo'yicha qisqa vaqt ichida imkon qadar ko'p g'oyalar ishlab chiqish vazifasi beriladi. G'oyalar miqdori sifatidan muhimroq bo'lib, bu jarayon ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi va o'quvchilarga har qanday fikr qadrli ekanligini his qilish imkonini beradi.

Kichik guruhlarda ishlash - o'quvchilarga birgalikda muammolarni hal qilish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Guruhiy faoliyat jarayonida o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini eshitib, ularni tahlil qilib, yangi yondashuvlarni taklif qiladilar. Bu esa ularda hamkorlikda ishlash va ijodiy muhit yaratishga yordam beradi.

Rolli o'yin - usuli o'quvchilarga turli vaziyatlarda o'zlarini sinab ko'rish va ijodiy yondashuvlarni sinovdan o'tkazish imkonini beradi. Masalan, muammoli vaziyatlarga duch kelish va bu vaziyatlardan chiqish yo'llarini topish orqali o'quvchilar ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar. Bu usul ularning muammolarni amaliy jihatdan hal qilish ko'nikmalarini oshiradi.

Taqdimot va loyiha ishlari tayyorlash vazifasi berish o'quvchilarni mustaqil ijodiy faoliyatga jalb qiladi. Ular o'z loyihalarini tayyorlash jarayonida yangi g'oyalar ishlab chiqishlari, o'z bilimlarini amalda qo'llashlari, shuningdek, o'z ishlarini ijodiy tarzda taqdim etishlari kerak bo'ladi. Bu jarayon ularda nafaqat kreativlikni, balki ishonchni ham mustahkamlaydi.

Debatlar va munozaralar orqali o'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish, boshqa fikrlarni tinglash va ularga javob qaytarish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu usul o'quvchilarning analitik fikrlashini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni ijodiy va moslashuvchan bo'lishga ham o'rgatadi.

Simulyatsiyalar va interfaol o'yinlar o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni yechish uchun mo'ljallangan simulyatsiyalar va interfaol o'yinlar taklif etilishi mumkin. Bu usul ularga muammolarni ijodiy yondashuv bilan hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bu interfaol usullar orqali o'quvchilarda kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin, bu esa ularni kelajakdagi muvaffaqiyatlar uchun tayyorlaydi.

Muhokama. Bugungi kunda kreativlik shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyat uchun muhim bo'lgan ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Uning ahamiyati quyidagi asosiy omillar orqali namoyon bo'ladi:

Muammolarni hal qilish qobiliyati. Kreativlik odamga turli muammolarga innovatsion va noodatiy yondashuvlar orqali yechim topishga yordam beradi. An'anaviy yondashuvlar yetarli bo'lmagan holatlarda, ijodiy fikrlash yangi imkoniyatlarni ochib beradi va murakkab vaziyatlardan chiqish yo'llarini topishni osonlashtiradi.

Innovatsiyalarni rivojlantirish. Dunyodagi ko'plab yirik texnologik, ilmiy va san'at yo'nalishlaridagi kashfiyotlar kreativlikning mahsuli hisoblanadi. Yangi turdagi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalarni yaratish uchun kreativ yondashuv zarur. Innovatsiyalar esa jamiyatning barcha jabhalarini rivojlantirishda, iqtisodiy barqarorlikni yuksaltirishda va hayot sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Moslashuvchanlik va o'zgarishlarga tayyorlik. Zamonaviy dunyo tez o'zgaruvchan bo'lib, unda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir kishi o'zgarishlarga moslasha olishlari kerak. Kreativlik - yangi sharoitlarga moslashishga, yangi ko'nikmalarni tezda egallashga va o'z o'rnini topishga yordam beradi. Bu esa doimiy ravishda o'zgarib turuvchi muhitda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxsiy o'sish va o'zini namoyon etish. Kreativlik insonning o'zini namoyon etishiga imkon beradi. San'at, musiqa, hunarmandchilik va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali inson o'z ichki dunyosini va his-tuyg'ularini ifoda etadi. Bu jarayon shaxsiy o'sish va o'zini anglashga yordam beradi, shuningdek, insonning ruhiy va psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim jarayonida kreativlikning ahamiyati katta. U o'quvchilarga mustaqil fikrlash, mavzularni kengroq va chuqurroq o'rganish imkonini beradi. O'quvchilar ijodiy yondashuvlar orqali bilimlarni yaxshiroq tushunadilar va amalda qo'llay oladilar. Kreativlik shuningdek, o'quv jarayonini qiziqarli va maftunkor qiladi, bu esa o'quvchilarning ta'lim olishga motivatsiyasini ham oshiradi.

Raqobatbardoshlikni oshirish. Kreativlik kasbiy sohada ham katta ahamiyatga ega. Ijodkorlik orqali inson o'z ishida farqlanib, o'z sohasi bo'yicha yangi yo'nalishlarni kashf etishi mumkin. Bu esa uning raqobatbardoshligini oshiradi va kasbiy muvaffaqiyatlariga zamin hozirlaydi.

Jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shish. Kreativlik jamiyatda ijtimoiy muammolarni hal qilish, madaniyat resurslarini boyitish va xalqning turmush tarzini yaxshilash, yangi serviz xizmatlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ijodkor insonlar yangi ijtimoiy loyihalar, san'at asarlari namunalari yoki qulay texnologik yechimlar orqali jamiyatning farovonligiga hissa qo'shadilar.

Xulosa. Kreativlik nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat uchun, balki global, jamoaviy va ijtimoiy rivojlanish uchun ham asosiy omil hisoblanadi. U odamlarni ilhomlantirib, ularga yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. Jamiyatning barqaror hayotini boyitadi. Kelajakka yangi yo'llar, yangi xalqaro aloqalar eshigini ochish va mustahkamlashga yordam beradi. O'quvchilarda kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun juda muhim hisoblanadi. Bu nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki ularni kelajakdagi murakkab va o'zgaruvchan dunyoga tayyorlaydi. Shu bois, ta'lim tizimida kreativlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ken Robinson va Lou Aronica (2015) "Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education" -
2. Daniel H. Pink (2005) "A Whole New Mind: Why Right-Brainers Will Rule the Future" -
3. Ken Robinson (2011) "Out of Our Minds: The Power of Being Creative"

4. Keith Sawyer "The Creative Classroom: Innovative Teaching for 21st-Century Learners" -
5. Rod Judkins (2015) "The Art of Creative Thinking: 89 Ways to See Things Differently" -
6. John J. Ratey (2018) "Spark: The Revolutionary New Science of Exercise and the Brain" –

VOYAGA YETMAGANLAR O‘RTASIDA ZO‘RAVONLIKNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

**Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi
Akademik faoliyat bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor Safarov D.X.
Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi Davlatova Z.H.**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Zo‘ravonlikning psixologik ildizlari, ijtimoiy omillari, shuningdek, pedagogik va psixoprofilaktik mexanizmlarining samaradorligi yoritilgan. Maktab–oilahamkorligi asosida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish zaruriyati ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, kiberzo‘ravonlik, empatiya, bag‘rikenglik, ijtimoiy-emotsional ta’lim, profilaktika, pedagogik yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

So‘nggi yillarda ta’lim muassasalarida o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida turli shakldagi zo‘ravonlik, agressiv xulq va muloqot madaniyatining pasayishi holatlari kuzatilmoqda. Bu jarayon o‘quvchilarning ruhiy barqarorligiga, ijtimoiy moslashuviga va o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Zo‘ravonlik — bu faqat jismoniy kuch ishlatish emas, balki ruhiy, axloqiy yoki ijtimoiy bosim orqali ham namoyon bo‘ladigan salbiy xulq shaklidir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020), “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun (2008) va “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun (2016) hamda BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi (1989) kabi hujjatlar asosida bolalarni har qanday zo‘ravonlik, kamsitish va shafqatsizlikdan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Shu jihatdan, voyaga yetmaganlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish bugungi ta’lim tizimi uchun strategik vazifadir.

Psixologik nuqtai nazardan, zo‘ravonlik — bu ichki konflikt, emotsional beqarorlik yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarning tashqi ifodasidir. Tadqiqotlarga ko‘ra (Bandura, 1977; Berkowitz, 1993; Dodge & Pettit, 2003), bolalarda agressiv xulq model o‘rganish natijasida shakllanadi. Ya’ni, bola oilada yoki ommaviy axborot vositalarida kuzatgan zo‘ravonlikni ijtimoiy norma sifatida qabul qilib, uni o‘z muhitida takrorlaydi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan kiberzo‘ravonlik (cyberbullying) shakli — yoshlarning ruhiy salomatligiga eng yangi xavf hisoblanadi. Bu jarayon o‘z joniga qasd fikrlari, o‘zini qadrsiz his etish va ijtimoiy ajralish holatlariga olib kelishi mumkin. Shu bois, maktab psixologlari tomonidan raqamli xavfsizlik va onlayn muloqot madaniyatini shakllantirish muhim vazifadir.

Psixologik adabiyotlarda zo‘ravonlik turlicha izohlanadi, biroq barcha yondashuvlar uning hissiy va ijtimoiy ildizlariga e’tibor qaratadi. Albert Bandura (1977) o‘zining “Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi”da shuni ta’kidlaydiki, inson xulqi, jumladan, agressivlik ham ko‘p hollarda kuzatuv va taqlid asosida shakllanadi. Bola oilada yoki jamiyatda kuzatgan zo‘ravonlik holatini o‘z hayotida normal hodisa sifatida qabul qiladi. Shu bois, zo‘ravonlikni oldini olishning eng samarali yo‘li — o‘quvchilarni ijobiy xulq modeliga yo‘naltirishdir.

L.Berkowitz (1993) tomonidan ilgari surilgan frustratsiya–agressiya gipotezasiga ko‘ra, agressivlik shaxsning maqsadiga erishish yo‘lidagi to‘siqlar natijasida yuzaga keladi. Ya’ni bola o‘zini qadrsiz yoki e’tiborsiz his etganda, bu

ichki g‘azab va norozilikni paydo qiladi. Agar bu hislar konstruktiv yo‘l bilan ifodalanmasa, ular zo‘ravonlik shaklida namoyon bo‘ladi.

Kognitiv–affektiv model (Dodge & Pettit, 2003) esa zo‘ravonlikni ijtimoiy signallarni noto‘g‘ri talqin qilish bilan izohlaydi. Tajovuzkor bolalar ko‘pincha neytral xatti-harakatni ham tahdid sifatida qabul qiladilar. Shu sababli ularning ijtimoiy idrokini, refleksiya va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantirish psixoprofilaktikaning muhim yo‘nalishidir.

Oila ham agressiv xulq shakllanishining muhim omilidir. Olweus (1993) tadqiqotlariga ko‘ra, qat’iy jazo, e’tiborsizlik yoki ota-onaning hissiy sovuqligi — bolada tajovuzkorlikni kuchaytiradi. Oiladagi konfliktli muhit maktabdagi zo‘ravonlik xulqiga zamin yaratadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida 2020-yildan buyon “Zo‘ravonliksiz maktab” tashabbusi doirasida maktab psixologlari tomonidan turli psixoprofilaktik dasturlar yo‘lga qo‘yilgan. Tadqiqotlar (Yo‘ldosheva, Raxmatova, Xodjayeva, 2023) shuni ko‘rsatadiki, empatiya va muloqot madaniyatiga qaratilgan treninglar o‘tkazilgan sinflarda o‘quvchilar o‘rtasidagi konfliktlar soni 40 foizgacha kamaygan. Shuningdek, ota-onalar bilan olib borilgan “Oilada sog‘lom muloqot madaniyati” seminarlaridan so‘ng o‘quvchilar hissiy barqarorlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangan.

Shu bois, ta’lim muassasalarida o‘tkazilgan psixologik treninglar va ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha dasturlar nafaqat o‘quvchilarning hissiy barqarorligini oshirgan, balki zo‘ravonlik holatlarining kamayishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi. Bu esa zo‘ravonlikning turli shakllarini chuqur o‘rganish va ularning psixologik oqibatlarini aniqlash zaruratini yanada dolzarb etadi. Ta’lim muassasalarida uchraydigan zo‘ravonlik quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. **Jismoniy zo‘ravonlik** — tan jarohati yetkazish yoki kuch ishlatish shaklida namoyon bo‘ladi. Natija: qo‘rquv, travmatik xotira, darslarga qatnashish istagining pasayishi.

2. **Psixologik (emotsional) zo‘ravonlik** — kamsitish, haqorat, e’tiborsizlik orqali ifodalanadi. Natija: o‘zini past baholash, xavotir, depressiya.

3. **Ijtimoiy zo‘ravonlik** — o‘quvchini guruhdan ajratish yoki jamoadan chetlatish. Natija: ijtimoiy izolyatsiya va o‘zini yakkalangan his etish.

4. **Kiberzo‘ravonlik** — ijtimoiy tarmoqlarda haqorat, tahdid, tuhmat orqali amalga oshiriladi. Natija: ruhiy travma, ijtimoiy tarmoqlardan qo‘rquv.

5. **Iqtisodiy zo‘ravonlik** — o‘quvchini moliyaviy jihatdan majburlash yoki mulkini tortib olish. Natija: o‘zini ojiz his etish, ishonchsizlik.

Har bir turdagi zo‘ravonlik bolaning ruhiy salomatligi, o‘zini anglash jarayoni va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita zarar yetkazadi. Shu bois, uni faqat jazolash orqali emas, balki psixologik va tarbiyaviy profilaktika orqali bartaraf etish zarur.

Pedagogik yondashuvning markazida “jazolash” emas, balki **tushunish va tarbiyalash** tamoyili yotadi. O‘qituvchi — o‘quvchi uchun shaxsiy namunadir. Shu sababli, har bir darsda hamkorlik, empatiya va insonparvarlik qadriyatlarini singdirish muhim.

Asosiy yo‘nalishlar:

- “Zo‘ravonliksiz sinf” tamoyilini joriy etish;
- “O‘zaro hurmat kodeksi”ni ishlab chiqish;
- Axloqiy mavzularni (empatiya, kechirimlilik, hamjihatlik) dars jarayonlariga kiritish;
- Konfliktologiya mashg‘ulotlari orqali “g‘olib–g‘olib” (win-win) tamoyilini o‘rgatish.

Bu faoliyatlar o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi “ijtimoiy immunitet”ni shakllantiradi.

Zo‘ravonlikning ildizi ko‘pincha hissiy savodsizlikda yotadi. Shu bois, o‘quvchilarga o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, emotsiyalarni ifodalash va boshqalarning holatini tushunish ko‘nikmalarini o‘rgatish lozim.

Amaliy shakllar:

- Individual korreksion suhbatlar;

- “Empatiya ko‘prigi” va “O‘zini anglash” treninglari;
- “Men-xabarlar” texnikasi orqali sog‘lom muloqotni o‘rgatish;
- “Ishonch qutisi” va onlayn psixologik aloqa tizimlarini joriy etish.

Natijada o‘quvchi o‘z muammosini agressiya orqali emas, muloqot orqali hal etishga o‘rganadi.

Zo‘ravonlikka qarshi kurash — faqat maktab ichidagi vazifa emas, balki jamiyat miqyosidagi ijtimoiy masaladir. Shu bois, **“Maktab–Oila–Mahalla”** tizimi asosida kompleks hamkorlik mexanizmini yo‘lga qo‘yish talab etiladi.

Asosiy yo‘nalishlar:

- Ota-onalar uchun profilaktik seminarlar (“Oilada sog‘lom muloqot”, “Raqamli tarbiya”);
- Mahalla va profilaktika inspektorlari bilan hamkorlik yig‘ilishlari;
- “Zo‘ravonliksiz maktab” va “Mehrli so‘z” aksiyalari;
- Internet madaniyatini targ‘ib etuvchi onlayn kampaniyalar.

Bu yondashuv orqali nafaqat maktab, balki butun ijtimoiy muhitda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabat shakllanadi.

Metodik tavsiyanomaga muvofiq, quyidagi bosqichli yondashuv samarador natija beradi:

1. **Tayyorlov bosqichi** — zo‘ravonlik holatlarini tahlil qilish va rejalashtirish;
2. **Asosiy bosqich** — trening, seminar va amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish;
3. **Monitoring** — o‘quvchilarning psixologik holatini doimiy baholash;
4. **Takomillashtirish** — samarali metodlarni umumlashtirib, tajriba almashish.

Shu tizim asosida “Zo‘ravonliksiz maktab” modeli amaliyotda barqaror faoliyat mexanizmiga aylanadi.

Zo‘ravonlikni oldini olish — bu jazolash emas, balki **tushunish, tuzatish va o‘zgartirish** jarayonidir. Har bir pedagog, ota-ona va jamoat a‘zosi bu jarayonning

faol ishtirokchisiga aylangandagina, o'quvchilarda empatiya, bag'rikenglik va mas'uliyat hissi shakllanadi.

Shunday qilib, ta'lim muassasalarida zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan kompleks pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlar — kelajak avlodni ma'naviy barkamol, mehr-oqibatli va ijtimoiy faol shaxslar sifatida voyaga yetkazishning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlari to'g'risida"gi Qonuni, 2008-yil.
3. BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi, 1989-yil.
4. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
5. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. McGraw-Hill.
6. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.

PEDAGOG SHAXSIYATIDA KONGRUENTLIKNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Homidov Husniddin Kupaysinovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası
mudiri, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Kamalova Dilobar Tairovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası
o'qituvchisi

dilobar.kamalova.83@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada pedagog shaxsiyati kongruentligi tushunchasining mohiyati, uning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasidagi o'rni va ta'lim jarayoni samaradorligiga ta'siri ilmiy-teoretik jihatdan tahlil qilingan. Kongruentlik pedagogning ichki his-tuyg'ulari, shaxsiy qadriyatlari va tashqi kasbiy faoliyati o'rtasidagi uyg'unlik sifatida talqin etiladi, shu nuqtai nazardan

kongruent pedagog o'quvchilar bilan samarali muloqot qura oladi, ularning ma'naviy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maqolada shuningdek bo'lajak pedagoglarda kongruentlikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va metodik yo'nalishlari ham asoslab berilgan. Ta'lim jarayonida kongruentlikni rivojlantirish vositalari va usullari tahlil qilinadi, bu esa pedagoglarning kasbiy samaradorligini va talabalarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot pedagogik nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: pedagog shaxsiyati, kongruentlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik muloqot, refleksiya, professional kompetentlik.

Abstract. The article analyzes the concept of teacher personality congruence, its essence, role in learner-centered education theory, and impact on the effectiveness of the educational process from a scientific-theoretical perspective. Congruence is interpreted as the harmony between a teacher's inner feelings, personal values, and external professional activities. From this perspective, a congruent teacher can establish effective communication with students, positively influencing their moral and professional development. The article also substantiates the pedagogical conditions and methodological directions for fostering congruence in future teachers. Means and methods for developing congruence in the educational process are analyzed, which contribute to enhancing teachers' professional effectiveness and students' engagement. This research aims to integrate pedagogical theory and practice.

Keywords: teacher personality, congruence, learner-centered education, pedagogical communication, reflection, professional competence.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiyaning jadal sur'atlarda rivojlanishi hamda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar sharoitida pedagog shaxsiyatining kasbiy va shaxsiy sifatlarini ilmiy jihatdan tadqiq etish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyatda ta'lim sifati nafaqat o'quv rejalari yoki texnologiyalar bilan, balki bevosita pedagog

shaxsiyatining intellektual, axloqiy va psixologik kamoloti bilan belgilanadi, shu bois pedagog faoliyati samaradorligini ta'minlovchi shaxsiy omillarni chuqur tahlil qilish pedagogika fanining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining ta'lim amaliyotiga joriy etilishi pedagog faoliyati mazmuniga nisbatan yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Mazkur yondashuvga ko'ra, pedagog faqat tayyor bilimlarni yetkazuvchi subyekt emas, balki ta'lim jarayonida talabalar shaxsini rivojlantiruvchi, ularning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi, muloqot va hamkorlik muhitini yaratuvchi yo'lboshchi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday faoliyat esa pedagog shaxsiyatining ichki barqarorligi, emotsional yetukligi va samimiyligini talab etadi.

Mazkur sharoitda pedagog shaxsiyatining ichki yaxlitligi, haqqoniyligi va samimiyligi, ya'ni kongruentligi ta'lim jarayoni samaradorligini belgilaydigan asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kongruentlik pedagogning ichki his-tuyg'ulari, shaxsiy qadriyatlari va tashqi kasbiy faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. Pedagogning aytgan so'zi, namoyon etayotgan xulq-atvori va haqiqiy ichki holati o'rtasidagi moslik ta'lim jarayonida ishonchli, ochiq va psixologik jihatdan xavfsiz muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagog shaxsiyatida kongruentlik yetarli darajada rivojlanmagan hollarda ta'lim jarayonida bir qator salbiy holatlar kuzatiladi. Jumladan, pedagogik faoliyatda formal yondashuv, muloqotda emotsional sovuqlik, talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va faolligining pasayishi, shuningdek, ta'lim natijalarining kutilgan darajada bo'lmasligi qayd etiladi. Bu esa pedagog shaxsiyatining ichki holati bilan uning kasbiy vazifalarini bajarish jarayoni o'rtasidagi nomutanosiblik bilan izohlanadi [1].

Pedagog shaxsiyati kongruentligini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish, uning pedagogik faoliyatga ta'sirini aniqlash hamda bo'lajak pedagoglarda ushbu sifatni shakllantirish mexanizmlarini asoslash muhim ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida shaxsiy rivojlanishga qaratilgan ta'lim

texnologiyalarini joriy etish pedagog kongruentligini rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Kongruentlik tushunchasi falsafiy jihatdan inson mavjudligining ichki va tashqi jihatlari o'rtasidagi uyg'unlik, yaxlitlik hamda izchillik bilan bog'liq holda talqin etiladi. Falsafada shaxsning "men-konsepsiyasi", uning ichki e'tiqodlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollari o'rtasidagi muvofiqlik inson kamoloti va ma'naviy barqarorligining asosiy ko'rsatkichi sifatida qaraladi. Inson o'zining haqiqiy "Men"iga zid ravishda faoliyat yuritgan taqdirda, ichki ziddiyatlar yuzaga keladi va bu holat shaxsiy hamda ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi [4].

Antik falsafadayoq inson ichki dunyosi bilan uning tashqi xulq-atvori o'rtasidagi uyg'unlik masalasi axloqiy kamolotning muhim sharti sifatida ko'rilgan. Masalan, Aristotel inson baxti (evdemoniya)ni aql, his-tuyg'u va amaliy faoliyat o'rtasidagi mutanosiblik bilan bog'lagan. Keyinchalik ekzistensial falsafada (S. Kyerkegor, J.-P. Sartr) shaxsning o'ziga sodiq qolishi, ya'ni autentiklik holati inson mavjudligining asosiy mazmuni sifatida talqin qilingan. Ushbu g'oyalar kongruentlik tushunchasining falsafiy ildizlarini tashkil etadi [8].

Pedagog shaxsiyati nuqtai nazaridan qaralganda, falsafiy kongruentlik pedagogning kasbiy faoliyatida axloqiy izchillik, ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy e'tiqodlarga sodiqlikni ta'minlaydi. Pedagog o'z qadriyatlariga zid ravishda faoliyat yuritgan hollarda, ta'lim jarayonida formalizm va ishonchsizlik yuzaga keladi.

Psixologiya fanida kongruentlik tushunchasi, asosan, gumanistik yo'nalish doirasida keng tadqiq etilgan. Ayniqsa, K. Rodjersning shaxsga yo'naltirilgan psixologiya nazariyasida kongruentlik shaxsning markaziy xususiyatlaridan biri sifatida qaraladi. Unga ko'ra, kongruent shaxs o'z ichki his-tuyg'ulari, ehtiyojlari va tajribalarini anglaydi, qabul qiladi hamda ularni ijtimoiy maqbul shaklda ifoda eta oladi [1,2].

K. Rodjers kongruentlikni shaxsning haqiqiy "Men"i bilan uning tashqi xulq-atvori o'rtasidagi muvofiqlik sifatida ta'riflaydi. Agar inson o'z hissiyotlarini

inkor etsa yoki yashirsa, ichki psixik ziddiyatlar paydo bo‘ladi, bu esa shaxsiy rivojlanishga to‘sqinlik qiladi. Psixologik kongruentlik esa insonga ichki erkinlik, emotsional barqarorlik va ijtimoiy munosabatlarda ochiqlikni ta’minlaydi [2].

Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan kongruentlik pedagogning o‘quvchilar bilan muloqotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kongruent pedagog o‘z munosabatlarida samimiy, xolis va adolatli bo‘ladi, talabalarning his-tuyg‘ulariga nisbatan empatik munosabat bildiradi. Bu esa ta’lim jarayonida psixologik xavfsiz muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Natijalar. Psixologiyada kongruentlik bu shaxs tomonidan verbal (so‘zlar orqali) va nonverbal (jismoniy, mimika, ishoralar) usullarda bir vaqtning o‘zida uzatilgan ma’lumotlarning uyg‘unligi, shuningdek, shaxs nutqi, tasavvurlari va e’tiqodlari o‘rtasida ziddiyatning yo‘qligi hisoblanadi; keng ma’noda esa shaxsning umumiy butunligi va o‘z-o‘zini uyg‘un boshqarishi.

Men konsepsiyasiga nisbatan bu tushuncha real “Men” bilan ideal “Men”ning, ya’ni shaxsning o‘zini baholash jarayonida qurayotgan ideal obraz bilan uyg‘unlik darajasini ifodalaydi. Keyinchalik, kongruentlikka yaqin ma’noda haqiqiylik, samimiylik tushunchasi ham qo‘llaniladi. Kongruentlik yoki uning yo‘qligi shaxs o‘z xatti-harakatlarida hamisha anglamasligi mumkin, ammo boshqalar uning faoliyatida ongli yoki ongsiz sezadi. Kongruentlikka zid xatti-harakatlarga misol sifatida: yordam so‘rab yoki lavha qilgan holda maqtash, yolg‘on gapirish, qayg‘uli yuz bilan baxtlilik haqida gapirish kabi holatlar keltiriladi [6].

Kongruentlikning umumiy ma’nosi shaxsning butunligi va to‘liq samimiyligi, shaxsning barcha qismlari bir maqsad yo‘lida hamohang faoliyat ko‘rsatishi holati. Masalan, shaxs his qilayotgani, o‘ylayotgani, gapirayotgani va amal qilayotgani bir-biriga mos kelsa, bunday shaxs kongruent deb ataladi. Kongruent shaxs bilan muloqot qilish juda yoqimli bo‘ladi, agar u do‘stona munosabatlarini kongruent namoyon etsa, biroq u g‘azabini kongruent

ko'rsatganda, insonda chuqur qo'rquv hissi ham uyg'onadi, shunday shaxsni oson tushunish mumkin [4].

Agar pedagog kongruent bo'lsa, bu talabalarning bilim olish jarayoniga salbiy emas, aksincha ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kongruentlik deganda pedagog shunchaki qo'yilgan dastur talablarini bajaruvchi emas, o'zining haqiqiy shaxsiy xususiyatlari bilan bo'lishi, shuningdek, boshqalarga munosabati va his-tuyg'ulari haqida ongli bo'lishi tushuniladi. Bu shuni ham anglatadiki, pedagog o'z haqiqiy his-tuyg'ularini qabul qiladi, u talabalar bilan munosabatda ochiq va samimiy bo'ladi, o'zini qiziqtirgan mavzulardan quvonar va qiziqmas mavzularda chalkashlik his qilishini sezishi mumkin. U g'azabli yoki sovuqqon, yoki esa hassos va mehribon bo'lishi mumkin. Pedagog o'z his-tuyg'ularini o'ziniki sifatida qabul qilganligi tufayli, uni talabalarga moslashtirish yoki ular ham xuddi shunday his qilishini talab qilishga ehtiyoj sezmaydi.

Shu bilan birga, psixologik tadqiqotlar kongruentlikning kasbiy charchash (burnout)ning oldini olishda ham muhim omil ekanligini ko'rsatadi. O'z ichki holati bilan kasbiy faoliyati o'rtasida uyg'unlikka ega bo'lgan pedagoglarda stress darajasi past bo'lishi aniqlangan [5].

Pedagogika fanida kongruentlik pedagog shaxsiyatining kasbiy sifatlarini belgilab beruvchi muhim kategoriya sifatida qaraladi. Pedagogik kongruentlik pedagogning shaxsiy qadriyatlari, kasbiy maqsadlari va ta'lim jarayonidagi amaliy faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. Bunday uyg'unlik pedagog faoliyatida izchillik, barqarorlik va samaradorlikni ta'minlaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasida pedagog kongruentligi ta'lim jarayonining insonparvarlik xarakteri bilan uzviy bog'liq. Kongruent pedagog talabani faol subyekt sifatida qabul qiladi, uning shaxsiy tajribasi va individual imkoniyatlarini inobatga oladi. Bu esa talabalarning o'quv faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

Pedagogik tadqiqotlarda kongruentlik quyidagi jihatlarida namoyon bo'lishi ta'kidlanadi:

- pedagogik muloqotda ochiqlik va ishonch;
- ta'lim jarayonida emotsional barqarorlik;
- pedagogik qarorlarni qabul qilishda axloqiy mas'uliyat;
- kasbiy refleksiya va o'z-o'zini takomillashtirishga tayyorlik [6].

Ayniqsa, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida kongruentlikni shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning shaxsiy tajribasi, qadriyatlari va kasbiy maqsadlarini uyg'unlashtirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari qo'llanilishi pedagog kongruentligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Pedagog shaxsiyati kongruentligi ko'p qirrali va integrativ fenomen bo'lib, u pedagogning ichki psixik holati, kasbiy ongi va amaliy faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. Mazkur sifatni ilmiy jihatdan tahlil qilish uning tuzilmaviy komponentlarini aniqlashni talab etadi. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar tahlili pedagog shaxsiyati kongruentligini o'zaro bog'liq bo'lgan bir qator komponentlar birligi sifatida qarash imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval

Pedagog shaxsiyati kongruentligining tuzilmaviy komponentlari

№	Komponent nomi	Mazmuniy tavsifi	Pedagogik faoliyatda namoyon bo'lishi	Ta'lim samaradorligiga ta'siri
1	Emotsional komponent	Pedagogning o'z his-tuyg'ulari va emotsional holatini anglashi, qabul qilishi va boshqarishi bilan bog'liq psixologik sifatlar majmui	Muloqotda samimiylilik, empatiya, emotsional barqarorlik, nizolarni konstruktiv hal qilish	Psixologik xavfsiz ta'lim muhitini yaratadi, talabalar faolligini oshiradi
2	Kognitiv komponent	Pedagogning o'z kasbiy pozitsiyasi, qadriyatlari va faoliyatini ongli anglashi, tahlil qilishi va baholash qobiliyati	Asoslangan qaror qabul qilish, kasbiy refleksiya, pedagogik maqsadlarni aniq belgilash	Formalizmni kamaytiradi, ta'lim jarayonida izchillikni ta'minlaydi
3	Axloqiy-	Insonparvarlik, adolat,	Baholashda xolislik,	Ta'limda ishonch va

	qadriyatli komponent	mas'uliyat, kasbiy etika kabi qadriyatlarga sodiqlik	talabalarga hurmat, axloqiy namuna bo'lish	ijtimoiy adolat muhitini shakllantiradi
4	Faoliyat (xulq-atvor) komponenti	Pedagogning amaliy faoliyatida ichki e'tiqod va qadriyatlarning real xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi	Pedagogik texnologiyalarni ongli qo'llash, izchil talabchanlik, ochiq pozitsiya	Ta'lim jarayonining barqarorligi va samaradorligini oshiradi
5	Refleksiv komponent	O'z-o'zini tahlil qilish, kasbiy tajribani baholash va takomillashtirishga intilish	Kamchiliklarni anglash, shaxsiy o'sish, innovatsiyalarga ochiqlik	Kongruentlikning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi

Taqdim etilgan jadval pedagog shaxsiyati kongruentligining ko'p komponentli, tizimli va dinamik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Kongruentlik har bir komponentning alohida rivojlanishi emas, balki ularning o'zaro uyg'un va mutanosib faoliyati natijasida shakllanadi. Zamonaviy ta'lim paradigmalari ichida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi insonning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini ta'lim jarayoni markaziga qo'yishi bilan ajralib turadi. Mazkur yondashuvda ta'lim natijalarini belgilashda faqat bilim, ko'nikma va malakalar emas, balki o'quvchi va talabalar shaxsiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamoloti asosiy mezon sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali tashkil etish pedagog shaxsiyatining muayyan kasbiy va shaxsiy sifatlariga bog'liq bo'lib, ular orasida pedagog kongruentligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagog ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida emas, balki o'quvchi shaxsining rivojini qo'llab-quvvatlovchi, uning individual yo'nalishini belgilashga yordam beruvchi hamkor sifatida faoliyat yuritadi. Bunday munosabatlar tizimi pedagogdan yuqori darajadagi samimiylik, ochiqlik va ichki barqarorlikni talab qiladi. Pedagog kongruentligi aynan shu

talablarni ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, uning ta'lim jarayonida samarali muloqot o'rnatish qobiliyatini belgilaydi [3].

Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagogning aytgan so'zi, namoyon etayotgan xulq-atvori va haqiqiy ichki munosabati o'rtasidagi uyg'unlik o'quvchi va talabalarda ishonch hissini shakllantiradi. Ishonch esa ta'lim jarayonida erkin fikr bildirish, xato qilishdan qo'rqmaslik va ijodiy faollikni namoyon etish uchun psixologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda pedagog kongruentligi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratishning zarur sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagog kongruentligining shaxsga yo'naltirilgan ta'limdagi o'rni, avvalo, pedagogik muloqot samaradorligida namoyon bo'ladi. Kongruent pedagog muloqotda talabalarning fikr va his-tuyg'ularini inobatga oladi, ularni tinglaydi va qabul qiladi. Bunday muloqot jarayonida pedagog o'z pozitsiyasini zo'ravonliksiz, ochiq va ishonchli tarzda ifoda etadi. Natijada ta'lim jarayonida hamkorlikka asoslangan munosabatlar shakllanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagog kongruentligi talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Kongruent pedagoglar faoliyat yuritgan ta'lim muhitida talabalar o'quv faoliyatini tashqi nazorat yoki majburiyat sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qiladi. Bu esa o'quv motivatsiyasining ichki turlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagog kongruentligi shaxsga yo'naltirilgan ta'limda talabalarning individual farqlarini hisobga olish imkonini kengaytiradi. Kongruent pedagog har bir talabaning shaxsiy tajribasi, qobiliyati va ehtiyojlariga hurmat bilan yondashadi, standart yondashuvlardan voz kechib, differensial va individual ta'lim strategiyalarini qo'llaydi hamda ta'lim jarayonining inklyuzivlik darajasini oshiradi.

Pedagog kongruentligining yana bir muhim jihatini uning tarbiyaviy funksiyasi bilan bog'liq. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ma'naviy namuna sifatida ham namoyon bo'ladi. Kongruent

pedagog o'z xatti-harakati, munosabati va qarorlari orqali talabalarda insoniylik, adolat, mas'uliyat va o'zaro hurmat kabi qadriyatlarni shakllantiradi. Bu jarayonda tarbiya formal ta'sir emas, balki shaxsiy namuna asosida amalga oshiriladi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali tashkil etish pedagog shaxsiyati kongruentligisiz to'liq amalga oshmaydi. Pedagog kongruentligi ta'lim muhitini insonparvarlik asosida tashkil etish, talabalar faolligini oshirish va ta'lim natijalarini yaxshilashning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Pedagog shaxsiyati kongruentligi ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlovchi asosiy kasbiy sifatlardan biri hisoblanadi hamda pedagogning ichki holati, qadriyatlari va tashqi faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlab, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Rogers, C. R. Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory. Boston: Houghton Mifflin (1951).
2. Krikorian, M. Carl Rogers: A Person-Centered Approach. In The Palgrave Handbook of Educational Thinkers, Palgrave Macmillan, Cham. DOI: 10.1007/978-3-031-25134-4_106
3. Benjamin, L. T. Leta Stetter Hollingworth: Psychologist, educator, feminist. Roeper Review, 12(3), 145–151. DOI: 10.1080/02783199009553259
4. Bohart, A. C., & Greening, T. Humanistic psychology and positive psychology. American Psychologist, 56(1), 81–82. DOI: 10.1037/0003-066X.56.1.81
5. Cissna, K. N., & Anderson, R. The 1957 Martin Buber-Carl Rogers dialogue, as dialogue. Journal of Humanistic Psychology, 34(1), 11–45. DOI: 10.1177/00221678940341003
6. Gatongi, F. Person-centred approach in schools: Is it the answer to disruptive behaviour in our classrooms? Counselling Psychology Quarterly, 20(2), 205–211. DOI: 10.1080/09515070701403406

7. Mirzoyokubova, N. Foundations of Person-Centered Approach and its Applications in Education. International Journal of Innovative Science and Research Technology, 10(10) (2025). DOI: 10.38124/ijisrt/25oct077.

8. Joseph, S. A. The Humanistic Psychology of Carl Rogers: Understanding the Person-Centered Approach. Oxford University Press, 2025. DOI: 10.1093/9780197790632.001.0001.

9. Homidov, H. (2022). COOPERATION BETWEEN STATE AND PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE MEANINGFUL ORGANIZATION OF YOUTH LEISURE ACTIVITIES. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 17(17).

10. Olimov, S., Samiyeva, S., Ibragimov, U. B., Mirzoeva, S., & Sharopov, S. (2024, December). Methodology for Developing Students' Information and Communication Competence in the Process of Distance Learning in the Modern Educational Environment. In International Workshop Hybrid methods of modeling and optimization in complex systems (pp. 305-318). Cham: Springer Nature Switzerland.

11. Hikmatovna S. S. et al. Professional development of the teacher's personality in the system of secondary special vocational education //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – T. 25. – №. 2. – C. 2946-2949.

ANTIPIREN MODDALARINING MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA QO'LLASH ZARURATI VA EKOLOGIK JIHATLARI

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, t.f.f.d,dots.

Muratova Manzura Nemađjanovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada antipiren moddalarining mohiyati, ularning turlari, ishlash mexanizmlari hamda o'quv muassasalarida yong'in xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati kompleks ravishda tahlil qilinadi. Ta'lim muassasalari binolarida yong'in xavfi yuqori bo'lgan materiallarning keng qo'llanilishi antipiren

moddalaridan foydalanishni dolzarb masalaga aylantiradi. Maqolada antipirenlarning qurilish materiallari, mebel, elektr jihozlari va tekstil mahsulotlaridagi qo'llanilishi, shuningdek, sanitariya-gigiyenik va ekologik talablarga muvofiqligi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, antipiren moddalarini tizimli ravishda joriy etish o'quv muassasalarida yong'in xavfini sezilarli darajada kamaytiradi va inson hayotini muhofaza qilishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: antipiren moddalar, yong'in xavfsizligi, o'quv muassasalari, qurilish materiallari, profilaktika.

Аннотация: В статье проводится комплексный анализ сущности антипиреновых веществ, их классификации, механизмов действия, а также их значения в обеспечении пожарной безопасности в образовательных учреждениях. Широкое применение материалов с повышенной пожарной опасностью в зданиях образовательных организаций делает использование антипиренов особенно актуальной задачей. В работе рассматриваются особенности применения антипиреновых веществ в строительных материалах, мебели, электрооборудовании и текстильных изделиях, а также их соответствие санитарно-гигиеническим и экологическим требованиям. Результаты исследования показывают, что системное внедрение антипиреновых веществ существенно снижает риск возникновения пожаров в образовательных учреждениях и является важным фактором защиты жизни человека.

Ключевые слова: антипиреновые вещества, пожарная безопасность, образовательные учреждения, строительные материалы, профилактика.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the essence of flame-retardant (antipyrene) substances, their types, operating mechanisms, and their significance in ensuring fire safety in educational institutions. The widespread use of materials with a high fire hazard in educational buildings makes the application of flame retardants a particularly relevant issue. The article examines

the use of flame retardants in construction materials, furniture, electrical equipment, and textile products, as well as their compliance with sanitary-hygienic and environmental requirements. The research findings demonstrate that the systematic implementation of flame-retardant substances significantly reduces fire risks in educational institutions and constitutes an important factor in protecting human life.

Key words: flame-retardant substances, fire safety, educational institutions, construction materials, prevention.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim muassasalari nafaqat bilim berish maskani, balki inson hayoti va sog'lig'i to'plangan murakkab ijtimoiy obyekt sifatida ham qaraladi. Maktablar, litseylar, kollejlari va oliy ta'lim muassasalarida o'quvchilar, talabalar hamda pedagog xodimlarning ko'p sonli kontingenti doimiy ravishda faoliyat yuritadi. Shu sababli ushbu obyektlarda xavfsizlikni, ayniqsa yong'in xavfsizligini ta'minlash masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.[1].

Amaliy tajriba va statistik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'quv muassasalarida sodir bo'ladigan yong'inlarning asosiy sabablari sifatida yonuvchan qurilish va bezak materiallarining keng qo'llanilishi, elektr jihozlari va tarmoqlaridagi nosozliklar, shuningdek, yong'in xavfsizligi qoidalariga yetarli darajada rioya etilmasligi qayd etiladi. Shu nuqtayi nazardan, yong'inning kelib chiqishini oldini olishga qaratilgan ilmiy asoslangan chora-tadbirlar majmuasida antipiren moddalarining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Antipiren moddalar — bu yonuvchi materiallarning fizik-kimyoviy xususiyatlarini o'zgartirish orqali ularning yong'inga chidamliligini oshiruvchi maxsus kimyoviy birikmalardir. Ushbu moddalar materialning alanganish haroratini oshiradi, yonish tezligini sekinlashtiradi va yong'inning keng maydonga tarqalishiga to'sqinlik qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda antipiren moddalar quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi:

- noorganik antipirenlar (fosfatlar, bor birikmalari, ammoniy tuzlari);

- organik antipirenlar (halogenli va halogensiz birikmalar);
- intumescent antipirenlar, ya'ni qizdirilganda ko'pik hosil qiluvchi tizimlar;
- kompozit antipiren tizimlari, bir nechta mexanizmni birlashtiruvchi moddalar.

Mazkur tasnif antipirenlarni amaliy qo'llashda ularning samaradorligini baholash va maqsadga muvofiq tanlash imkonini beradi [2].

Antipiren moddalarining ta'siri bir nechta o'zaro bog'liq mexanizmlar orqali amalga oshadi. Birinchi navbatda, ular yonish jarayonida ajralib chiqadigan issiqlikning bir qismini yutib, materialning haroratini pasaytiradi. Ikkinchi mexanizm himoya qatlam hosil qilish bilan bog'liq bo'lib, bu qatlam kislorodning materialga kirishini cheklaydi.

Bundan tashqari, ayrim antipiren moddalar yonish jarayonida ajraladigan yonuvchan gazlarning miqdorini kamaytiradi yoki erkin radikallarni bog'lab, alangalanish zanjir reaksiyasini uzadi. Ushbu mexanizmlarning majmuaviy ta'siri natijasida yong'inning rivojlanish sur'ati sezilarli darajada pasayadi, bu esa favqulodda vaziyatlarda odamlarni xavfsiz evakuatsiya qilish uchun zarur bo'lgan vaqtni oshiradi [3].

O'quv muassasalari binolarida ishlatiladigan ko'plab materiallar — yog'och, plastmassa, polimer qoplamalar, linoleum, dekorativ panellar — yuqori darajada yonuvchan hisoblanadi. Ushbu materiallarga antipiren bilan ishlov berish yong'in xavfsizligini ta'minlashda muhim texnik yechim sifatida qaraladi.

Ayniqsa sinfxonalar, yotoqxonalar, kutubxonalar va laboratoriyalarda antipiren moddalarining qo'llanilishi yong'in xavfini kamaytirish bilan birga, moddiy boyliklarni saqlash va inson hayotini muhofaza qilishda muhim rol o'ynaydi. Elektr kabel tizimlarida antipiren qo'shimchalarga ega izolyatsiya materiallaridan foydalanish esa qisqa tutashuv oqibatida kelib chiqadigan yong'inlar ehtimolini kamaytiradi [4-5].

Maktabgacha muassasalarida qo'llaniladigan har qanday kimyoviy modda sanitariya-gigiyenik va ekologik talablarga to'liq javob berishi lozim. Ba'zi

an'anaviy galogenli antipirenlar yonish vaqtida zaharli gazlar ajratishi mumkinligi sababli, zamonaviy tadqiqotlarda galogensiz, ekologik xavfsiz antipirenlarga ustuvorlik berilmoqda.

Ekologik jihatdan xavfsiz antipirenlar inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi, allergik reaksiyalarni keltirib chiqarmaydi va uzoq muddatli foydalanishda barqaror xususiyatga ega bo'ladi. Shu bois, ta'lim muassasalari uchun antipiren tanlashda ularning gigiyenik ko'rsatkichlari alohida e'tiborga olinishi zarur.

Antipiren moddalaridan foydalanish yong'in xavfsizligini ta'minlashning muhim profilaktik chorasi hisoblanadi. Ular favqulodda vaziyatlarning oldini olish, moddiy zarar miqdorini kamaytirish va inson hayotini saqlab qolishga xizmat qiladi. Ijtimoiy nuqtayi nazardan, o'quv muassasalarida xavfsiz muhitni shakllantirish jamiyatda barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Antipiren moddalarining tizimli qo'llanilishi yong'in xavfsizligi madaniyatini oshiradi va ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi [6].

Xulosa. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, antipiren moddalarini o'quv muassasalarida keng joriy etish yong'in xavfsizligini ta'minlashning eng samarali yo'llaridan biridir. Qurilish materiallari, mebel, elektr jihozlari va bezak elementlarida antipirenlardan foydalanish yong'in xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, ekologik va gigiyenik talablarga javob beradigan zamonaviy antipirenlarni tanlash ta'lim muassasalarida xavfsiz va sog'lom muhit yaratishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Drysdale, D. *An Introduction to Fire Dynamics*. – Chichester: Wiley, 2011.
2. Horrocks, A. R., Price, D. *Fire Retardant Materials*. – Cambridge: Woodhead Publishing, 2001.
3. Weil, E. D., Levchik, S. V. *Flame Retardants for Plastics and Textiles*. – Munich: Hanser, 2009.
4. Babrauskas, V. *Ignition Handbook*. – Issaquah: Fire Science Publishers, 2003.

5. Hull, T. R. *Fire Retardancy of Polymeric Materials*. – London: CRC Press, 2014.
6. Manzura, M., Iroda, T., Uktam, M., Bakhtiyor, G., Sherali, K., & Faizulla, N. Study and production of firefighting substances based on acid processing of low-grade phosphorite. *Universum: химия и биология*.

MAKTABGACHA TA'LIMNING KELAJAK MODELI TO'G'RSIDA AYRIM MULOHAZALAR

Davlatova Ra'no Haydarovna

Navoiy davlat universiteti,

Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri, DSc.

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahonning ilg'or maktabgacha ta'lim modellarining nazariy asoslari, ularning O'zbekiston sharoitiga moslashuv imkoniyatlari va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish yo'llari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan «Milliy STEAM» kabi yangi, integratsiyalashgan, milliy-ta'limiy modellar taklif qilinadi. Xalq hunarmandchiligi asosida san'at va muhandislikni uyg'unlashtirish, ota-onalar ishtirokini faollashtirish, shaxsiy yutuqlar portfeli asosida baholash kabi innovatsion yondashuvlar asoslanadi. Maqolada xalqaro tajriba va milliy o'zlikning sintezi orqali raqobatbardosh va qadriyatli maktabgacha ta'lim modeli ishlab chiqish taklif etiladi.

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations of leading international preschool education models and explores how they can be adapted to the context of Uzbekistan while harmonizing them with national cultural values. The authors propose innovative, integrated models such as "National STEAM" which combine art and engineering through traditional Uzbek crafts. Emphasis is placed on enhancing parental engagement, implementing emotional and moral development, and utilizing individualized learning portfolios instead of standardized testing. The study advocates for a future-oriented, culturally rooted preschool model that integrates global trends with national identity.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы передовых мировых моделей дошкольного образования и возможности их адаптации к условиям Узбекистана с учётом национальных ценностей. Авторами предложены инновационные интегрированные модели, такие как «Национальный STEAM» сочетающие инженерное мышление и искусство на основе народных ремёсел. Особое внимание уделено вовлечению родителей, формированию эмоционально-нравственных компетенций и ведению индивидуального портфеля достижений вместо стандартного тестирования. Работа направлена на разработку конкурентоспособной и культурно значимой модели дошкольного образования будущего.

Kirish. XXI asrda har bir davlatning taraqqiyoti, eng avvalo, uning ta'lim tizimining sifatiga bog'liq. Ayniqsa, inson hayotining eng nozik va muhim bosqichi – maktabgacha ta'lim davri – kelajak avlodning intellektual, emotsional, jismoniy va axloqiy asoslarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, dunyo bo'ylab pedagogik tadqiqotlar, siyosiy qarorlar va innovatsion loyihalar aynan ushbu bosqichga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda.

Jahon tajribasida maktabgacha ta'limning ko'plab zamonaviy modellari shakllangan bo'lib, ular orasida Finlandiyaning stresssiz o'yin muhitiga asoslangan modeli, Italiyaning Reggio Emilia yondashuvi, Janubiy Koreya va AQShning STEAM yo'nalishidagi ilg'or texnologik tajribalari ajralib turadi. Ushbu modellar bolaning tabiiy qiziqishi, ijodiy salohiyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ular muvaffaqiyatli inson va barqaror jamiyatni shakllantirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar – yangi muassasalar qurilishi, davlat-xususiy sheriklik asosida bog'chalar ochilishi, zamonaviy o'quv dasturlari joriy qilinishi va pedagog kadrlar malakasining oshirilishi bu borada ijobiy siljishlar borligini ko'rsatmoqda. Biroq, xalqaro ilg'or tajribalarni o'zlashtirish bilan birga, milliy

o‘zlikni saqlagan, qadriyatlarimizga tayanadigan va zamonaviy texnologiyalarni o‘zida mujassamlashtirgan **integratsiyalashgan milliy modelni** ishlab chiqish zaruriyati bugun dolzarb masalaga aylanmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maktabgacha ta’lim nazariyasi o‘z zahirida bolalik davrini inson taraqqiyotining eng muhim “senzitiv” bosqichi sifatida talqin etadi. Bugungi kunda Lev Vygotskiy, Jan Piajé, Erik Erikson, Mariya Montessori, Howard Gardner kabi yetuk pedagog-psixologlarning g‘oyalari maktabgacha ta’lim metodologiyasining asosini tashkil etadi. Jumladan, Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi bolalarning ijtimoiy muloqot va katta-yoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali rivojlanishini asoslaydi. Bu yondashuv shaxsiylashtirilgan o‘rganish jarayonining ilmiy asosi sifatida xizmat qiladi.

Jan Piajé esa bolani faollik orqali rivojlanadigan bilim oluvchi sifatida ko‘radi. Uning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi bugungi kunda ko‘plab ilg‘or ta’lim tizimlari, xususan Reggio Emilia va Finlandiya modellarining g‘oyaviy negizini tashkil etadi. Gardnerning “ko‘p intellekt nazariyasi” esa har bir bolada o‘ziga xos iste’dod mavjudligini tan olib, ta’lim jarayonini moslashtirish zaruratini vujudga keltiradi.

Natija. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, zamonaviy maktabgacha ta’lim quyidagi asosiy komponentlarga tayanadi:

1. O‘yinga asoslangan ta’lim (play-based learning).

O‘yin bolaning tabiiy faoliyati bo‘lib, uning nutq, ijtimoiylik, muammoli vaziyatlarni hal qilish, hissiy ifoda, estetik did, mantiqiy tafakkur kabi ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Finlandiya modelida bolalar kundalik faoliyatining asosiy qismi erkin o‘yinlar orqali tashkil etiladi, bu esa ularning mustaqil fikrlash va tashabbus ko‘rsatish salohiyatini oshiradi. O‘zbek xalq o‘yinlari, jumladan “Uloq tortish”, “Bekinmachoq”, “Besh tosh”, “Arqon tortish” kabi qadimiy an’anaviy o‘yinlar esa, pedagogik jihatdan to‘g‘ri yondashilgan holda, o‘yin orqali ta’limga milliylik ruhini olib kirishga xizmat qiladi.

2. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (child-centered pedagogy).

Reggio Emilia modeli asosida har bir bola o‘zining noyob o‘quv yo‘lini bosib o‘tishi mumkin, degan prinsip ustuvor. Bu modelda muhit “uchinchi o‘qituvchi” sifatida e‘tirof etiladi – ya’ni guruh xonasi, materiallar, ranglar va estetik tashkil etilgan makon bolani mustaqil fikrlashga undaydi. O‘zbekistonda ham ushbu model asosida guruh xonalarini “madaniy va estetik interyer”ga aylantirish, milliy hunarmandchilik mahsulotlari (ganchkorlik, kashtachilik, miniatyura) bilan bezash orqali bolaning o‘zlikni anglashini kuchaytirish mumkin.

3. STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics).

XXI asrda texnologik savodxonlik erta yoshdan shakllanishi zarur. AQSh va Janubiy Koreya maktabgacha ta’lim tizimida bolalar interaktiv qurilmalar yordamida kodlash, geometriya, muhandislik va eksperiment asoslarini o‘rganadi. O‘zbekistonda bu yondashuv “milliy kontekst”da amalga oshirilishi mumkin: masalan, milliy hunarmandchilik (gilam to‘qish, yog‘och o‘ymakorligi) asosida muhandislik elementlari (shakl, simmetriya, strukturaviy tahlil) kiritiladi. “STEAM+” yondashuvi orqali texnologiya va san’atning uyg‘unligi ta’minlanadi.

4. Ijtimoiy-emotsional tarbiya va axloqiy kompetensiyalar.

Eriksonning ijtimoiy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yoshda bola “ishonch” va “mustaqillik” asoslarini shakllantiradi. Yaponiya modeli bu tamoyillarni tartib, jamoaviylik va hurmat asosida amalga oshiradi. O‘zbekistonda esa qadimdan “katta-kichikni bilish”, “mehmondo‘stlik”, “halollik”, “ona suti, ota noni” degan ma’naviy qadriyatlar asosida tarbiya berilgan. Ushbu qadriyatlarni zamonaviy emotsional-intellektual tarbiya bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Misol uchun, “Axloqiy vaziyatli rolli o‘yinlar” orqali bola real hayotiy holatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rganadi.

5. Oilaviy hamkorlik (parental engagement).

Yuqori sifatli ta’lim faqat pedagog va muassasa doirasida emas, balki oilaning faol ishtirokida shakllanadi. Finlandiya va Koreya tajribasida ota-onalar ta’lim

jarayonining teng huquqli ishtirokchisi hisoblanadi. O‘zbek oilalarida esa farzand tarbiyasi doimo ota-ona, buvi, bobo, katta opa-aka, mahalla, imom va ustoz kabi ko‘plab shaxslar bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli, milliy “ijtimoiy tarbiya modeli”ni qayta tiklash, masalan, “Buvijonim saboqlari”, “Oila maktabi”, “Tonggi duolar” kabi ijtimoiy-ma’naviy loyihalar orqali oilaviy tarbiyani rasmiy ta’lim bilan integratsiya qilish mumkin.

Muhokama. Shu nuqtayi nazardan bugungi maktabgacha ta’lim tizimiga keng joriy etilayotgan STEAM ta’lim texnologiyasiga asoslangan beshta markazda “Milliy STEAM” modelini joriy etish maqsadga muvofiq. Makur milliy modelning asosiy komponentlari:

1. Rangtasvir (Arts) orqali estetik ifoda va geometrik tasavvur

- Ranglar, naqshlar, simmetriya tushunchalari xalq san’atida (ganchkorlik, kashtachilik, yog‘och o‘ymakorligi) keng qo‘llaniladi. Mashg‘ulotlar: “Kashtani naqshla”, “Milliy do‘ppi naqshini yarat”, “Gilamda simmetriya top”. Natija: bola shakl, tartib, simmetriya, muvozanat tushunchalarini san’at orqali amalda o‘rganadi.

2. Gilamchilik – muhandislik va matematik model sifatida

- Gilam to‘qish – bu naqshlar ketma-ketligi, ritm, takrorlanuvchanlik va matritsa (tarmoq)ni anglatadi. Bu esa bolalarda “tizimli fikrlash” va “mantiqiy tuzilma” tushunchalarini shakllantiradi. Mashg‘ulotlar: “Gilam tuzish”, “Rangli kvadratlar kombinatsiyasi”, “To‘qimalarni tartib bilan joylashtirish”. Natija: bolada algoritmik fikrlash, ketma-ketliklar, naqshlarni yaratish ko‘nikmalari paydo bo‘ladi.

3. Kulolchilik – geometrik shakllar, og‘irlik, muvozanat

- Kulolchilikda shakl, hajm, simmetriya va muvozanat muhim. Bu esa bolalarda fazoviy tasavvur, taktil sezuvchanlik va nozik motorikani rivojlantiradi. Mashg‘ulotlar: “Choynak yasaymiz”, “Shar shaklida kosa”, “Sopol haykalcha tayyorlash”. Natija: bolada geometriya, fizik muvozanat, harakatni boshqarish, shakl yaratish malakalari rivojlanadi.

4. Tabiiy materiallar bilan tajriba (Science & Environment)

- Hunarmandchilik faoliyatida loy, paxta, yog‘och, jun, ipak kabi materiallar ishlatiladi. Mashg‘ulotlar: “Loyning yumshoqligini solishtirish”, “Paxta va ipakning suvni shimishi”, “Yog‘och va metallning taqqoslanishi”. Natija: bola modda xossalari, fizik holatlar, oddiy tajriba qilish orqali ilmiy kuzatuv ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

5. Interaktiv mini-loyihalar (Engineering + Collaboration)

- Har bir mashg‘ulot yakunida mini-loyiha ishlab chiqiladi: “Gilam ko‘rgazmasi”, “Dasturxon”, “Sopol buyumlar burchagi”. Jamoaviy ishlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodiy yondashuv o‘rgatiladi.

Modelni joriy etish mexanizmlari

1. **Pedagoglar uchun “Milliy STEAM” trening kurslari** – hunarmandchilik elementlarini ta’lim jarayoniga pedagogik integratsiya qilishni o‘rgatuvchi dasturlar.
2. **“STEAM Ustaxonasi” guruh burchaklari** – maktabgacha ta’lim muassasasida “Ijodiy ustaxona” burchaklari tashkil etiladi: kulolchilik stoli, gilam shakllari panosi, kashta materiallar to‘plami.
3. **Ota-onalar ishtirokidagi “Hunarmandlik festivali”** – har oy yakunida ota-onalar ishtirokida mini-ko‘rgazmalar, bolalar ishlarining taqdimoti tashkil etiladi.
4. **“O‘zbekcha STEAM” elektron platformasi** – milliy elementlar asosida ishlab chiqilgan virtual darsliklar, o‘yinlar, AI-dasturlar orqali qo‘llab-quvvatlash.

Xulosa. “Milliy STEAM” modeli O‘zbekiston madaniy boyliklarini zamonaviy pedagogika bilan uyg‘unlashtirib, bolalarda muhandislik fikrlash, estetik did, mantiqiy tafakkur, fazoviy tasavvur va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini erta yoshdanoq shakllantiradi. Bu nafaqat ta’lim sifati, balki milliy o‘zlik, madaniy meros va innovatsion yondashuv uyg‘unligini ta’minlovchi ilg‘or g‘oya bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gardner, H. (2011). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* (3rd ed.). Basic Books.
2. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and Society* (2nd ed.). W. W. Norton & Company.
3. OECD. (2020). *Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/5jrs3sbcrvzx-en>
4. Park, J. H. (2022). Integrating STEAM into early childhood education: Approaches and challenges. *International Journal of Early Childhood*, 54(1), 22–37. <https://doi.org/10.1007/s13158-021-00286-6>
5. Piagé, J. (1951). *The Psychology of Intelligence*. Routledge & Kegan Paul.
6. Mamadaminova, N. (2021). O'yin asosida o'rganish: Finlandiya tajribasi va O'zbekistonda tatbiq etish imkoniyatlari. *Ta'lim innovatsiyalari jurnali*, 4(2), 75–81.
7. UNESCO. (2021). *Right from the start: Building inclusive societies through inclusive early childhood education*. UNESCO Publishing.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376562>
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
9. Zunnunova, M. (2022). Reggio Emilia pedagogikasi asosida ijodiy muhitni tashkil etish. *Maktabgacha ta'lim muammolari*, 3(1), 44–49.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). *Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun Davlat o'quv dasturi*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi nashriyoti.
11. UNICEF. (2019). *A World Ready to Learn: Prioritizing quality early childhood education*. New York: UNICEF.

- 12.Qodirova, N. (2020). Maktabgacha ta'limda o'zbek xalq ijodi asosida axloqiy tarbiya berish. Ilm va taraqqiyot, 5(3), 88–92.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARBIYAVIY JARAYONNI REJALASHTIRISH VA TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

Navoiy davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi professori v.b., PhD

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy pedagogik ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish va tashkil etishning ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Tarbiya jarayoni o'z-o'zidan kechmaydigan, balki maqsadli, tizimli va rejalashtirilgan pedagogik faoliyat sifatida tahlil qilinadi. Maqolada tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning bosqichlari – diagnostika, maqsad va vazifalarni belgilash, mazmun, shakl va usullarni tanlash, resurslarni taqsimlash, monitoring va baholash tizimigacha bo'lgan jarayon batafsil yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, shaxsga yo'naltirilgan, hamkorlikka asoslangan, muammoli-qidiruv, loyihaviy va o'yin texnologiyalarining tarbiyaviy jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada tarbiyaviy muhitni yaratish, talabalar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash, raqamli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Natijada oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tizimli rejalashtirish va tashkil etish talabalarning ma'naviy-axloqiy, kasbiy hamda ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiyaviy jarayon, rejalashtirish texnologiyalari, pedagogik tizim, oliy ta'lim, tarbiyaviy muhit, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, akmeologik yondashuv, hamkorlik texnologiyasi, kompetensiya, monitoring va baholash, raqamli pedagogika.

Аннотация. В данной статье раскрываются научно-теоретические и практические аспекты планирования и организации воспитательного процесса в высших педагогических учебных заведениях. Воспитательный процесс рассматривается не как стихийное явление, а как целенаправленная, системная и планомерная педагогическая деятельность. Автор подробно анализирует этапы организации воспитательного процесса – диагностику, определение целей и задач, отбор содержания, методов и форм, распределение ресурсов, систему мониторинга и оценки. Особое внимание уделено современным педагогическим технологиям, таким как личностно-ориентированное, проектное, проблемно-поисковое, игровое и сотрудничающее обучение. Рассматриваются пути формирования воспитательной среды, поддержки органов студенческого самоуправления и эффективного использования цифровых и информационно-коммуникационных технологий. В результате обосновано, что системное планирование и организация воспитательного процесса в вузах является важным фактором формирования нравственно-этических, профессиональных и социальных компетенций студентов.

Ключевые слова: воспитательный процесс, технологии планирования, педагогическая система, высшее образование, воспитательная среда, личностно-ориентированное обучение, акмеологический подход, технология сотрудничества, компетенция, мониторинг и оценка, цифровая педагогика.

Annotation. This article highlights the scientific-theoretical and practical aspects of planning and organizing the educational process in higher pedagogical institutions. The educational process is analyzed as a purposeful, systematic, and well-planned pedagogical activity rather than a spontaneous phenomenon. The author elaborates on the stages of organizing the educational process, including diagnosis, goal-setting, content selection, choice of methods and tools, resource allocation, and monitoring and evaluation. The article also discusses the role of modern pedagogical technologies such as learner-centered, collaborative, problem-

based, project-based, and game-based approaches. Furthermore, the creation of an educational environment, the support of student self-governance, and the effective use of digital and information-communication technologies are emphasized. The study concludes that systematic planning and organization of the educational process in higher education institutions are key factors in developing students' moral, professional, and social competencies.

Keywords: educational process, planning technologies, pedagogical system, higher education, educational environment, learner-centered education, acmeological approach, collaborative technology, competence, monitoring and evaluation, digital pedagogy.

Kirish. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish va tashkil etish zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tarbiya jarayoni o'z-o'zidan yuz beradigan stixiyali hodisa emas, balki aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan, tizimli tashkil etilgan va ilmiy asoslangan pedagogik faoliyatdir. Bu jarayon talabalarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash, ularda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish hamda kelajak pedagog sifatida zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan[2].

Tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish deganda, oldindan belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan tadbirlar, resurslar, vositalar va usullarni aniqlash, ularni vaqt va makon jihatidan muvofiqlashtirish tushuniladi. Bu jarayon strategik, taktik va operativ darajalarda amalga oshiriladi. Strategik rejalashtirish oliy ta'lim muassasasining uzoq muddatli tarbiyaviy konsepsiyasini ishlab chiqishni, taktik rejalashtirish o'quv yili davomidagi tarbiyaviy ishlarni tashkil etishni, operativ rejalashtirish esa kundalik tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish bir qancha **muhim tamoyillarga** asoslanadi. Birinchi navbatda, bu ilmiylik tamoyili bo'lib, barcha tarbiyaviy tadbirlar pedagogika, psixologiya, sotsiologiya

fanlarining eng so‘nggi yutuqlariga tayanishi lozim. Tizimlilik tamoyili tarbiyaviy jarayonning barcha komponentlari o‘zaro bog‘liq holda, yagona maqsad sari yo‘naltirilganligini ta‘minlaydi. Uzviylik tamoyili esa ta‘lim va tarbiya jarayonlarining uzviy bog‘liqligini, ularning bir-birini to‘ldirishi va boyitishini nazarda tutadi. Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili har bir tarbiyaviy tadbirning aniq belgilangan natijalarga erishishga qaratilganligini ta‘kidlaydi. Bu natijalar o‘lchanishi mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlar orqali ifodalanishi, vaqt jihatidan aniq belgilanishi va real erishish mumkin bo‘lishi kerak. Individual yondashuv tamoyili har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishni taqozo etadi. Kompleks yondashuv tamoyili esa tarbiyaning barcha yo‘nalishlari – aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, mehnat va boshqalarning uyg‘un rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan[5].

Tarbiyaviy jarayonni rejalashtirishning birinchi bosqichi **diagnostika va tahlil**dir. Bu bosqichda talabalar kontingentining xususiyatlari, ularning ijtimoiy-psixologik portretlari, qiziqishlari va ehtiyojlari o‘rganiladi. Zamonaviy diagnostika usullari anketalar, testlar, kuzatuvlar, suhbatlar va fokus-guruh tadqiqotlarini o‘z ichiga oladi. Talabalarning yosh xususiyatlari, oliy ta‘limga moslashish darajasi, o‘zaro munosabatlari, qiyinchiliklari va muammolari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta‘lim muassasasining tarbiyaviy imkoniyatlari, mavjud resurslar, o‘qituvchi-tarbiyachilarning salohiyati ham baholanadi.

Ikkinchi bosqich **maqsad va vazifalarni belgilash**dir. Diagnostika natijalari asosida tarbiyaviy jarayonning asosiy maqsadi aniqlanadi. Bu maqsad oliy ta‘lim muassasasining missiyasi, davlat ta‘lim standartlari, jamiyat talablari va talabalarning ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllantiriladi. Maqsadlar ierarxik tuzilishga ega bo‘lib, umumiy maqsaddan xususiy vazifalargacha konkretlashtiriladi. Har bir vazifa aniq, o‘lchanishi mumkin, erishilishi mumkin, dolzarb va vaqt bilan chegaralangan bo‘lishi kerak.

Uchinchi bosqich **mazmunni tanlash va tizimlashtirish** jarayonidir. Tarbiyaviy jarayonning mazmuni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma‘naviy-

axloqiy me'yorlar, kasbiy etika talablari, ilmiy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Mazmun tanlanayotganda talabalarning yosh xususiyatlari, intellektual darajasi, madaniy muhiti hisobga olinadi. Mazmunning dolzarbligi, hayotiyliigi va amaliy ahamiyati muhim mezonlar hisoblanadi.

To'rtinchi bosqich **usul va vositalarni tanlashdir**. Zamonaviy tarbiya amaliyotida an'anaviy va innovatsion usullarning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. An'anaviy usullar – suhbat, ma'ruza, nasihat, tushuntirish, ko'rsatma berish kabilar o'z ahamiyatini saqlab qolgan bo'lsa-da, ular zamonaviy talablarga mos ravishda takomillashtirilmoqda. Interaktiv usullar – munozara, diskussiya, treninglar, rolli o'yinlar, keys-stadi talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Loyihaviy faoliyat, volontyorlik, ijtimoiy amaliyot kabi usullar talabalarning amaliy tajriba orttirishi va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Beshinchi bosqich **tashkiliy shakllarni belgilashdir**. Tarbiyaviy jarayonning tashkiliy shakllari xilma-xil bo'lib, ommaviy, guruhli va individual shakllarga bo'linadi. Ommaviy tadbirlar – konferensiyalar, festivallar, tanlovlar, bayramlar katta auditoriyani qamrab oladi va umumiy tarbiyaviy muhit yaratishga xizmat qiladi. Guruhli shakllar – to'garaklar, klublar, studiyalar, seminarlar talabalarning qiziqishlari asosida uyushtiriladi va chuqurroq o'zaro ta'sir imkonini beradi. Individual shakllar – shaxsiy suhbatlar, konsultatsiyalar, mentorlik har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

Oldinchi bosqich **resurslarni rejalashtirish va taqsimlashdir**. Tarbiyaviy jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan mavjud resurslardan qanchalik oqilona foydalanishga bog'liq. Inson resurslari – o'qituvchilar, kuratorlar, psixologlar, ijtimoiy pedagoglarning malakasi va tajribasi muhim rol o'ynaydi. Moddiy-texnik resurslar – auditoriyalar, sport zallari, madaniyat markazlari, texnik vositalar tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazish uchun zarur sharoitlarni ta'minlaydi. Moliyaviy resurslar tadbirlarni moliyalashtirish, mukofotlash tizimini yo'lga qo'yish, zarur jihozlarni sotib olish imkonini beradi. Axborot resurslari – kutubxonalar, elektron bazalar, internet talabalarning intellektual rivojlanishi uchun muhimdir.

Yettinchi bosqich **vaqtni rejalashtirish va tadbirlar kalendarini tuzish**dir. Tarbiyaviy tadbirlar o'quv jarayoni bilan uyg'unlashtirilgan holda rejalashtiriladi. O'quv yili boshida umumiy rejalashtirish amalga oshiriladi, har oy va hafta uchun aniq tadbirlar belgilanadi. Tadbirlarning ketma-ketligi, davomiyligi, chastotasi talabalarning yuklamasini hisobga olgan holda muvozanatlashtiriladi. An'anaviy bayramlar, xotira kunlari, kasbiy bayramlar tarbiyaviy ish kalendariga kiritiladi.

Sakkizinchi bosqich **tarbiyaviy jarayonni tashkil etish texnologiyalaridir**. Zamonaviy texnologiyalar tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirish, talabalarning faol ishtirokini ta'minlash, natijalarni yaxshilash imkonini beradi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga oladi va uning shaxsiy rivojlanishiga e'tibor qaratadi. Hamkorlikdagi tarbiya texnologiyalari talabalar, o'qituvchilar va ma'muriyat o'rtasidagi o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatlarni shakllantiradi. Muammoliqidiruv texnologiyalari talabalarni real hayotiy muammolarni hal qilishga jalb qiladi va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Loyihaviy texnologiyalar talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish, ularning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash va amaliy natijalar olishga yo'naltirilgan. O'yin texnologiyalari tarbiyaviy jarayonni qiziqarli va jalb qiluvchi qilish, talabalarning hissiy sohasiga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi [4].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zamonaviy tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, onlayn platformalar talabalar bilan doimiy aloqada bo'lish, tarbiyaviy kontentni yetkazish, virtual tadbirlar o'tkazish imkonini beradi. Multimedia vositalar – video, audio, prezentatsiyalar tarbiyaviy ta'sirni kuchaytiradi. Veb-saytlar, bloglar, forumlar talabalarning fikr almashishi va o'zaro ta'siri uchun maydon yaratadi.

To'qqizinchi bosqich **monitoring va baholash** tizimini yo'lga qo'yishdir. Tarbiyaviy jarayonning samaradorligini doimiy kuzatib borish, oraliq natijalarni tahlil qilish, zarur tuzatishlar kiritish muhim ahamiyatga ega. Monitoring tizimi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Miqdoriy ko'rsatkichlar –

tadbirlarda ishtirok etish darajasi, o'tkazilgan tadbirlar soni, qamrab olingan talabalar soni kabilar. Sifat ko'rsatkichlari – talabalarning qoniqish darajasi, xulq-atvorida yuz bergan o'zgarishlar, qadriyatlar tizimining shakllanishi.

O'ninchi bosqich **tarbiyaviy jarayon subyektlari o'rtasida o'zaro hamkorlikni tashkil etishdir.** Samarali tarbiyaviy jarayon barcha ishtirokchilarning muvofiqli iki faoliyatini talab qiladi. O'qituvchilar, kuratorlar, ma'muriyat vakillari, talabalar o'zaro hamkorlikda ishlashi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlik, ayniqsa, birinchi kurs talabalarining moslashish davrida muhim ahamiyatga ega. Mahalla, jamoat tashkilotlari, ish beruvchilar bilan aloqalar talabalarning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda “kurator instituti” alohida o'rin tutadi. Kuratorlar talabalar guruhi bilan bevosita ishlaydigan, ularning akademik va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydigan pedagoglardir. Kuratorlik faoliyatining samaradorligi ularning pedagogik mahorati, talabalar bilan muloqot o'rnatish qobiliyati, tashkilotchilik malakalariga bog'liq. Kuratorlar guruh bilan muntazam uchrashuvlar o'tkazadi, individual suhbatlar olib boradi, turli tadbirlarga jalb qiladi, muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Natijalar. Tarbiyaviy muhitni shakllantirish tarbiyaviy jarayonning muhim komponentidir. Sog'lom tarbiyaviy muhit talabalarning ijobiy rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratadi. Bu muhit jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Jismoniy muhit – binolar, auditoriyalar, yashash joylari, dam olish zonolari estetik jihatdan jozibador, qulay va xavfsiz bo'lishi kerak. Psixologik muhit – o'zaro hurmat, qo'llab-quvvatlash, ijobiy munosabatlarga asoslangan iqlim. Ijtimoiy muhit – talabalar o'rtasidagi munosabatlar, an'analar, me'yorlar va qadriyatlar tizimi.

Tarbiyaviy jarayonda talabalar o'zini o'zi boshqarish organlarining roli katta. Talabalar kengashi, talabalar kasaba uyushmasi, yoshlar ittifoqi, turli klublar va to'garaklar talabalarning tashabbuskorligini rivojlantirish, liderlik qobiliyatlarini shakllantirish, jamoaviy mas'uliyatni his qilish imkonini beradi. Bu tashkilotlar

orqali talabalar o'zlari uchun muhim bo'lgan masalalarni hal qilish, tadbirlar tashkil etish, o'z huquq va manfaatlarini himoya qilish ko'nikmalarini egallaydilar.

Madaniy-ma'rifiy ishlar tarbiyaviy jarayonning muhim yo'nalishlaridan biridir. Konsertlar, spektakllar, adabiy kechalar, san'at ko'rgazmalari talabalarning estetik didini rivojlantiradi, madaniy saviyasini oshiradi. Muzeylarga ekskursiyalar, teatrlarga tashrif, kino ko'rishlar umumiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. O'z ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyati – konsertlarda chiqish, she'r o'qish, rasm chizish, musiqa ijro etish talabalarning o'zini o'zi amalga oshirishi uchun muhimdir.

Sport va sog'lomlashtirish ishlari jismoniy tarbiyaning asosini tashkil etadi. Sport to'garaklari, musobaqalar, spartakiadalar nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki iroda, qat'iyatlilik, jamoaviylik kabi fazilatlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, zararli odatlarning oldini olish, to'g'ri ovqatlanish madaniyatini shakllantirish zamonaviy tarbiyaning dolzarb vazifalaridan biridir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshiriladi. Milliy bayramlar, an'anaviy marosimlar, xalq san'ati namunalari bilan tanishish milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish uchun muhimdir. Diniy bag'rikenglik, turli madaniyatlarga hurmat, insonparvarlik tamoyillari zamonaviy jamiyatda yashash uchun zarur bo'lgan fazilatlardir[3].

Kasbiy tarbiya bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim qismidir. Kasbiy etika me'yorlari, deontologiya talablari, korporativ madaniyat elementlari o'quv jarayoni davomida singdiriladi. Muvaffaqiyatli bitiruvchilar bilan uchrashuvlar, master-klasslar, kasbiy tanlovlar talabalarning kasbga bo'lgan qiziqishini oshiradi va professional o'sishiga turtki beradi.

Ekologik tarbiya zamonaviy dunyoda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat, resurslarni tejash, ekologik muammolarni hal qilishda ishtirok etish kelajak avlodlar uchun muhimdir. Ko'klamzorlashtirish

aksiyalari, ekologik subbotniklar, tabiatni muhofaza qilish tadbirlari amaliy ekologik tarbiyaning shakllaridir.

Huquqiy tarbiya fuqarolik jamiyatida yashash uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Konstitutsiya, qonunlar, o'z huquq va majburiyatlarini bilish, huquqiy madaniyat har bir fuqaro uchun muhimdir. Huquqshunoslar bilan uchrashuvlar, sud jarayonlariga tashrif, huquqiy viktorinalar huquqiy ongni shakllantirishga yordam beradi.

Muhokama. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar – kompetentlik yondashuvi, tizimli yondashuv, sinergetik yondashuv, akmeologik yondashuv qo'llaniladi. Kompetentlik yondashuvi tarbiyaviy jarayonni talabalarning hayotiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltiradi. Tizimli yondashuv tarbiyaviy jarayonning barcha elementlarini o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqadi. Sinergetik yondashuv tarbiyaviy ta'sirlarning kuchayishi, o'zaro ta'siri natijasida yangi sifatning paydo bo'lishini nazarda tutadi. Akmeologik yondashuv shaxsning eng yuqori cho'qqilarga erishishi, o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Virtual ekskursiyalar, onlayn uchrashuvlar, vebinarlar geografik chegaralarni bartaraf etadi. Mobil ilovalar orqali tarbiyaviy kontent tarqatish, interaktiv o'yinlar, viktorinalar o'tkazish yoshlarning qiziqishini oshiradi. Ijtimoiy media platformalari orqali ijobiy kontent tarqatish, foydali ma'lumotlar ulashish zamonaviy tarbiyaning muhim vositasiga aylandi.

Tarbiyaviy jarayonning natijalarini baholash murakkab jarayon bo'lib, turli mezonlar va ko'rsatkichlarni hisobga olishni talab qiladi. Talabalarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar, qadriyatlar tizimining shakllanishi, ijtimoiy faollik darajasi, o'zaro munosabatlardagi ijobiy o'zgarishlar tarbiyaviy ishning samaradorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tarbiya natijalarining kechikib namoyon bo'lishi, subyektiv xarakterga ega ekanligi baholash jarayonini murakkablashtiradi.

Tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish doimiy jarayon bo'lib, muntazam tahlil, yangi yondashuvlarni qidirish, ijobiy tajribalarni umumlashtirish va tarqatishni talab qiladi. Xalqaro tajribani o'rganish, zamonaviy tendensiyalarni hisobga olish, innovatsion yechimlarni qo'llash tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish va tashkil etish murakkab, ko'p qirrali faoliyat bo'lib, ilmiy asoslangan yondashuv, tizimli ish, barcha ishtirokchilarning faol hamkorligi va doimiy takomillashtirishni talab qiladi. Zamonaviy texnologiyalar, innovatsion usullar va an'anaviy yondashuvlarning uyg'unligi talabalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ularni hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlash imkonini beradi. Tarbiyaviy jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uni qanchalik yaxshi rejalashtirish va tashkil etishga bog'liq bo'lib, bu sohada doimiy izlanish va rivojlanish zarurligini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-iyun "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3775-son Qarori.
3. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2008.
4. Ибрагимов Г.И. Инновационные технологии обучения в условиях реализации компетентностного подхода // Инновации в образовании. 2011.- №4.-С. 4-14.
5. Ziyamuhamedov, B. G'., & To'raqulova, D. S. (2019). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
6. Sanayeva, S. B. (2024). Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida talabalarda umumkasbiy kompetensiyalarni shakllantirish tizimi. – Navoiy: NDU.

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, PhD

E-mail: shaxloxaydarova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim tashkil etilgan guruhlarda ta'lim va tarbiya jarayonini samarali olib borishda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: inklyuziv ta'lim, nogiron, imkoniyati cheklangan bola, qonuniy manfaatlar, tashxislash, insonparvarlik tamoyili, metodologiya, strategiyalar, tendensiyalar, muvaffaqiyatli ta'lim.

Аннотация: В данной статье изложены принципы развития профессиональных компетенций педагогов при эффективной организации образовательного и воспитательного процесса в группах с инклюзивным образованием.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инвалид, ребенок с ограниченными возможностями, законные интересы, диагностика, гуманистический принцип, методология, стратегии, тенденции, успешное образование.

Abstract: This article presents the principles for developing teachers' professional competencies in ensuring the effective organization of the teaching and learning process in groups where inclusive education is implemented.

Keywords: inclusive education, disabled, child with disabilities, legitimate interests, diagnosis, humanistic principle, methodology, strategies, trends, successful education.

Kirish. Mamlakatimizda bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini ilk yoshidan boshlab tashxislash, sogʻliklarini doimiy nazorat qilish va mustahkamlash, har bir bolaning sifatli bilim olishlarini ta'minlashga qaratilgan

islohatlar inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun muhim qadam hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga samarali jalb etish milliy pedagogikada bugun yechimini kutayotgan muhim masalalardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonining 66-maqsadida nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayotini sifatli va darajasini oshirishga qaratilishi, nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoitlarni yaratish, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish kabi vazifalar belgilanib, bu borada imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim-tarbiya berishga dunyoviy yondashuvlarni o'rganish, ular asosida inklyuziv jarayonini tashkil etish va takomillashtirish, o'quvchilarni o'z-o'zini baholash texnologiyalari, moslashuv va muloqotni to'g'ri tashkil etish nazarda tutiladi.

Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti o'zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos qilib oladi. "Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya"da barcha bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasi ilgari surildi. Chunki har bir bolada, u sog'lommi yoki imkoniyati cheklanganmi - ularda takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj mavjud bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Taniqli psixolog L.S.Vigotskiy ham muhit va shaxsning uyg'unligi to'g'risida: "Ijtimoiy muhit sog'ligi, imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, - deb ta'kidlagan. Daraxtning ingichkagina ildizlari o'zini oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o'z-o'zicha tuproqning ozuqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq va zaharli qatlamga kirib qoladi. Bunday o'simlik muvofiq sharoitlarda gullashi mumkin edi, biroq odatdagi sharoitda taraqqiyotning

cho‘qqisiga yetmasdan, bujmayib so‘lib qoladi”, - deya imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon tomir otgan o‘simlikka o‘xshatgan.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan izlanishlar asosida, yuqoridagi ta’riflarni takomillashtirgan holda “inklyuziv ta’lim” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: Inklyuziv ta’lim - bu uzluksiz o‘qitish tizimida alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalar va yoshlarga mehribonlik bilan, tizimli yondashadigan, individuallashtirgan, sharoitga qarab o‘zgaruvchan, maxsus o‘quv dasturlari, vositalari, metodlari yordamida ta’lim-tarbiyaning pedagogik-psixologik jihatlarini zamonaviy talablarga mos olib boriladigan jarayondir.

Inklyuziv o‘qitish bilan integrallashgan umumiy ta’lim muassasalarida alohida imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olish bilan bog‘liq huquqlari davlat va jamiyat tomonidan himoyalaniadi.

Inkluziv ta’lim bu, shunday ta’lim-tarbiya jarayoni-ki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat’iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda o‘z hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari, umumiy o‘rta maktablarda o‘z tengqurlari bilan birga ta’lim olishi demakdir.

Inklyuziv ta’lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta’lim tizimiga ba’zi bir o‘zgartirishlar kiritishni taqozo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o‘quv dasturlari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog‘liq tomonlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yiladi. Inklyuziv ta’lim hamma bolalarni, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarni ham o‘zlari xohlagan ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya olishlari mumkin, deb xulosa chiqaradi.

Inklyuziv ta’lim rasmiy ta’lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta’limda ko‘proq o‘qishda, o‘rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi.

Inklyuziv ta’lim sharoitidagi ta’lim muassasalarida faoliyat yuritadigan pedagoglar qanday sifatlarga ega bo‘lish kerak? Inklyuziv ta’limda insonparvarlik tamoyili va o‘qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo,

pedagog inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati ma'suliyatini o'z zimmasiga olishi shart. Inklyuziv ta'lim sinflarida ishlaydigan o'qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o'qituvchi bolalarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoyalashi va hurmat qilishi lozim.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishda imkoniyati cheklangan bolalarning iqtidorini aniqlash va uni rivojlantirishga urg'u berish, zarur shart-sharoitlarni yaratish, mazkur ta'lim ishtirokchilarining bevosita burchidir. Bunday ta'limni maxsus ta'lim tizimida ham kuzatish mumkin.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning yashash joylariga yaqin bo'lgan umumta'lim maktablarining oddiy sinflarida amalga oshiriladi. Bu o'qitish jarayonida imkoniyati cheklangan, alohida ta'lim olishga ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun zaruriy muhitni yaratish, ta'lim olishda qo'shimcha yordam va xizmatlarni tashkil etish, ularning ijtimoiy, jismoniy hamda ichki ehtiyojlari talablariga javob beradigan tarzda tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Inklyuziv ta'lim maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, o'z sohasini yaxshi biladigan va kasbini yaxshi ko'radigan, o'zini hurmat qiladigan, ma'naviyati sog'lom, malakali o'qituvchilarni talab qiladi. Uzluksiz ta'lim tizimida inklyuziv o'qitishni yo'lga qo'yishda turli ehtiyojlarga muhtoj bo'lgan bolalarning xususiyatlarini o'z ichiga qamrab olgan dasturlar tuzish maqsadga muvofiqdir.

Muhokama. Inklyuziv ta'lim o'zlashtirishda qiyinchilik bo'lgan bolalar bilan ishlash bo'yicha mutaxassis bo'lish bilan birga umumiy ish yuritishga qodir, bu sohada amaliy tajribaga ega bo'lgan pedagoglarga muhtoj.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan guruhlarda ta'lim-tarbiya jarayonini samarali olib borish uchun pedagog bir qator muhim strategiyalarga tayanishi zarur. Bu strategiyalar inklyuziv ta'lim tizimi xususiyatlarini ifodalashi lozim. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalarda o'qitish strategik reja asosida olib boriladi va ularda ta'lim-tarbiya beradigan pedagoglar quyidagi tendensiyalarga tayanishi maqsadga muvofiqdir:

Mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish. Kichik maktab o'quvchilar sinflaridagi inklyuziv ta'limda alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar qiziqishlarini uyg'otadigan metodlardan foydalaniladi. Bunda bolalardan barmoqlari va qo'llaridan foydalaishni talab qiluvchi ko'p maqsadli o'yin-metodlar taklif etiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar bilimlarni o'zlarida mavjud bo'lgan beshta sezgi organi (ko'rish, eshitish, ta'm bilish, hid bilish va ushlab ko'rish)dan qaysi biri tugal bo'lsa, shundan maksimal darajada foydalanib o'rganishadi. Shu sababli alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan, shu sezgi organlarining qaysi birining kemptikligiga qarab ta'limning bolalar ko'ra oladigan, eshita oladigan, ta'm bila oladigan, hidni sezadigan va ushlab ko'ra oladigan metodlaridan foydalanilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mustaqil fikr talab qiladigan ish turlaridan foydalanish. Inklyuziv ta'limda kichik maktab o'quvchilarning dars mashg'ulotlarida ham, maktabgacha ta'lim tashkilotlari mashg'ulotlarida ham imkoniyati cheklangan bolalarni mustaqil mulohaza yuritishga o'rgatish, munosabat bildirish, xulosa chiqarish, qarashlarini asoslash hamda fikrini himoya qilishga o'rgatish uchun pedagogning kasbiy kompetentligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil ko'nikmasini shakllantiruvchi topshiriqlardan foydalanish.

Topshiriqlarning ba'zilari, odatda, bir qator kichik topshiriqlardan iborat bo'lishi mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishlari uchun uning mazmun-mohiyatini o'rganishga yo'naltirilishi lozim. Buning uchun topshiriqni bir necha kichik bo'laklarga taqsimlashi, har birining zamiridagi haqiqatlarga bolalar e'tiborini qaratilishi, ulardagi muhim topshiriqlarni nomuhimlardan farqlashga diqqat qaratilishi maqsadga muvofiq.

Mashq va topshiriqlarning xilma-xilligi hamda ketma-ketligi.

Dastlab oson, fikriy zo'riqishni talab qilmaydigan mashq va topshiriqlardan foydalaniladi. Imkoniyati cheklangan bolalar bu vazifalarni o'zlashtirib borganlari sari mashq va topshiriqlar murakkablashtirib, mustaqil tafakkur va munosabat talab qiladigan darajada chuqurlashtirib boriladi.

Beriladigan vazifalarni o'zgaruvchanligi. Jiddiy, mustaqil munosabat talab qilinadigan mashq va topshiriqlar sharoitga qarab soddalashtiriladi yoki murakkablashtiriladi. Tashkil etiladigan erkin o'yinlar va loyihalar bu turdagi bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda almashtirib turiladi.

Yakkalanib qolmaslikka yo'l qo'ymaslik. Imkoniyati cheklangan bolalarni individual ravishda o'qitishda uni sog'lom bolalar orasida yakkalanib qolishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Bunda har bir mashq, topshiriq va vazifalarga barcha bolalar qatnasha oladigan holda o'rganish jarayoniga tavsiya etilishi lozim. Beriladigan topshiriqlarni har qanday bola ham a'lo darajada bajara va o'zlashtira olmaydi. Barcha bolalar teng huquqli ekanligi va hamma bir-biriga yordam berishi va imkoniyat yaratishi kerakligi ularga uqtiriladi.

Vazifa, topshiriq va mashqlarni vaziyatga moslashtirish.

Inklyuziv ta'limda o'quvchilarga beriladigan topshiriqlar ularning qabul qilishi va imkoniyatlarga qarab soddalashtirib yoki murakkablashtirib turiladi. Bu jarayonda pedagog berayotgan ko'rsatmalari xato emasligiga amin bo'lishi va tushuntirayotganida ham nutqiga e'tibor berishi kerakligi, sekin, tushunarli, soda va aniq gapirishi talab qilinadi. Biror vazifaning qanday bajarilishi borasida aniq yo'nalish berishi, zarurat bo'lganda ko'rsatib berishi taqozo etiladi. Topshiriqlardagi har bir vazifani bolalar o'zlari mustaqil bajara olishlari maqsadga muvofiqdir.

Vazifa va topshiriqlarni qisqa, soda, tushunarli shakllantirilishiga erishish. Inklyuziv ta'limga jalb qilingan imkoniyati cheklangan bolalar bir oz asabiy bo'lishi, besabrliligini inobatga olib, ularga qo'yiladigan talablar aniq, ixcham tarzda ifodalanishi, har bir narsada bolalar diqqatini jalb qilish, ularning ishonchi va intilishini saqlab qolish uchun har bir jihatlariga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir. Bir marta muvaffaqiyatsizlikka uchragan bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini qayta orttirish juda qiyin kechishini bilish inklyuziv ta'limda faoliyat olib boradigan o'qituvchidan juda katta kuch va bilim, mahorat talab etadi.

Maqtoov va rag‘batlantirishlarga saxiy bo‘lish. Inklyuziv ta’limga jalb qilingan imkoniyati cheklangan bolalarga muvaffaqiyatlarga erishishlari uchun ko‘p imkoniyatlar berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Haqiqiy harakat va muvaffaqiyatlarni rag‘batlantirish, hatto kichkina bo‘lsa-da, bolalar erishgan har bir yutuqni taqdirlash orqali imkoniyati cheklangan bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonch hissini shakllantirish inklyuziv ta’lim samaradorligining garovidir. Hattoki muvaffaqiyatsizlikka uchragan bolaga ham ijobiy munosabatda bo‘lib:–“Juda yaxshi bajarishga harakat qilding, harakat qilishda davom et, men senga ishonaman, sen albatta uddalaysan.” kabi iboralar ishlatiladi. Biror narsani bolaga qayta-qayta tushuntirishda pedagogdan kuchli sabr talab etiladi.

Inklyuziv ta’limda pedagoglar o‘ziga xos mas’uliyatga ega bo‘lishi kerakki, bunda ular turli xil bolalar o‘rtasidagi tenglikni ta’minlashi, bag‘rikenglikni yo‘lga qo‘yishi, muruvvat qo‘llarini cho‘zishi, qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratib berishlari va o‘z nazoratlariga olishlari muhimdir. Bunday qo‘llab-quvvatlash bolalarning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham ta’lim muassasalarining dastlabki bo‘g‘inlaridan boshlab, bunday bolalarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi. Barcha bolalar teng bo‘lishi va ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratiladi. Bu vaziyatda pedagoglar bunday bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ta’limni ularga moslashtirishi kerak.

Pedagog barcha bolalarning muvaffaqiyatli ta’lim olishlari uchun sinf muhitini sog‘lomlashtirish, erkinlikni ta’minlash, faollikni kuchaytirish, insonparvarlik g‘oyalarini ustivor hisoblab o‘z faoliyatini tashkil etishi lozim. Ta’lim jarayonida imkoniyati cheklangan bolalarning har tomonlama xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘z tengdoshlari bilan birgalikda hayotiy ko‘nikmalarni egallashlari uchun sharoit yaratadi.

Xulosa. Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlar asosida imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim muassasalarida teng huquqlilik asosida o‘qitish va tarbiyalash bugungi kunning muhim masalaridan biri hisoblanadi. Barcha bolalarning

muvaffaqiyatli ta'lim olishlarida pedagoglarning mehnatlari beqiyoski, bunda otalar va maktab, mahalla jamoatchiligining pedagogik savodxonligini oshirish hozirgi kun uchun dolzarbdir. Bunday vaziyatda biz pedagoglar o'z mas'uliyatimizning yanada zalvorli ekanini chin yurakdan his qilishimiz va munosib yondashishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. “2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni. 2022 yil 28 yanvar.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-4860-sonli farmoni. 2020-yil 13-oktabr.
3. Выготский Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте. Хрестоматия по психологии.-М: Просвещение, 1987.
4. Devid Bayn. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nogiron bolalar: baholash, dastur va ko'rsatmalar.-Kanada: Al'bert universiteti, 1991. 29-b.
5. Madatov I.Yu. “Inklyuziv ta'lim” Darslik, “Best-Publist” nashriyoti, Toshkent-2024.
6. Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Khaydarova Shakhlo Narzullaevna, “Organizational pedagogical principles of education of pre-school children in the inclusive education system”. Science and innovation international scientific journal <https://doi.org/10.5281/zenodo.10143278>.
7. Sh.N.Xaydarova Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagoglarning kasbiy tendensiyalari. NamDU Ilmiy Axborotnomasi 2025-5-son. 1399-b.
8. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. “Pedagogical foundations of implementing inclusive education”. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. December – 2025. 77-81-b.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ.

Кучкарова Махмуда Адхамжоновна

Ферганский Государственный университет, доцент

Аннотация: В данной статье рассмотрены различные игровые методики, направленные на развитие креативности учащихся. Особое внимание уделено ролевым играм и конструированию, как примерам методов, способствующих формированию творческих навыков и способностей. Также рассмотрены преимущества игровых методов обучения и методы их успешной интеграции в образовательный процесс. Цель данного обзора — продемонстрировать, как игровые методики обучения могут стать мощным инструментом для развития креативности учащихся, способствуя не только углублению знаний, но и развитию творческого мышления, самовыражения и инновационного подхода к решению задач.

Ключевые слова: образование, креативность, индивидуальность, воображение, логическое мышление, ролевая игра, конструирование, инновация, мотивация, критическое мышление, сотрудничество, эмпатия, гибкость мышления, адаптация, настольные игры, видеоигры, головоломки, интеграция.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil o'yin usullari muhokama qilinadi. Ijodiy ko'nikma va qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradigan usullarga misol sifatida rolly o'yinlar va qurilishga alohida e'tibor beriladi. O'yinni o'qitish usullarining afzalliklari va ularni o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalash usullari ham ko'rib chiqiladi. Ushbu sharhning maqsadi o'yinga asoslangan o'qitish usullari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, nafaqat bilimlarni chuqurlashtirish, balki ijodiy fikrlashni rivojlantirish, o'z-o'zini ifoda etish va muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatishdir.

Kalit so'zlar: ta'lim, ijodkorlik, individuallik, tasavvur, mantiqiy fikrlash, rol o'ynash, qurilish, innovatsiya, motivatsiya, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, empatiya, moslashuvchanlik, moslashish, stol o'yinlari, video o'yinlar, boshqotirmalar, integratsiya.

Abstract: This article discusses various gaming techniques aimed at developing students' creativity. Particular attention is paid to role-playing games and construction as examples of methods that promote the formation of creative

skills and abilities. The advantages of game teaching methods and methods of their successful integration into the educational process are also considered. The purpose of this review is to demonstrate how game-based teaching methods can be a powerful tool for developing student creativity, promoting not only the deepening of knowledge, but also the development of creative thinking, self-expression and innovative approaches to problem solving.

Keywords: education, creativity, individuality, imagination, logical thinking, role play, construction, innovation, motivation, critical thinking, collaboration, empathy, flexibility, adaptation, board games, video games, puzzles, integration.

Введение. Современное образование не ограничивается лишь передачей фактов и знаний. Важной его задачей является развитие креативного мышления, способности к самостоятельному творчеству и инновационному подходу к решению проблем. Один из наиболее эффективных методов, способствующих стимулированию креативности учащихся, — использование игровых образовательных методик.

Игровые методики создают атмосферу, в которой учащиеся могут свободно экспериментировать, искать нестандартные решения и выражать свою индивидуальность. Они способствуют развитию воображения, логического мышления, коммуникативных навыков и умения работать в команде.

Современное образование стремится не только передавать знания, но и развивать у учащихся креативное мышление, способность к самостоятельному творчеству и инновационному подходу к решению задач. Одним из действенных методов для стимулирования креативности является использование игровых образовательных методик.

Игровые методики создают условия, в которых ученики могут свободно экспериментировать, искать нестандартные решения и выражать свою индивидуальность. Игры способствуют развитию воображения, логического мышления, коммуникативных навыков и умения работать в команде.

Материалы и методы. Примером игрового метода, который способствует развитию креативности, является ролевая игра. В процессе таких игр учащиеся могут вживаться в роли различных персонажей, решать проблемы, с которыми сталкиваются эти персонажи, а также создавать собственные сценарии и истории. Это помогает расширить кругозор, научиться видеть ситуации с разных точек зрения и находить оригинальные решения сложных задач.

Еще один пример игрового метода, который способствует развитию креативности, - это конструирование. Работая с конструкторами, учащиеся учатся комбинировать различные элементы, экспериментировать с формами и цветами, создавать уникальные композиции. Это развивает творческое мышление, помогает находить оригинальные решения и воплощать свои идеи в реальность.

Игровые методы обучения являются мощным инструментом для стимулирования креативности учащихся. Они способствуют не только углублению знаний, но и развитию творческого мышления, самовыражения и инновационного подхода к решению задач. Применение игр в образовательном процессе позволяет педагогам создавать условия для всестороннего развития каждого ученика и готовить его к успешной жизни в современном мире.

Развитие креативности учащихся с помощью игровых методов обучения:

В условиях современного мира, который быстро меняется, учащимся необходим высокий уровень креативности и инновационного мышления. Игровые методы обучения являются эффективным способом развития этих навыков, предлагая захватывающий и интерактивный учебный опыт.

Преимущества игровых методов обучения:

- *Увеличение мотивации:* Игры, будучи увлекательными, вызывают интерес и повышают мотивацию к обучению.

- *Развитие навыков решения проблем:* Игры требуют решения сложных задач и принятия решений в условиях ограниченного времени, что развивает критическое мышление и навыки поиска решений.
- *Поощрение сотрудничества:* Игры часто предполагают командную работу, что способствует сотрудничеству, обмену идеями и обучению друг у друга.
- *Стимулирование креативности:* Игровые среды предоставляют безопасное пространство для экспериментов, рисков и развития изобретательности.
- *Мгновенная оценка:* Игры позволяют учителям в реальном времени оценивать прогресс учащихся и предоставлять своевременную обратную связь.

Результаты и обсуждение. Один из самых простых способов развития критического мышления — задавать вопросы. Вопросы могут быть направлены на различные аспекты изучаемого материала, такие как факты, причины, следствия и возможные альтернативы. Важно, чтобы дети учились формулировать свои собственные вопросы и искать ответы на них самостоятельно.

Игры и упражнения являются отличным способом развития критического мышления. Они помогают детям применять полученные знания на практике и развивать навыки анализа информации. Например, можно использовать игру «Что если?», где дети должны придумать различные сценарии и рассмотреть их последствия.

Методы игрового обучения для стимулирования креативности:

1. Ролевые игры:

Участие в ролевых играх позволяет учащимся вживаться в различные роли и рассматривать ситуации с разных точек зрения. Это способствует развитию эмпатии, гибкости мышления и умению анализировать проблемы с различных ракурсов.

2. Имитационные игры:

Игры, имитирующие реальные ситуации, требуют от учащихся применения своих знаний и навыков для решения задач. Они содействуют развитию креативности и способности быстро адаптироваться к новым обстоятельствам.

3. Настольные игры:

Такие игры, как "Монополия" или "Шахматы", развивают стратегическое мышление, способность к решению задач и креативное принятие решений. Они также способствуют развитию терпения и концентрации.

4. Видеоигры:

Игры-симуляторы, вроде "The Sims" или "Minecraft", позволяют учащимся создавать и взаимодействовать с виртуальными мирами. Это может вдохновлять их, развивать пространственное мышление и поощрять экспериментирование.

5. Игры-головоломки:

Различные головоломки, например, кроссворды или sudoku, требуют от учащихся творческого мышления, умения анализировать информацию и находить нестандартные решения.

Интеграция игровых методов:

Для успешной интеграции игровых методов в обучение учителя могут:

1. *Выбирать игры, соответствующие учебным целям и навыкам:* Отбор игр, которые подходят к теме урока и способствуют развитию конкретных навыков, необходимых для обучения.
2. *Устанавливать четкие правила и ожидания:* Четко определенные правила и ожидания помогают структурировать игровой процесс и обеспечивают понимание о том, как игра вписывается в учебную программу.

3. *Предоставлять возможность для отражения:* После завершения игры, учащиеся могут обсудить свой опыт, выделить ключевые уроки и осознать, какие навыки они развили благодаря участию в игре.
4. *Использовать игры как дополнение к традиционным методам обучения:* Игры не должны заменять традиционные учебные методы, а дополнять их, обогащая образовательный процесс и делая его более интересным и мотивирующим.

Выводы. Развитие креативного мышления у младших школьников – важный этап обучения. Для достижения этой цели необходимо использовать различные методы, такие как задавание вопросов, использование игр и упражнений, организация дискуссий и применение технологий. Развивая креативное мышление у детей, мы помогаем им стать более самостоятельными, уверенными в себе и готовыми к решению сложных задач.

Игровые методы обучения - ценный инструмент для развития творческих способностей учащихся. Они создают веселую и интерактивную учебную среду, способствующую сотрудничеству, решению проблем и проявлению изобретательности. Внедрение игровых методов в учебный процесс помогает учителям превратить учеников в творческих мыслителей, способных решать сложные проблемы и находить инновационные решения в быстро меняющемся мире.

Такой подход не только делает процесс обучения более интересным и увлекательным для учащихся, но и помогает развить ключевые навыки, необходимые для успешной адаптации к современной жизни. Развитие творческих способностей с помощью игровых методов обучения способствует развитию независимого мышления, способности находить нестандартные решения и творческого взгляда на жизнь, что является важным аспектом успешной адаптации в современном обществе.

Развитие творческих способностей учащихся является одной из главных задач современной системы образования. Творчество представляет собой умение создавать новые идеи, находить выход из сложных ситуаций и принимать нестандартные решения, что важно для успешной адаптации в быстро меняющемся мире и достижения успеха в жизни.

Один из эффективных методов поощрения развития творческих способностей учащихся — это использование игровых методов обучения. Игры способствуют расширению воображения, развитию логического мышления, улучшению коммуникативных навыков и укреплению чувства командного духа.

Важно, чтобы игры, направленные на развитие креативности, были интересными и разнообразными, а также адаптированы к возрасту и уровню образования учащихся. Также необходимо создать условия, которые позволят ученикам свободно выражать свои мысли и идеи.

Использование игровых методов обучения является эффективным способом стимулирования творческой активности учащихся, способствует развитию творческого мышления, мотивации к обучению и успешной социализации в обществе.

Использованная литература:

1. Холомина О.А., Курилова А.А. Развитие творческой личности учащихся в условиях развивающегося обучения // Карельский научный журнал. 2013. № 3. С. 31-33.
2. Коновальчук В.И. К вопросу творческого развития личности // Балтийский гуманитарный журнал. 2013. № 4. С. 20-23.
3. Давидчук, А. Н. Обучение и игра / Давидчук А. Н. - М.: Мозаика - Синтез, 2006.-168 с.
4. Губанова, Н. Ф. Развитие игровой деятельности [Текст] / Губанова Н. Ф. -М.: Мозаика - Синтез, 2008. - 128 с.
5. Жичкина ,А. Значимость игры в развитии человека: /.-;№;С.2.
6. Брукхарт, С. М. (2010). Как оценить навыки мышления высшего порядка в классе. Александрия, Вирджиния: ASCD.

7. 2. Эннис, Р. Н. (2011). Природа критического мышления: Очертание склонностей и способностей критического мышления. Получен из http://faculty.education.illinois.edu/rhennis/documents/TheNatureofCriticalThinking_51711_000.pdf
8. 3. Фасьоне, П. А., & Гиттенс, С. А. (2013). Мыслить критически (3-е издание). Пирсон.
9. 4. Липман, М. (2003). Мышление в образовании (второе издание). Кембридж: издательство Кембриджского университета.
10. 5. Пол, Р., и Эльдер, Л. (2006). Критическое мышление: природа критического и творческого мышления. Журнал о развитии образования, 30), 34-35.

BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI TAYYORLASH JARAYONIDA PEDAGOGIK RISKOLOGIYADAN FOYDALANISHNING MEZONLARI

Jabborova Dilafruz Furkatovna

Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik riskologiyadan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari hamda uning shakllanganlik darajasini baholash mezonlari tahlil qilingan. Pedagogik riskologiyaning gnoseologik, motivatsion va faoliyatiy komponentlariga tayangan holda bo‘ljak mutaxassislarda mazkur kompetensiyaning shakllanganlik darajalarini aniqlash imkonini beruvchi ko‘rsatkichlar tizimi ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik riskologiya, mezon va ko‘rsatkichlar, shakllanganlik darajalari, bo‘ljak mutaxassis, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.

Аннотация. В статье анализируются научно-теоретические основы применения педагогической рискологии в образовательном процессе и критерии оценки уровня ее формирования. На основе эпистемологической, мотивационной и деятельностной составляющих педагогической рискологии разработана система показателей, позволяющая определять уровни формирования данной компетенции у будущих специалистов.

Ключевые слова: педагогическая рискология, критерии и показатели, уровни подготовки, будущий специалист, компетентностный подход, личностно-ориентированное образование.

Annotation. The article analyzes the scientific and theoretical foundations of the application of pedagogical riskology in the educational process and the criteria for assessing the level of its formation. Based on the epistemological, motivational

and activity components of pedagogical riskology, a system of indicators has been developed to determine the levels of formation of this competence among future specialists.

Keywords: pedagogical riskology, criteria and indicators, training levels, future specialist, competence-based approach, personality-oriented education.

Kirish. Pedagogik riskologiya bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda maqbul qarorlar qabul qilish hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli bo'lajak pedagoglarda pedagogik riskologiyadan foydalanish kompetensiyasini shakllantirish, uning darajalarini aniqlash va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagogik faoliyatda risk muammosi va uni boshqarish masalalari pedagogika, psixologiya hamda ta'lim nazariyasida turli ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilgan. Jumladan, pedagogik jarayonda faoliyatni baholash mezonlari, kompetensiyaviy yondashuv hamda kasbiy tayyorgarlik darajalarini aniqlash masalalari I.A. Zimnyaya, A.V. Xutorskoy, A.A. Verbitskiy, V.A. Slastenin, M.V. Klarin kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan [1–5].

I.A. Zimnyaya kompetensiyaviy yondashuv doirasida kasbiy tayyorgarlikning bilish, motivatsion va faoliyatiy komponentlari o'zaro uzviy bog'liqlikda rivojlanishini ilmiy asoslagan bo'lib, mazkur komponentlar shaxsning kasbiy kompetentligini baholash mezonlari sifatida talqin etiladi [1]. A.V. Xutorskoy ta'lim jarayonida kompetensiyalarni shakllantirish va baholash mezon hamda ko'rsatkichlarini tizimlashtirgan va ularni ta'lim natijalarini baholash vositasi sifatida ko'rsatib bergan [2].

A.A. Verbitskiy tomonidan taklif etilgan reproduktiv, evristik va kreativ darajalar tasnifi bo'lajak mutaxassislar kasbiy tayyorgarligini bosqichma-bosqich baholashda muhim metodologik asos

bo'lib xizmat qiladi [3]. Ushbu yondashuv talabalarning nafaqat bilim hajmini, balki ularning mustaqil faoliyat olib borish darajasini ham aniqlash imkonini

beradi. Pedagogik faoliyatning tuzilmasi, kasbiy tayyorgarlik va pedagogik jarayonda faoliyatni baholash masalalari V.A. Slastenin va hammualliflarning tadqiqotlarida tizimli yondashuv asosida yoritilgan bo'lib, unda pedagogik faoliyat gnoseologik va amaliy komponentlar birligi sifatida talqin qilinadi [4]. M.V. Klarin esa shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab bergan [5].

Pedagogik riskologiya masalalari, asosan, ta'lim jarayonida noaniqlik sharoitida qaror qabul qilish, pedagogik xavflarning oldini olish hamda ta'lim sifatini ta'minlash bilan bog'liq tadqiqotlarda yoritilgan [6–8]. Biroq mavjud ilmiy manbalarda bo'lajak mutaxassislarda pedagogik riskologiyadan foydalanishning shakllanganlik darajalarini aniq mezonlar asosida baholash masalasi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy [1; 2], tizimli [4] hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarga [5] asoslangan. Tadqiqotda pedagogik riskologiyaning gnoseologik, motivatsion va faoliyatiy komponentlari metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Bilish mezonini bo'lajak mutaxassislarning pedagogik riskologiya bo'yicha nazariy bilimlarini aniqlashga yo'naltirilib, test metodlari asosida baholandi [3]. Motivatsion mezon talabalarning kasbiy faoliyatga yo'nalganligi, pedagogik riskologiyani egallashga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishini aniqlashga xizmat qildi [1]. Faoliyatiy mezon esa pedagogik vaziyatlarda risklarni aniqlash, tahlil qilish va maqbul qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasini baholashga qaratildi [4].

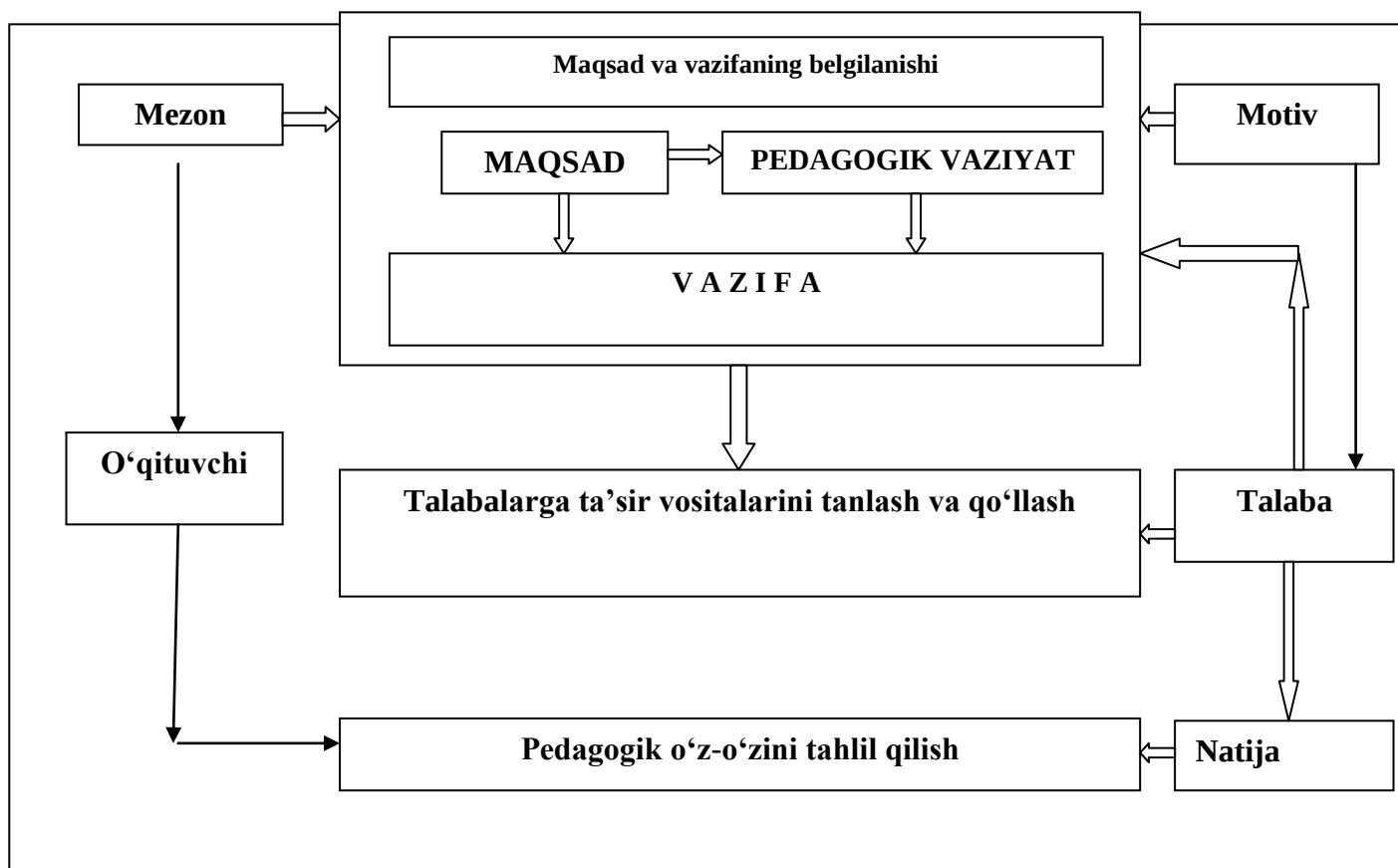
Mualliflar va tadqiqotchilar pedagogik riskologiyaning shakllanganligi darajasini baholash ko'rsatkichlarini ajratish va tavsiflashga turlicha yondashdilar. Mezonlarni aniqlashda biz quyidagilarga e'tibor qaratdik: mezon - bu belgi, uning asosida biror narsani ta'riflash yoki tavsiflash, baholash mumkin. Ko'rsatkich – bu ma'lumotlar, ular bo'yicha biror narsaning kechishi, jarayoning borishi va

rivojlanishi haqida so‘z yuritish mumkin. Biz pedagog olimlar tomonidan ajratib ko‘rsatilgan ko‘rsatkichlar va mezonlarni tahlil qilib, o‘zimizning tadqiqotimizga moslashtirdik. Bunda biz ko‘rsatkichlar va mezonlarning pedagogik riskologiyaning tuzilmasiga ko‘ra aniqlashni e‘tiborga oldik.

Gnoseologik komponent bilimlar tizimini qamrab oladi. Kasbiy bilimlarning mavjudligi – bo‘lajak mutaxassislarda pedagogik shakllanganlik darajasini aniqlash ko‘rsatkichlaridan biridir, u bilish mezoni bilan o‘lchanadi.

Pedagogik riskologiya pedagogik yo‘nalganlik komponenti amaliy ko‘nikmalarni, amaliy tajribani o‘z ichiga qamrab oladi, u faoliyat mezoni bilan o‘lchanadi. 1-rasm da bo‘lajak pedagoglarni pedagogik riskologiyadan foydalanish va pedagogik faoliyat yuritishning tuzilmaviy sxemasi keltirib o‘tilgan.

Pedagogik riskologiyadan foydalanish va pedagogik faoliyat yuritishning tuzilmaviy sxemasi

1- rasm. Bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik riskologiyadan foydalanish va pedagogik faoliyat yuritishning tuzilmaviy sxemasi

Har qanday jarayonning shakllanishi muayyan bosqichlar va darajalarga muvofiq sodir bo‘ladi. Ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik riskologiyadan foydalanishni bochqichma-bosqich shakllantirish muammosiga ilmiy yondashish pedagogik jarayonning sifatiy xarakteristikalarini, ya’ni darajalarni aniqlashtirishni talab etadi.

Pedagogik riskologiyadan foydalanishning shakllanganlik darajalari.

Ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik riskologiyadan foydalanish bo‘lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda maqbul qarorlar qabul qilish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Har qanday jarayonning shakllanishi bosqichlar va darajalarga muvofiq sodir bo‘ladi. Pedagogik riskologiya kompetensiyasini shakllantirishda uch asosiy daraja ajratilgan:

Past (reproduktiv) daraja – tayyor algoritm va ko‘rsatmalar asosida faoliyat yuritish, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari yetarli emas.

O‘rtacha (evristik) daraja – mavjud bilim va tajribani moslashtirish orqali notipik vaziyatlarda qaror qabul qilish; risklarni tahlil qilishda qisman mustaqil.

Yuqori (kreativ) daraja – murakkab va o‘zgaruvchan vaziyatlarda risklarni mustaqil aniqlash va maqbul yechimlar ishlab chiqish; innovatsion yondashuvlarni qo‘llash.

Har bir daraja bo‘yicha mezonlar va ko‘rsatkichlar belgilangan (1-jadval).

1-jadval. Bo‘lajak mutaxassislarda pedagogik riskologiyadan foydalanishning shakllanganlik darajalari

Daraja	Mezonlar	Ko‘rsatkichlar
Past (reproduktiv)	Bilish	Tushunchalar yuzaki egallangan, risklarni aniqlash va ularni boshqarish bo‘yicha bilimlar cheklangan
	Motivatsion	Kasbiy faoliyatda pedagogik risklarni hisobga olishga bo‘lgan ehtiyoj sust; tashabbus kam
	Faoliyatiy	Tipik vaziyatlarda tayyor algoritmlar asosida ish yuritadi; mustaqil qaror qabul qilish qiyin
O‘rtacha (evristik)	Bilish	Tizimli bilimlarga ega, risklarni

		qisman mustaqil aniqlay oladi
	Motivatsion	Kasbiy faoliyatga ijobiy munosabat; risklarni hisobga olishga qiziqish barqaror
	Faoliyatiy	Notipik vaziyatlarda mavjud algoritmlarni moslashtira oladi; muqobil yechimlar taklif etadi
Yuqori (kreativ)	Bilish	muqobil yechimlar taklif etadi
	Motivatsion	Pedagogik risklarni ongli ravishda boshqarishga yuqori ehtiyoj
	Faoliyatiy	Murakkab pedagogik vaziyatlarda ijodiy qarorlar qabul qiladi; innovatsion yondashuvlarni qo'llaydi

Tajriba-sinov ishlari bo'lajak pedagoglarda pedagogik riskologiyadan foydalanish kompetensiyasining shakllanganlik darajasini aniqlashga yo'naltirildi. Talabalar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi:

- Nazorat guruhi – an'anaviy ta'lim usullari asosida.
- Tajriba guruhi – shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va innovatsion yondashuv ta'lim texnologiyalari asosida mashg'ulotlar.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhi talabalari orasida yuqori (kreativ) darajaga ega bo'lganlar ulushi sezilarli oshgan, reproduktiv daraja esa kamaygan. Bu pedagogik riskologiyani shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus ta'lim jarayonining samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Pedagogik riskologiyadan foydalanish bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda maqbul qaror qabul qilish va ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Olingan natijalar pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirish va pedagogik riskologiyani amaliyotga tizimli joriy etishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат современного образования. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
2. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Эйдос, 2003.
3. Вербицкий А.А. Концепция контекстного обучения. – Москва: Педагогика, 1991.
4. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Москва: Академия, 2013.
5. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежной педагогике. – Москва: Просвещение, 1995.
6. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012.
7. Abdurazzoqov A.A. Pedagogik faoliyat nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.

8. Abdullayeva M., Usmonov B. Pedagogik jarayonni loyihalash va modellash. – Toshkent:

BAKALAVRIAT TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA ILMIY TADQIQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING SHART- SHAROITLARI

Usmonov Abdulla Abdumannopovich

Navoiy davlat universiteti, katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalari bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, rivojlantirish va natijada talabalarining ma'lum hajmdagi bilim olishlari, mustaqil izlanishlari, olingan bilimlarni takomillashtirishlari hamda tadqiqot usullarining puxta o'zlashtirishi natijasida ilmiy muammolarni hal qilishning nostandart usullari va turli xil ma'lumotlar oqimini tahlil qilish va umumlashtirishga o'rgatilishi haqida bayon etiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy tadqiqot maqsadi, professor-o'qituvchilarning motivatsiyasi, talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari tizimi, talabalar tomonidan tadqiqot faoliyatini amalga oshirish, talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish.

Аннотация. В статье рассматривается организация и развитие научно-исследовательской работы студентов бакалавриата высших учебных заведений и, как следствие, приобретение студентами определенного объема знаний, самостоятельное проведение исследований, совершенствование полученных знаний, углубленное освоение методов исследования. в результате решения научных задач описываются и обучаются нестандартным методам анализа и обобщения различных потоков данных.

Ключевые слова: цель научных исследований, мотивация профессоров и преподавателей, система научно-исследовательской работы студентов, осуществление студентами исследовательской деятельности, развитие научно-исследовательской работы студентов.

Annotation. The article discusses the organization and development of research work of undergraduate students of higher educational institutions and, as a consequence, the acquisition by students of a certain amount of knowledge, independent research, improvement of acquired knowledge, and in-depth development of research methods. As a result of solving scientific problems, non-standard methods of analyzing and summarizing various data streams are described and taught.

Key words: the purpose of scientific research, motivation of professors and teachers, the system of students' research work, the implementation of research activities by students, the development of students' research work.

Kirish. Dunyoda rivojlangan mamlakatlarning Boloniya deklaratsiyasiga qo'shilishidan keyin ta'lim dasturlariga qo'yiladigan talablar o'zgartirildi. Zamonaviy talabalar keng ko'lamli ishlarni bajarishda faol bo'lishlari, hayot davomida o'rganishlari, rivojlanish va o'z-o'zini tarbiyalash bilan doimiy shug'ullanishlari, madaniy xilma-xillikni tushunishlari va o'zgalarni hurmat qilishlari lozim sanaladi. Boshqacha aytganda, ta'lim jarayoni mamlakatning moddiy va intellektual salohiyatini qayta ishlab chiqarish va rivojlantirish, xalqaro mehnat bozorida ishlashga qodir mutaxassislarni tayyorlashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

So'nggi yillarda respublikamizda olib borilayotgan davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlarini ta'minlashni ustuvor vazifa etib belgilangani, shu yurtda yashayotgan har bir insonning tinch va baxtli hayot kechirishi, uning sog'lig'i joyida bo'lishi, yaxshi ta'lim olishi, oilasini tebratishi uchun qanday sharoit kerak bo'lsa, hammasini yaratib berishga harakat qilinayotgani quvonarli hol. Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir." [1] Buning uchun, ta'lim muassasalarida sifatini

o'shish, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat o'quv davridan talabalarning ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlarini rivojlantirish dolzarblik kasb etadi.

Asosiy qism. Zamonaviy ta'limning samarali rivojlanishini oliy ta'lim muassasalari talabalarining ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish orqali erishish mumkindir. Bugungi kunda talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u butun o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismiga aylanmoqda. Binobarin, uni shunday tashkil etish kerakki, natijada talabalar nafaqat ma'lum hajmdagi bilim olishlari, balki ularda mustaqil izlanishga intilish hosil bo'lishi, olingan bilimlarni takomillashtirishi, tadqiqot usullarini puxta o'zlashtira olishi; ilmiy muammolarni hal qilishning nostandart usullari, turli xil ma'lumotlar oqimini tahlil qilish va umumlashtirishga o'rgatilishi bilan ahamiyatlidir.

Oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining ilmiy tadqiqot ishi maqsadlari quyidagilardan iboratdir:

- ❖ maxsus va ilmiy adabiyotlar bilan ishlashda mustaqillikni rivojlantirish;
- ❖ talabaning mavhum tafakkurini rivojlantirish;
- ❖ talabalarda mustaqil fikrni shakllantirish va uni himoya qila olish qobiliyatini rivojlantirish;
- ❖ talabalarning auditoriyada muloqot qilish, anjumanlarda nutq so'zlash qobiliyatini rivojlantirish;
- ❖ talabalarda topshirilgan vazifani mas'uliyat bilan ado etish hissini shakllantirish;
- ❖ talabalarning o'ziga ishonchini oshirish, bajarilgan ishning ahamiyatini anglash;
- ❖ talabalarda tadqiqot ishlari bilan shug'ullanishni davom ettirish istagini rivojlantirish.

Ilmiy tadqiqot olib borish uchun birlamchi shart – chuqur bilim sohibi bo'lish. Bilim odatda o'qish-o'rganish orqali egallanadi. Talaba maktab, litsey yoki kollejdagi olgan bilimni oliy ta'lim muassasasida o'zi tanlagan fanlar bo'yicha

chuqurlashtiradi. Yosh tadqiqotchilarning bilimini oliy ta'lim muassasasida majburiy hamda tanlov fanlar hisobiga o'zlashtirgan bilimlari tashkil qiladi. Talaba ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanuvchi ana shu bilim poydevorini o'z mustaqil mehnati, o'qib-o'rganishi bilan boyitadi. Buning uchun o'zi tanlagan soha, mavzu bo'yicha mavjud ilmiy-metodik adabiyotni chuhur o'rganishi zarur.

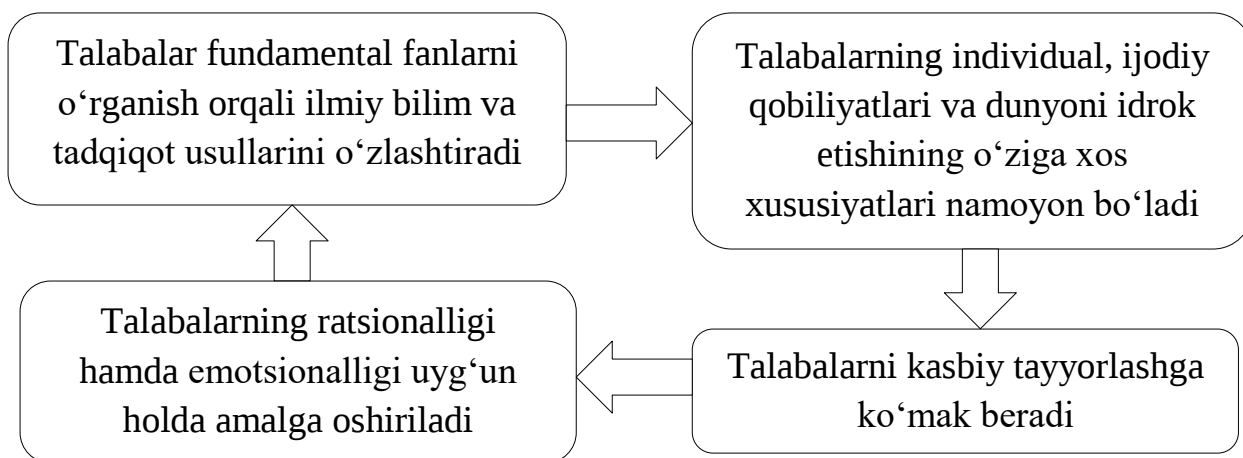
Tadqiqot faoliyatini tashkil etishda professor-o'qituvchilarning asosiy vazifasi talabalarni hamkorlikdagi faoliyatga jalb qilish uchun motivatsiyani to'g'ri qo'ya bilishidir. O'qituvchi talabalar ijodiy faoliyatining asosiy tashkilotchisi va muvofiqlashtiruvchisi hisoblanadi. O'qituvchilarning yuqori kasbiy kompetentligi, pedagogik mahorati talabaning ilmiy tadqiqot ishda ishtirok etishiga qiziqish va ishtiyoqini shakllantiradi, buning natijasida ularda kognitiv faollik keskin oshadi.

Kasbiy faoliyat bo'yicha bilim va tajriba talaba tomonidan sekin astalik bilan to'planib boradi. Talabalar oliy ta'lim muassasasida o'qishning dastlabki kunlaridanoq o'zlarining ijodiy qobiliyatlaridan foydalanishlari lozim, chunki har bir shaxsning ijodiy salohiyati uning hayotiy faoliyatiga qarab rivojlanadi va agar u yangilanmasa, ijodkorlik faqat ijodiy faoliyat uchun zarur shart bo'lib qoladi.

Ijodkorlik o'zgaruvchandir, bu borada K.Rojers shunday deydi: "Inson – bu xususiyatlarning muzlatilgan yig'indisi emas, balki doimiy o'zgaruvchan imkoniyatlar gulzoridir".[4]

Oliy ta'lim muassasalarida sifatli kadrlar tayyorlash muhitida bo'lajak pedagoglarni shakllantirish jarayoni yaxlit tizim bo'lganligi sababli, talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari birinchi darajali ahamiyatga egadir. Birinchidan, fundamental fanlarni o'rganish talabalardan o'zlashtirish ko'nikmalari sifatida ilmiy bilim va tadqiqot usullarini o'rganishni talab qiladi. Ikkinchidan, ilmiy-tadqiqot ishlari individuallikni, ijodiy qobiliyatlarni va dunyoni idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq ochib berishga imkon beradi. Uchinchidan, tadqiqot faoliyatida talaba shaxsining ratsionalligi ham, emotsionalligi ham uyg'un holda amalga oshiriladi. To'rtinchidan, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash ularning kasbiy tayyorgarligining zaruriy tarkibiy

qismi hisoblanadi. Yuqorida aytilganlarning barchasi tadqiqot ishlari tizimi talaba shaxsining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatadi (1-rasm).

1-rasm. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari tizimi.

R.L.Akoffning ta'kidlashicha, agar talabalar butun o'quv vaqtida ma'lum vazifaga yo'naltirilgan bo'lsa va ular buni bajarish qobiliyatiga qarab baholansa, keyinchalik ular kasbiy faoliyatida ham vazifalar qo'yilishini kutishadi. Biroq, bu vazifalar oliy ta'lim muassasasida o'qitilmaydigan real vaziyatlardan olinishi kerak.[2]

V.K.Sidorenko va P.V.Dmitrenkoning ta'kidlashicha, talabalar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish ularning ijodiy kuchlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatini yaratadi, shuningdek, talaba o'z tajribasini, o'z fikrini, dunyoqarashini shakllantirish, (shaxsiy) bilimlarini rivojlantiradi.[5]

V.I.Andreyevning fikricha, tadqiqot faoliyati faol kognitiv faoliyat bo'lib, kognitiv faoliyatning har qanday asosi aks ettirish faoliyatidir.[3]

Shunday qilib, bo'lajak pedagoglarning ijodiy qobiliyatlarini amalga oshirish va rivojlantirish vositalaridan biri oliy ta'lim muassasalari talabalari tomonidan tadqiqot faoliyatini amalga oshirishdir va unga quyidagilarni kiritish mumkin:

- o'qitish, chunki u maxsus yaratilgan sharoitlarda yangi tajribani o'zlashtirishga qaratiladi;
- bilim berish, buning natijasida dunyo haqida yangi bilimlar paydo bo'ladi;

- kasbiy faoliyat tajribasini shakllantiradigan amaliyot;
- hamkorlik – biznes, jamoaviy, shaxsiy.

Muhokama va natijalar. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda o‘quv jarayoni va amaliyotning muvaffaqiyatli uyg‘unligi xarakterlidir. Tadqiqot doirasida talaba birinchi navbatda tadqiqot ishining asosiy ko‘nikmalarini egallaydi, so‘ngra amaliyot bilan bog‘liq bo‘lgan nazariy bilimlarni tadqiqotda o‘zlashtira boshlaydi.

Shuni ta’kidlash lozimki, respublikamizning oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarga jalb etilishi darajasi past bo‘lib, bu o‘z navbatida talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun real imkoniyatlarni pasaytiradi. Talabalarning ilmiy ishlarga qiziqishining pastligini va ilmiy-tadqiqot ishlarida qatnashmasligining umumiy sabablari sifatida ta’lim maydonining barcha subyektlari faoliyatini integratsiyalashuviga alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatish mumkin. Kuzatuvlarimiz shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish sharti uni rejalashtirish va tashkil etishga kompleks yondashuvni talab etadi.

Fikrimizcha, oliy ta’lim muassasalarida bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari tizimining mazmuni va tuzilishini takomillashtirish;
- ta’lim jarayoniga ilmiy-tadqiqot ishlarini keng va sifatli joriy etish;
- o‘quv rejalaridan tashqari bajariladigan talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish;
- talabalarning ilmiy izlanish darajasini oshirish va ularni amaliyotga joriy etish;
- ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish va natijalarini umumlashtirishni takomillashtirish bo‘yicha tashkiliy-ommaviy tadbirlarni o‘tkazish;

- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini tashkil etish tajribasini o'rganish, umumlashtirish va tarqatish bo'yicha ishlarni kuchaytirish;
- oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqot ishlari muammolari bo'yicha ilmiy mavzular ishlab chiqish;
- ilmiy-tadqiqot ishlarida faol ishtirok etayotgan talabalar va o'qituvchilarni samarali rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatida asosiy talab ularning mustaqil qaror qabul qilishi, qiyinchiliklarni yenga olishi, yangiliklarni o'rganishiga erishishdir. Natijada, talaba shaxsining keyingi rivojlanish bosqichiga sifat jihatidan, ya'ni kasbiy o'sishi kafolatlanadi.

Yana shuni ishonch bilan aytish lozimki, oliy ta'lim muassasasida talabalar tadqiqot ishlarini tashkil etish:

birinchidan, talabalarning kasbiy va eng qiziqarli sohadagi bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishlariga imkon beradi;

ikkinchidan, tadqiqot faoliyati jarayonining o'zi talabaning o'z-o'zini tarbiyalashi hamda tizimli ishlarni bajarishi, ma'lumotlarni uslubiy va izchil tahlil qilishi va tasniflash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi;

uchinchidan, ilmiy-tadqiqot ijodiy faoliyat bo'lib, tadqiqotning o'zi ham, uning natijalarini matn shaklida taqdim etish ham talabaning ijodiy salohiyatini ochib beradi;

to'rtinchidan, tadqiqot nafaqat yozma hisobotlarni, balki og'zaki taqdimotlarni ham o'z ichiga olishini inobatga olsak, bularning barchasi talabalarda o'z fikr va ilmiy ish tezislarini shakllantirishga, o'z qarashlarini aql bilan asoslashga o'rgatadi;

beshinchidan, tadqiqot jarayonida talabalar AKTlardan foydalanish bo'yicha texnologik hamda kommunikatsion kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2022.21.12. [//https://xabar.uz/uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi](https://xabar.uz/uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi)
2. Акофф Р. Искусство решения проблем = The Art of Problem Solving. / Пер. с англ. под ред. [Е. Г. Коваленко](#) [Для научных библиотек]. — М.: Мир, 1982. — 224 с.
3. Андреев, В.И. А65 Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учеб. пособие / В.И. Андреев. — Казань: Центр инновационных технологий, 2013. — 500 с.
4. Роджерс К. К теории творчества. Из книги Взгляд на психотерапию. М 1994.
5. Сидоренко В.К.. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник для вищих педагогічних закладів освіти / Сидоренко В.К., Дмитренко П.В.. — К.: РНЦ “ДІНІТ”, 2000. — 259с

TARIX

САФАРБАР ҚИЛИНГАН ЎЗБЕКИСТОНЛИК “МЕҲНАТ АРМИЯЧИЛАРИ”НИНГ ТАҚДИРИ

Курбанов Хуршид Раупович

Навоий давлат университети мустақил тадқиқотчиси,
тарих фанлари номзоди, доцент

Аннотация. Иккинчи жаҳон уруши йилларида мамлакат иқтисодиёти ва саноати ҳарбий ишлаб чиқаришга мослаштирилиши жараёнида ишчи кучига бўлган эҳтиёж кўпайди. Шу вазиятда Иттифоқ Давлат муҳофаа кўмитасининг 1942 йил 14 октябрда 2414-сон қарори асосида Ўзбекистондан 150 минг ишчи кучи Россиянинг турли ҳудудларига, жумладан, Жанубий Уралдаги ўнлаб қурилиш ва саноат корхоналарига сафарбар қилинди. Мақолада ўзбекистонлик “меҳнат армиячилари”нинг яшаш ҳолати, таъминоти, меҳнат шароитлари ва муаммолари ва ғалабага қўшган ҳиссаси таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Иккинчи жаҳон уруши, Жанубий Урал, сафарбарлик, “меҳнат армиячилари”, тақсимот, фаолият, меҳнат, ишлаб чиқариш, саноат, қурилиш, самарадорлик.

Аннотация. Во время Второй мировой войны, по мере того как экономика и промышленность страны адаптировались к военному производству, потребность в рабочей силе возросла. В этой ситуации на основании постановления Государственного Комитета Обороны № 2414 от 14 октября 1942 года из Узбекистана было мобилизовано 150 тысяч рабочих в различные регионы России, в том числе на десятки строительных и промышленных предприятий Южного Урала. В статье анализируются условия жизни, обеспечения, труда и проблемы узбекских «трудармейцев», их вклад в победу.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Южный Урал, мобилизация, «трудовая армия», распределение, деятельность, труд, производство, промышленность, строительство, эффективность.

Abstract. During World War II, as the country's economy and industry adapted to war production, the need for labor increased. In this situation, on the basis of the State Defense Committee's Resolution No. 2414 of October 14, 1942, 150,000 workers were mobilized from Uzbekistan to various regions of Russia, including dozens of construction and industrial enterprises in the Southern Urals. The article analyzes the living conditions, support, work and problems of Uzbek "labor army soldiers" and their contribution to the victory

Keywords: World War II, Southern Urals, mobilization, "labor army", distribution, activity, labor, production, industry, construction, efficiency.

Қириш. Айтиш керакки, яқин-яқингача биз Иккинчи жаҳон уруши, урушда иштирок этган ўзбекистонликлар, айниқса фронт орти меҳнати, шунингдек ўзбекистондан сафарбар қилинган “меҳнат армиячилари” тарихи ва тақдири ҳақида етарли маълумотга эга бўлмадик. Бор маълумотларимиз ҳам сохталаштирилган, тарихий фактлар атайин бузиб кўрсатилган, ҳатто айрим маълумотлар афсоналаштирилиб, ўзбек халқининг Ғалабага қўшган муносиб ҳиссаси етарлича талқин қилинмаган эди. Ваҳолангки, кейинги тадқиқот ва ўрганишлар натижасида 1 миллион 950 минг 700 нафардан [1;С.35] ортиқ ўзбекистонликлар иккинчи жаҳон урушида қатнашганлиги маълум бўлди.

1941 йил 22 июнда бошланган уруш собиқ Иттифоқдаги аксарият саноат корхоналарини ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришга мослаштирилишига сабаб бўлди. Бу эса ўз навбатида ишчи кучи етишмовчилигига сабаб бўлди.

Иттифоқ Давлат Мудофаа Қўмитасининг 1942 йилнинг феврал ойида эълон қилинган қарорига мувофиқ иттифоқ ҳудудидаги 19-50 ёшдаги немис миллатига мансуб бўлган кишилар қурилиш ва саноат корхоналарига сафарбар қилинди. Улар орасида ўзбекистонда истиқомат қилаётган

немислар ҳам бўлиб, биргина “Челябинскметаллстрой” корхонаси таркибидаги заводларда 1383 нафар ишчи хизмат қилган. [2]

1942 йил 14 октябрдаги №2414-сонли “махфий” қарори билан Ўзбекистондан 150 минг ишчи Россиянинг турли саноат ва қурилиш корхоналарига ишчи кучи сифатида сафарбар қилинган. 1942-1944 йилларда Ўзбекистондан сафарбар қилинган “меҳнат армиячилари” тарихи ўрганилмаган, долзарб ва алоҳида тадқиқотни талаб қилади. Бугунги кунда сафарбар қилинган ишчиларнинг яшаш ҳолати, шароитлари, меҳнат самарадорлиги ва муаммоларини ўрганиш масаласи дорзарблигича қолмоқда.

Материал ва методлар. Ушбу мақолани тайёрлашда Россия Федерациясининг Давлат архиви (ГАРФ), Россия Федерациясининг ижтимоий-сиёсий тарихи Давлат архиви (РГАСПИ), Челябинск вилояти бирлашган Давлат архиви (ОГАЧО), Оренбург вилоятининг Янги тарихи марказий ҳужжатлар архиви (ЦДННОО) ва мавзуга оид турли адабиётлардан фойдаланилди.

Жумладан, ГАРФнинг Р.9114 - фонд – СССР Ички ишлар Халқ комиссарлиги колониялари ва Меҳнат-тузатув лагерлари Бош бошқармаси фондининг 1157, 1216, 1433, 68 – йиғма жилдлари, Р.9517 - фонд – СССР Халқ комиссарлари советининг ишчи кучини ҳисобга олиш кўмитаси фондининг 5, 7, 9, 26, 164 – йиғма жилдлари, ОГАЧОнинг К-288, П-288, Р-220, П-297, Р-792, Р-962, Р-1619, Р-1283, П-234, П-124 фондининг 43 та йиғма жилди ҳужжатлари ўрганилди, таҳлил қилинди ва таҳлил қилиниб илмий истеъмолга киритилди.

Мавзунинг тарихшунослик ва манбашунослик таҳлилидан келиб чиқиб, ушбу масала тарихийлик, илмийлик, социологик ва фанлараро боғлиқлик методологияси жиҳатдан таҳлил қилинди

Тарихийлик жиҳатдан маълумотларнинг хронолик изчилликда ёритилиши, илмий жиҳатдан бирламчи манба ва илмий адабиётларга сосланганлиги, социологик тадқиқотлар доирасидаги сўровномалар ва тадқиқот мавзусининг география, этнография, лингвистика каби фанлар билан уйғунликда ўрганишга аҳамият берилди.

Тадқиқот доирасида мавзу доирасида эълон қилинган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, айниқса даврий матбуот материалларидан унумли фойдаланилди.

Натижалар ва уларнинг таҳлили. Урушнинг шиддат билан бошланиши ва 1941 йилнинг охирига қадар тезкорлиги натижасида Иттифоқнинг Европа қисмини эгалланиши оқибатида металлургия саноатига катта зарба бўлди ва йўқотишларга сабаб бўлган эди. бу Даврга келиб мамлакатнинг Европа қисмида 60 дан ортиқ хом ашёдан чўян ва ферроқотишмаларни ажратиш оладиган домна, 200 дан ортиқ чўян ва қораметалл аралашмасидан пўлат ишлаб чиқарадиган мартен печлари, 164 та қувур тайёрлайдиган тегирмонлар, 204 та кокс печи батареяли корхоналар мавжуд эди. [3;С.49] Умуман олганда уруш бошланиши даврида Иттифоқнинг ғарбий ҳудудларида малакат аҳолисининг қарийб 40 % фоизи

истиқомат қилиб, у ҳудудларда 31850 та саноат корхоналари, 1135 та шахта, 61 та йирик электростанция, шунингдек, кўплаб енгил саноат ва бошқа корхоналар фаолият юритган.

Буларнинг ҳаммасини фақат ҳаддан ташқари қисқа муддатларда, лекин шу билан бирга Иттифоқнинг қарийб 40 % фоиз аҳолиси истиқомат қиладиган, кўмирнинг 63 % фоизи қазиб олинadиган, пўлатнинг 50 % фоизи, доннинг 38 % фоизи ишлаб чиқариладиган, қудратли машинасозлик базаси, шу жумладан, кўпгина мудофаа корхоналари жойлашган ҳудудни босқинчилар босиб олган бир шароитда амалга ошириш лозим эди.

Ҳарбий ҳаракатларнинг бошланиши давлат ва жамият тараққиётини анча ортга сурди, ишлаб чиқаришдаги меҳнат ресурсларининг етишмаслиги, уруш бошланган ҳудудлардаги саноат корхоналарининг Урал, Сибир, Ўрта Осиё ва бошқа ҳудудларига кўчирлиши, шу қаторда ишчи кучига бўлган эҳтиёжнинг ортишига олиб келди.

Урушнинг илк саккиз кунда мамлакат саноати ва қишлоқ хўжалигидан 5,3 млн. киши ҳаракатдаги армия сафларига сафарбар қилинди. 1941 йилнинг ноябр ойи охирига келиб Вермахт томонидан эгалланган Совет Иттифоқининг Европа қисми ҳудудида яшаётган мамлакат аҳолисининг деярли 40% фоизи ишлаб чиқариш муносабатларидан айрилди. Бу ҳол эса 1942 йилнинг охирига келиб Иттифоқ халқ хўжалигидаги ишчи кучи сонининг қарийб тенг ярмига камайиб кетиши олиб келди.

СССР ХКС ва ВКП(б)нинг 1941 йил 29 июндаги қарори билан биринчи навбатда фронтдаги ҳудудларидан зарур саноат корхоналари, жиҳозлари, хом-ашё ресурслари, давлат аҳамиятига молик бошқа қимматли буюмлар, шунинг билан бирга мутахассис ишчи ва муҳандислар, аҳоли эвакуация рўйхатига киритилди. Шунингдек, қарор билан эвакуация қилиш имкония бўлмагана ва душман ихтиёрига ўтиши хавфи бўлган иншоотларни йўқ қилиш ёки фойдаланиб бўлмайдиган тарзда ишдан чиқариш топшириғи ҳам берилган эди.

1941 йил иккини ярмидан фронт яқинидаги ҳудудлардан шарқ томонга 2593 та саноат корхоналари, 11 мингдан ортиқ трактор, кўплаб совхоз ва колхоз мулклари ҳамда 10 миллионга яқин аҳоли кўчирилган. Бурча мулк ва одамларни кўчириш темир йўлчилар зиммасига тушган. Эвакуация жаранида 1,5 миллионга яқин темир йўл вагонларидан фойдаланилган.

Мамлакат жанубидаги “Запорожсталь”, “Азовсталь”, Уралга кўчирилган “Электросталь” корхоналарда чўян қотишмалари ишлаб чиқариш 68 % фоизни, пўлат ишлаб чиқариш 58 % фоизни, алюмин ишлаб чиқариш 60 % фоизни ва кўмир қазиб олиш 63 % фоизга тушиб кетган эди.

Бу эса оғир ва ҳарбий саноат учун муҳим ашёлар ҳисобланиб, мудофаа саноати, қурол-аслаҳа ва ҳарбий техникалар ишлаб чиқариш суръатларига катта таъсир кўрсатган эди.

“Меҳнат армиячилари” тушунчаси Иккинчи жаҳон уруши даврининг ўзига хос атамаларидан бири бўлиб, даврнинг, айниқса иқтисодиёт ва ҳарбий

саноат эҳтиёжининг “ихтиёрий-мажбрий” шаклда ривожлантириш учун хизмат қилган аҳоли қатлами сифатида таърифланади. Улар ҳаракатдаги ҳарбийлар мақомига тенглаштирилиб, саноат ишлаб чиқариш ва қурилиш ишларига банд қилинган. Шу жумладан, Ўзбекистонлик “меҳнат армиячилари”нинг самарали меҳнати ғалабага бўлган “масофани” қисқартиришга ва ғалабага муносиб ҳисса қўшишга хизмат қилган.

Ўзбекистондан Жанубий Урал худудларига етиб борган “меҳнат армиячилари” қурилиш ва саноат объектларига миллий сафарбарлик нуқтаи назаридан бригада, участка, отряд (колонна) таркибий бўлинма сифатида тақсимланган. Меҳнат армиячиларининг фаолияти умумий тенгликда ташкил қилинган бўлса-да, ишлаб чиқариш ва саноат корхоналарида меҳнат шaroитлари турлича бўлган. Улар асосан Челябинск металлургия заводи қурилиши № 5 – сон қурилиш отряди таркибига киритилганлар [4].

1942 йилнинг охирида Челябинск вилояти саноат корхоналарида 11700 нафар ўзбек ишчилари фаолият олиб боришган. Уларнинг қарийб 70 % фоизи саноатда ишлаш тажрибасига эга бўлмаганлиги сабабли қурилиш бригадаларида ишлаганлар. Жумладан, қурилишда - 1600 нафар, №20 - қурилиш-монтаж бошқармасида - 1000 нафар, №22 – қурилиш-монтаж цехида - 750 нафар, №8-завода - 900 нафар, №24-заводда - 500 нафар, Магнитқурилиш тестида - 500 нафар, Южтяжстройда - 500 нафар, Челябинскметаллургстройда - 870 нафар, йўл қурилиш трестида - 670 нафар, заводнинг 24-қурилиш бошқармасида - 680 нафар, №20 - қурилиш бошқармасида - 40 нафар, санитар-техник қурилишда - 32 нафар, танк қурилишида - 1050 нафар, Киров заводида - 100 нафар, №200-заводда - 128 нафар, Киштим ғишт ишлаб чиқариш заводида - 38 нафар, Киштим механика заводида - 85 нафар, электролит заводида - 63 нафар, шимолий Карабошруда бошқармасида - 435 нафар, №114-заводда - 35 нафар, темирчилик заводида - 82 нафар, ўрмончиликда - 40 нафар, кўмир саноатида - 1500 нафар ўзбеклар фаолият олиб боришган. [5]

1942 йил октябр ойида Магнитстрой трестида ўзбекистонлик ишчилари махсус ўқув курсларига жалб қилинганлар ва касблар бўйича ўқитилганлар.

Улар иш ҳажми нисбатан кўп ва бирламчи бўлган махсус қурилиш-монтаж қисм, қора ва рангли металлургия, кўмир саноати, машинасозлик ва бошқа халқ комиссариатларининг объектларини бунёд қилиш ишларига банд қилинган.

1942 йилнинг охирида Челябинскдаги Киров заводида етиб борган “меҳнат армиячилари”нинг бир қисми танк саноатида ишлаб бошлаганлар. Колонна ишчилари таркибий жиҳатдан “Ишчи колонналари бўлими” таркибига кирган ва заводнинг мустақил тезкор бирлиги сифатида фаолият юритганлар [6].

Ишлаб чиқаришга борган ишчиларни жойлаштириш, ишга расмийлаштириш икки-беш кунда бажарилиши ва бу муддатда корхона ёки қурилиш маъмурияти томонидан кўрпа-тўшаклар, махсус кийим бош ҳамда

хўжалик анжоймлари билан ўрнатилган меъёр бўйича таъминланиши лозим бўлган. Лекин амалда бу доим ҳам бажарилмаган.

Муҳокама. Сафарбар этилган ишчилар меҳнат қилган ишлаб чиқариш ва қурилиш объектларида меҳнат шароитлари ниҳоятда оғир ва ноқулай бўлган.

1943 йил май - июль ойларида Челябинск вилоятидаги ўн тўртта саноат корхоналарида ўрганиш олиб борган вилоят соғлиқни сақлаш бўлими комиссиялари яшаш ва меҳнат шароитларини қониқарсиз баҳолаган [7].

Жумладан №701 - Киров заводида меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича қондларга риоя қилинмаган. Ҳаво айланиш тизимининг йўқлиги, ортикча газларнинг тўпланиб қолиши, ёритиш тизими меъёрий талабларга жавоб бермаслиги натижасида меҳнат армиячилари ўртасида касалланиш ҳолатлари ортган. Шунингдек, “Копейскқўмир” трести ерости шахталарида ёритиш тизимидаги муаммолар туфали кончилар орасида лат ейиш ва майиб бўлиш ҳолатлари кўпайган. Саноат ва қурилиш объектларида иш ҳажмининг ва режаларнинг юқорилиги сабабли иш вақти кунига 8 соатдан 10 соатгача, ҳатто айрим қурилиш бошқармаларида 15-16 соатни ташкил қилган.

Оғир ер ишлари, бетон, юклаш-тушириш ишлари меҳнат армиячиларидан катта жисмоний чидамлилиқни, саломатлиқни талаб қилган. Бундан ташқари, ишчилар учун “тил” билан боғлиқ муаммолар саноат корхоналарида станокларни ишлатиш ва техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилишда панд берган. [8]

1943 йил давомида Қўмир саноати халқ комиссарлиги тасарруфидаги “Челябқўмир” трестига ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ ва тожик миллатига мансуб ишчилар 903 нафар ишчилар меҳнатида фойдаланилган. Ер остида меҳнат қилиш нафақат билим ва кўникмаларни, балки жисмонан қувват ва соғлиқни ҳам талаб қилган.

Шунингдек, иқлим, маиший турмуш, яшаш шароитларнинг ноқулайлиги, бегона юртлардаги оғир ва синовли меҳнат натижасида 150 мингдан ортиқ ўзбекистонликлар тақдирини ҳал қилган. Уларнинг аксарияти бу шароитларга бардош бера олмаган ва вафот этган.

“Меҳнат армиячилари” ҳар бири 200-250 киши сифимидаги казарма ҳолатидаги баракларга ёки кўплаб ертўлаларга жойлаштирилган. Ертўлалар ёғочларни жуфтлаштирилган ҳолатида ясалган бўлиб, ёғочлар ораси тупроқ билан тўлирилган, ер қаърига 1 – 1,5 метр чуқурликда, ер сатҳида деразали турар-жойлар шаклида бўлган. Мазкур турар жойларнинг томлари ёғочдан бўлиб, лойсувоқ қилинган тўл қатламидан иборат бўлган. Ертўлаларда яшовчилар сони унинг ҳажмига қараб тақсимланган, аммо ётоқхоналардаги аҳвол ва шароитлар талаб даражасида бўлмаган.

Жумладан, Орсқда жойлаштирилган иссиқлик электромаркази қурувчилари ертўлаларга жойлаштирилган бўлиб, ётоқхона ифлос, ҳатто деворлари сувалмаган, ётоқхона биноси қишки мавсумга умуман тайёр бўлмаган.

Ўқ-дорилар халқ комиссариатига қарашли 257 - сон заводи маъмурияти 1943 йил баҳорида сафарбар қилинган ўрта осиелик ишчиларни 60 кишидан тақсимлаб ертўлаларга жойлаштирганлар.[9]

1943 йилнинг декабр ойида 20-сон қурилиш бошқармасининг 5, 6, 7-сон қурилиш участкалари турар-жойлари темир йўл станциялари атрофида жойлашган бўлиб, айримлари матоли палаткаларда, айримлари эса вагонларга жойлашишга мажбур бўлганлар. Ушбу участкалардаги яратилган шароитлар қониқарсиз, совуқ қишда матоли палаткаларда яшаётган меҳнат армиячилари учун ҳатто ҳаммом ҳам бўлмаган.

Бунга ўхшаш шароитлар Киров заводининг 5-сон участкасида ҳам кузатилиб, ишчилар жойлаштирилган бараклар ва ертўлаларда ёқилғи йўқлиги ва ички нобоблиги сабабли қишки даврда иситиш имконияти бўлмаган. Баракларнинг ҳар бири 360 кишига мўлжалланган бўлиб, ертўлалар 120 ҳамда 220 кишига мослаштириб қовланган. Ишчилар икки ярусли ёғоч ва ярмиёғоч ўринларда ётишган. Бундай ҳолатлар норозиликлар ва касаллар миқдорининг ортиб боришига сабаб бўлган.

Қора металлургия халқ комиссариатининг Чебаркўл қўрғонидаги 701-сон завод ишчилари яшаши учун тайёрланган ётоқхоналар ҳам, улардаги шароитлар ҳам қониқарсиз бўлган [10].

Худди шундай, “Коркинокўмир” конининг 1 чи, 5 чи - сон кончилари ички қисми сувоқ қилинмаган ва иситиш печлари йўқ бўлган баракларда яшашга мажбур бўлишган. Кончилар ишлаётган 30-сон шахтада ичимлик суви бўлмаганлиги натижасида одамлар кўлмак сувини истеъмол қилишган.

Бунинг оқибатида, касаланишлар, ишдан қочиб кетишлар ва ҳатто, ўлим ҳолатлари кузатилган. 1943 йилда “Челябкўмир” трестига ишга сафарбар қилинган 2968 нафар ишчининг 2813 нафари, яъни 95 % фоизи иш жойини ташлаб кетган. Қочиб кетган ишчиларнинг аксариятининг тақдири фожиали тугаган. Кўмир ортиш учун тўхтаган бўш вагонларда меҳнат армиячиларининг жасадлари топилган.

Сафарбар қилинган Ўзбекистонлик ишчиларидан 120 нафари Ички ишлар халқ комиссарлигининг “Челяблаг” лагеридаги махсус барак ва ертўлаларга жойлаштирилганлар. [11] Бу ётоқхоналар ГУЛАГ таркибида бўлиб, ҳудуд тиканли симли девор билан ўраб олинган, девор бўйлаб кўриқчи минораси ўрнатилган, кириш-чиқиш учун вахта биноси бўлган ва участкани ҳарбий кўриқчи аскарлари кўриқлаган. Яшаш жойи ва ишлаб чиқариш ҳудудидан рухсатномасиз яқка ҳолда чиқиш нафақат лагер аҳолиси, балки сафарбар қилинган ишчиларга ҳам таъқиқлаган.

Шунингдек, ҳужжатларда 5-сон участкадаги ертўлаларда яшовчи 291 нафар ўзбекистонлик “меҳнат армиячилари”нинг бирортасига ҳам ётиш учун чойшаблар ва кўрпа берилмаган ва совун билан таъминланмаган ва махсус кийимлар ювилмасдан фойдаланган” [12].

Шунга қарамайдан сафарбар қилинган ўзбекистонлик “меҳнат армиячилар” сабр ва матонат билан меҳнат қилганлар. 1943 йил 14 май

ҳолатида 5-қурилиш бошқармасида яшаётган 218 нафар ўзбеклар оғир шароитга қарамасдан режаларни тўлиқ бажарганлар. Улар январда – 107 фоизга, февралда – 111 фоизга, мартда – 190 фоизга, майнинг 10 кунидан – 129 фоизга режаларни бажариб, қўшимча таомланишга имтиёз олганлар.

Режаларни 153 фоизгача бажарган **Расулбеков** ҳамда **Ўтаганов**нинг бригадалари ҳам шулар жумласидан.

ВКП(б)нинг Магнитогорск шаҳар ходимлар бўлимига юборилган ҳужжатларда “Магнитострой” трестида Ўрта Осиё республикаларидан сафарбар қилинган ишчиларнинг меҳнати салмоқли эканлиги таъкидланади. У ерга юборилган 2616 нафар ўзбек ва қozoқларнинг 30 фоизи малакали мутахассис сифатида корхоналарга ва қолганлари эса ер қазииш ишларига жалб қилинган. Бу ишчилар кунлик режаларини 100, 120 ва ҳатто 150 фоизгача бажарганликлари таъкидланади.[13] Бундан даражада ишловчи ўзбеклар жами ишичлар миқдорининг 80 % фоизидан орқитғини ташкил қилган. Шу сабабли, улар қўшимча озиқ-овқат таъминоти олишга ҳақли бўлишган, аммо, овқат рационини қониқарсиз ва сифати паст бўлган.

Бундан ташқари, **Абдурахмонов** бригадасининг 15 нафар қурувчиси 136 фоизга, **Жамолдинов**нинг бетончилар бригадасининг 15 ишчиси 138 фоизга, **Юсупов**нинг ер қазув бригадасининг 9 нафар ишчиси 135 фоизга, **Исломов** бригадасининг 13 нафар ишчиси 152 фоизга, **Қорабоев**нинг темирйўлчилар бригадасининг 10 нафар ишчиси 108 фоизга иш режаларини бажариб, кунлик 27-80 рублгача ҳақ олишган.

Ишчилар орасида режа бажариш бўйича ўзига хос “ким ўзар” пойгаси ва шунга яраша даромад топиш фаолияти шаклланиб, **Юсупжон Ғозиев** раҳбарлигидаги қурилиш ишчилари 115-120 фоизга, **Юсупов** раҳбарлигидаги бригада қурувчилари 150-200 фоизга, **Мингбоев**ни кокс ишлаб чиқариш бригадаси ишчилари 150 фоизга, умуман олганда, ўзбек ишчиларининг барчаси кунлик режаларини 115-125 фоизга бажарганликлари ҳужжатларда қайд этилган.[14]

Бу эса, ишчилар учун миллий чойхоналар, миллий таомлар тайёрлаш ва айрим етакчи ишчиларни ўз юртларига бориб келишлари учун имконият яратилиши билан рағбатлантирилган.

Нобоп шароитлар, иқлим ва касаллик тарқалиши туфайли ертўлаларда яшовчи ўзбекларга тиббий хизмат ва санитария ёрдами деярли кўрсатилмаган. Касаллар 10-15 кунлаб ётоқхонада қолиб кетиши натижасида вафот этишган.

Жумладан, 1943 йилнинг июнь ойида Аллаёровнинг 1-қурилиш бошқармаси 48 - бригадасининг ишчилари **Раҳмонов, Аюпов, Санаев, Маумаров, Эминовлар** 12-15 кунгача касал бўлиб ётиб қолганлар ва уларнинг барчаси 15-16 июл кунлари вафот этган.

Кеч бўлса-да, хабар олган тиббиёт пункти ходимлари касал ишчиларни соғлом деб, ишга чиқишга мажбур қилганлар, вафот этганларни эса ўлим санасини ўзгартириб, касалхонада вафот этди деган ҳулосалар берганлар.

Умуман олганда доимий равишда барча ертўла, барак ва ётоқхоналарда ўнлаб бетоб ишчилар бўлишган. На тиббиёт ходимлари, на қурилиш бошқармаси раҳбарлари, на трест ходимлари улардан хабар олишмаган.[15]

Хулоса. Иттифоқ раҳбарияти Германияга қарши уруш бошланиши билан мамлакатнинг меҳнат ресурсларидан фойдаланишда бўлган мавжуд ёндашувларни, куч ва имкониятларни қайта кўриб чиқиш, янгиларини излаб топиш, эҳтиёжларни аниқ ҳисоб-китоб қилишга мажбур эди. Бундан ташқари мамлакат халқ хўжалигида меҳнат қилиш учун ишчилар ва хизматчилар сафини тўлдиришнинг янги манбаларини топиш, ишчи кучини кўпайтириш, умаман олганда бутун мамлакат бўйича сафарбарлик жорий қилинишига тўғри келди. Бу ҳолатларнинг барчаси мажбурий характерда бўлиб, муддатлари ва вазифалар қатъий белгилана бошланди.

Уруш бошлангандан кейин Иттифоқ раҳбарияти томонидан мамлакат халқ хўжалиги учун ишчи кучи манбалари ва сонини оширишга қаратилган барча-чора-тадбирлар ўзининг натижалларини бера борди.

Бу борада юқорида қайд этилганидек, ДМҚнинг 1942 йилнинг 14 октябрдаги № 2414-сонли Қарори ижросини таъминлаш сон ва сифат кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатди. Саноати ва қурилишнинг муайян бир ишчи кучига эга бўлиши ҳарбий даврда совет иқтисодиётининг бирмунча барқарорлашувчига олиб келди. Бундан ташқари сафарбар қилинган меҳнат армиячиларидан бошқа тоифадаги ходимлар ва хизматчилар билан биргаликда уруш даврида ишлаб чиқаришда, қурилишда, халқ хўжалиги учун малакали мутахассислар тайёрлашда, шунингдек урушдан кейин ҳам мазкур кишилар маҳаллий аҳолига сингиб, ўша ерларда фаолиятларини давом эттиришга ҳам имкониятлар пайдо бўлди.

Мудофаа саноати, қора ва оғир металлургия, умаман фронт ва халқ учун керак бўладиган қурилиш ва саноат росманасига меҳнат армиячилари кучига таянган эди. Аввалига, совет-немис миллатига мансуб кишиларнинг, кейинчалик Ўрта Осиё республикаларидан сафарбар қилинган ишчи кучи иттифоқ иқтисодиётини барқарорлашувига, оқибат эса урушда ғалаба қозонишга ҳам асосий куч сифатида эътиборда бўлди.

Сафарбар қилинган ўзбекистонлик “меҳнат армиячилари” она-Ватан учун, юрт озодлиги учун фидойиларча меҳнат қилишган. Аммо, уларнинг самарли меҳнатлари ҳар доим ҳам қўллаб-қувватланмаган ва рағбатлантирилмаган.

Уларнинг озиқ-овқат таъминоти, кийим-бош таъминоти, турар-жой шароити, тиббий хизмат таъминотидаги етарлича муаммолар орасида юрт соғинчи ва ортга қайтиш қайғусининг кучлилиги ижтимоий оқибатларга сабаб эканлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда сафарбар қилинган ишчиларнинг Жанубий Урал худудидаги саноат ва қурилиш объектларида ишлаш тажрибасига эга бўлмаганликлари, тегишли техник ва хавфсизлик қоидаларини билмасликлари ишлаш жараёнларида қатор муаммоларга сабаб бўлган эди.

Ҳам иқлим, ҳам маиший турмуш, ҳам яшаш шароитларнинг ноқулайлиги, бегона юртлардаги оғир ва синовли меҳнат натижасида 350 мингдан ортиқ ўрта осийлик, жумладан 150 мингдан ортиқ юртдошларимиз ўтмишнинг не-не зарбаларига бардош беришга мажбур бўлганлар. Фидойи ва заҳматли меҳнатлари туфайли ишлаб чиқариш тўлалигича фронтга қаратилди ва улар Иккинчи жаҳон уруши даврида фашизм устидан қозонилган ғалабага муносиб ҳисса қўшдилар.

Адабиётлар

1. Саидов А. Парк победы: философия мужества и стойкости. – Ташкент: TASVIR, 2021. – С.35.

2. Коллектив авторов. Книга памяти. Немцев-трудармейцев ИТЛ Бакалстрой-Челябметаллургстрой. 1942-1946 гг. В 4-х томах. – Москва: Нижний Тагил, 2011.

3. Шмыров Б. Металл победы: «Мы за ценой не постоим?!» // Страницы истории. Челябинск, 2009. – С.49.

4. Объединённый Государственный архив Челябинской области (кейинги ўринларда ОГАЧО): Р.1619-фонд, 1-рўйхат, 133-йиғма жилд, 56, 110-варақлар.

5. Российский государственный архив социально-политической истории (кейинги ўринларда – РГАСПИ): 17-фонд, 122-рўйхат, 50-йиғма жилд, 6-варақ

6. ОГАЧО. Р.792-фонд, 5-рўйхат, 46-йиғма жилд, 77-варақ.

7. ОГАЧО. Р.1619-фонд, 1-рўйхат, 52-йиғма жилд, 11-варақ.

8. ОГАЧО. П.124-фонд, 1-рўйхат, 359-йиғма жилд, 127-варақ.

9. РГАСПИ. 17-фонд, 122-рўйхат, 50-йиғма жилд, 70-варақ.

10. ОГАЧО. Р.1659-фонд, 1-рўйхат, 13-йиғма жилд, 112-варақ.

11. ОГАЧО. Р.1619-фонд, 2-рўйхат, 15-йиғма жилд, 32-варақ.

12. ОГАЧО. П.288-фонд, 42-рўйхат, 23-иш, 335, 336-варақлар.

13. ОГАЧО. П.234-фонд, 17-рўйхат, 64-йиғма жилд, 13-варақ.

14. ОГАЧО. П.234-фонд, 17-рўйхат, 64-йиғма жилд, 16-варақ.

15. ОГАЧО. П.234-фонд, 17-рўйхат, 64-йиғма жилд, 17-варақ.

TILSHUNOSLIK

LINGVOPOETIKA FANINING TAHLIL METODLARI.

G 'aybulloyeva Umida Ahmatovna

Navoiy davlat universiteti, doktoranti

umidagaybulloyeva[@gmail.com](mailto:umidagaybulloyeva@gmail.com)

Annotatsiya. Fan tarixini metodologiya tarixidan holi o'rganish jonli mavjudotni jonsiz mavjudot sifatida o'rganishga o'xshaydi. Tilshunoslik rivojini o'rganish asosida metodologiya, metod va metodika tushunchalarini aniqlash, chegaralash, tavsiflash va tushuntirish yotadi. O'tgan asrning 50-yillarida dunyo fanining filologiya, fanshunoslik, sistemologiya, tilshunoslik, adabiyotshunoslik sohalarida metodologik yo'nalishlar shakllandi. Mazkur maqolada lingvopoetika fanining qisqacha tarixi va bu fanning tahlil metodlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: metod, metodologiya, o'rganish obyekti, hikoyaviy tiplar metodologiyasi, uch sathli tahlil metodi, badiiy usul lingvopoetikasi metodi, lingvopoetik qiyoslash metodi.

Annotation. Studying the history of science without the history of methodology is like studying a living being as an inanimate being. The study of the development of linguistics is based on the definition, demarcation, description, and explanation of the concepts of methodology, methodology, and methodology. In the 1950s, methodological directions were formed in the fields of philology, science, systemology, linguistics, and literary studies of world science. This article provides a brief overview of the history of linguopoetics and the methods of its analysis.

Keys words: method, methodology, object of study, methodology of narrative types, method of three-level analysis, method of linguopoetics of the artistic method, method of linguopoetic comparison.

Kirish. Tilshunoslikda lingvopoetikaning yuzaga kelishi va shakllanishi soʻnggi yillarda oʻzbek tilshunosligida bu fanning rivojlanishiga, ayniqsa sohaga doir tahlil metodlarining yuzaga kelishiga sabab boʻldi. Bu til birliklarining lingvopoetik imkoniyatlarini aniqlashda badiiy matnlarga tayanish, qator yozuvchi va shoirlarning asarlarini tahlil doirasiga tortishni taqozo etdi. Adabiy matnlarni lingvopoetik oʻrganish shundan dalolat beradiki, adabiy matnni oʻqish-oʻrganishdan asosiy maqsad uning gʻoyaviy-badiiy mazmunini toʻla oʻzlashtirish, mohiyatini tushuntirish barobarida estetik zavq ham olish ekan, ana shu yoʻnalishda oʻquvchining badiiy tafakkur saviyasini oshirishga va estetik didini tarbiyalashga qaratilgan tahlillar doirasida uning til materialini tadqiqi asosiy oʻrinda turadi.

Shu maʼnoda alohida filologik yoʻnalish sifatida tilshunoslik, adabiyotshunoslik, poetika va estetika fanlari kesishuvida yuzaga kelgan badiiy matnning lingvopoetik tahlili keng qamrovli va murakkab tushuncha boʻlib, adabiy matnda kommunikativ-estetik vazifani bajaradigan individual til tizimi uning predmeti hisoblanadi. Uni oʻrganishning oʻnlab tahlil metodlari borligining sababi ham shu. Zamonaviy filologiyada lingvopoetik tahlilning ustuvorlik kasb etganligi ham ana shu omillar bilan bogʻliq.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Lingvopoetikaning yangi soha sifatida shakllanishida V.V.Vinogradov, A.A.Lipgart, B.V.Jirmunskiy, V.Y. Zadarnova, O.S. Axmanova, L.V.Sherbalarning oʻrni beqiyosdir. Ular oʻz ilmiy ishlarida lingvopoetikani alohida fan sifatida filologiya ilmidagi oʻrganilishi kata hissa qoʻshganlar. Keyingi yillarda oʻzbek badiiy matni muammolariga, xususan, uning lingvopoetikasi masalalariga bagʻishlangan bir necha dissertatsiyalar himoya qilindi, monografiyalar nashr etildi. Shu jumladan, Mustaqillik yillarida oʻzbek badiiy matni muammolariga, xususan uning lingvopoetikasi masalalariga

bag'ishlangan bir necha dissertatsiyalar himoya qilindi, monografiyalar nashr etildi. I.Mirzaevning "She'riy matnni lingvopoetik talqin qilish muammolari", S.Karimovning "O'zbek tilining badiiy uslubi", M.Yoqubbekovanning "O'zbek xalq qo'shiqlarining lingvopoetik xususiyatlari", M.Yo'ldoshevning "Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi" nomli doktorlik dissertatsiyalari, M.Yo'ldoshevning "Cho'lponning badiiy til mahorati", G.Muhammadjonovanning "80-yillar oxiri 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi", D.Shodievaning "Muhammad Yusuf she'riyati lingvopoetikasi", Sh.Haydarovning "Badiiy matnda parsellyativ konstruksiyalarning qo'llanilishi", D.Jamolidinovanning "Badiiy nutqda parantez birliklarning semantik-grammatik va lingvopoetik xususiyatlari", F.Ibragimovanning "Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis" nomli nomzodlik dissertatsiyalari, M.Muhiddinov va S.Karimovlarning "G'afur G'ulomning poetik mahorati", B.Yo'ldoshev, Z.Shodiyevlarning "Ufq" trilogiyasining lingvopoetik tadqiqi masalalari" monografiyalari shular jumlasidandir. Bundan tashqari I.K.Mirzayevning "She'riy matnning lingvopoetik talqini muammolari" shuningdek, U.Rahimovning "Nodira she'riyati lingvopoetikasiga doir", G.Rixsiyevanning "Lingvopoetik tadqiq asoslari bo'yicha mulohazalar", D. Xudoyberganov "O'zbek tilidagi o'xshatish konstruksiyalarining semantik va stilistik tahlili"ga doir tadqiqotida, M. Yo'ldoshevning "Cho'lponning badiiy til mahorati" ga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyasida, N. Husanovning "XV asr yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksik – semantik va uslubiy xususiyatlariga doir"[1-134] kitobida badiiy tili lingvopoetik jihatdan u yoki bu darajada tahlilga tortilgan.

Natijalar. Lingvopoetikada metodning lingvistik asosi degan tushuncha biz uchun muhim. Uni uch qismdan iborat deb tushunmoq lozim:

- metodni qo'llash zarurati
- lingvistik muammo
- lingvistik yechim, natija.

Bir metod tilning barcha sathlari uchun birdek amal qilavermaydi. Metodlarni ongli ravishda qo'llash uchun:

- tadqiqotning qaysi sathda olib borilayotganini
- tilning qaysi sohasi tadqiq qilinayotganini;
- tadqiqotning muayyan aniq xulosaga olib kelishini ongli idrok etmoq lozim bo'ladi.

Umuman olganda, obyekt, undagi yechimi zarur bo'lgan muammo hamda uning amaliy (bizningcha, ijtimoiy) natijasi yaxlitligi haqidagi ilmiy tasavvur metodning lingvistik asosini tashkil etadi.

Har qanday borliq hodisasi, o'rganish obyekti – serqirra. Biror tadqiqotchi hech qachon o'rganish obyektining barcha qirrasini to'liq qamrab ola bilmaydi. Shu boisdan fan va fanshunoslilikda ikki hodisa keskin farqlanadi:

o'rganish obyekti;

o'rganish predmeti.

O'rganish obyekti o'zbek fanshunosliligida ikki xil tushuniladi:

-tadqiq qilinayotgan hodisa;

-tadqiq qilinayotgan hodisa uchraydigan manba.

Misollarga e'tibor qaratamiz: "Tadqiqotning obyekti sifatida shoirning "Mening yigit vaqtim" (1979), "Bu bog'ni qaysi bog' derlar" (1982), "Bahor oqshomlari" (1984), "Yurakka yul", (1990), "Amu jilolari" (1966), "Vafo degan gavhar", (1975), "Dunyoning yoshligi" (1970), "Nazm nafasi" (2015) kabi she'riy to'plam va asarlarga kiritilgan lirik merosi olingan.

O'zbek tili lisoniy imkoniyatlarining Erkin Samandar she'riyatida badiiyat yaratishdagi roli va o'rnini tahlil qilish, she'riy nutq va xalq so'zlashuv tili munosabatlarini yoritishdan iborat.[2-9]. Mavzuning obyekti va predmetini farqlash, ajratish va tanlash jarayonida ham umumiylik-xususiylikka tayaniladi. Ma'lumki, umumiylik va xususiylik ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi va bunda ulardan qaysisi qaysi holat uchun xos ekanligini esdan chiqarmaslik

kerak. Modomiki, o'rganilayotgan til hodisasi ko'p qirrali va murakkab ekan, tadqiqotchi hech qachon obyektini to'la qamrab ola bilmaydi, uning biror qirrasini o'rganishga jazm etadi, hodisani butunicha olishdan tiyiladi. Ana shu tadqiqot uchun jalb etilgan qirra "aspekt" tushunchasi bilan nomlanadi. Masalan, sinonimlarning sistemaviy xususiyatlari "uning sistemaviy aspekti", matn hosil qilish xossasi "matn hosil qilish aspekti"dir. Ko'rinadiki, o'rganish obyektining qirralari cheksiz ekan, uning o'rganish aspektlari ham cheksiz. Bir tadqiqot uchun aslida bir aspekt yetarli.

Har qanday tadqiqot maqsadi umumlashtirishdan iborat. Demak, umumiylikni topish – umumlashtirishsiz fan bo'lishi mumkin emas. Umumlashtirish falsafasi lingvistik tadqiqotlarning ham metodologik asosi hisoblanadi. Ma'lumki, umumlashtirish – insonning voqelikni bilish, tadqiq etishdagi muhim fikriy amallardan biri; narsa va hodisalarning o'xshash hamda muhim belgi-xususiyatlarini, bog'lanishlarini fikran muayyan tushunchaga birlashtirish jarayoni va uning natijasi.

Muhokama. Kuzatish ham, tajriba ham, nazariy tafakkur ham pirovardida umumlashtirishga olib keladi. Umumlashtirish – ilmiy bilishning muhim vositasi. Umumlashtirishda xususiylikdan umumiylikka o'tiladi (masalan, "nutqiy ma'no" tushunchasidan "semema" tushunchasiga o'tish) va umumiy tushuncha, hukm, nazariya vujudga keltiriladi (*aft, yuz, bet, chehra, jamol* — inson boshi old tomonining peshanadan iyakkacha bo'lgan qismi ifodalovchilari; *olma, nok, o'rik* — giponimlar). Bunday tushunchalardan yuzaga kelgan umumiy bilim lisoniy olamni chuqurroq aks ettirib, uning mohiyatini anglab olishga yordam beradi. Lingvopoetik tadqiqotlarni ilmiy va amaliy jihatdan birmuncha obyektiv ravishda amalga oshirish uchun tilshunoslikda mavjud bo'lgan an'anaviy va zamonaviy tahlil metodlaridan o'rni bilan foydalanish taqozo etiladi. Milliy adabiyot va badiiy tafakkur rivojida tilning ahamiyati nechog'lik ekanligini belgilash adabiy matnlar tahliliga sinalgan, tajribadan o'tgan va ishonchli metodlar asosida yondashish barobarida har bir

milliy til va adabiyotning o'z xususiyatlaridan kelib chiqib, yangicha usullarda kuzatishlar olib borishni talab etadi. Garchi o'zbek filologiyasi ilmida lingvopoetik tadqiqotlar qadimdan amalga oshirib kelinayotgan bo'lsa-da, XXI asrning boshlariga kelib N.Mahmudov, M.Yuldashev, M.Yaqubbekova kabi tilshunoslar tadqiqotlari asosida bu boradagi kuzatishlar tamoyillarini belgilab beruvchi nazariy qarashlar rivojlana boshladi. Binobarin, o'zbek filologiyasining bu nisbatan yosh sohasini rivojlantirishning ishonchli yo'llaridan biri – uning tahlil metodlarini belgilab olish yoki ishlab chiqishdir. Badiiy matnning lisoniy tahlili kursining metodologiyasi dialektik tafakkur qonuniyatlariga asoslanadi. Metodologiya so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, *metodos*-yo'l, *usul* va *logos*-ta'limot demakdir.[3-84] Lingvopoetik tadqiqotlar olib borishda katta tajriba to'plagan jahon tilshunosligi uning tahlil metodlari haqida ham aniq tavsiyalar berib kelmoqda. Biz ayrim lingvopoetik tahlil metodlariga to'xtalib o'tamiz.

Hikoyaviy tiplar lingvopoetikasi metodi. *Hikoyaviy tiplar lingvopoetikasi* zamonaviy tahlil metodi bo'lib, bu metod matndagi bayonning tavsif, mulohaza, istak kabilardan iborat bo'lishidan kelib chiqadi. Lingvopoetikaning tadqiq metodi sifatida *hikoyaviy tiplar lingvopoetikasini* qo'llashda tadqiqotchi, avvalo, bayonning qaysi tipi bilan ish ko'rishni belgilab oladi. Keyingi bosqichda ta'sir etish xususiyatlari va stilistik alomatlari bo'lgan til birliklari ajratiladi. Shundan so'ng matndagi stilistik belgilarga ega bo'lgan til vositalari yordamida ularning lingvopoetik ahamiyati va estetik qimmati o'rganiladi. Bu metoddan foydalanganda tadqiqotchi umumiylikdan xususiylikka qarab boradi. Bu metodning qulayligi shundaki, tadqiqotchi unda matn mazmunini emas, balki bayon usulini hisobga oladi. Bunda badiiy matnning mavzuiy rang-barangligi kuzatishlar olib borishda xalaqit bermaydi. Aksincha, bu metod turli janrlardagi va hajmdagi matnlarni qiyoslash va tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan lingvopoetik vazifalarni hal etishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Hikoyaviy tiplar lingvopoetikasi metodiga murojaat qilish tahlili shakl va mazmun yaxlitligini hisobga olganlik bilan izohlanadi. Buning samaradorligi, birinchidan, tadqiqotchi

mumkin qadar matnning umumiy mazmuni – bayon tipini hisobga oladi, stilistik alomatlarga ega bo‘lgan qaysi til vositalari mazmunning aynan ushbu tipini berishga xizmat qiladi; ikkinchidan, stilistik ottenkali til vositalari matndan ajratilmagan holda o‘rganiladi; uchinchidan, stilistik ottenkalarga ega bo‘lgan til vositalari tahlili bevosita lingvopoetikaning ikki kategoriyasi – lingvopoetik ahamiyati (metasemiotik xususiyatlari) va lingvopoetik vazifalari (stilistik vositalarning matn g‘oyaviy-badiiy mazmunini berishdagi xizmati) kesimida amalga oshiriladi.

Badiiy matn bayon tiplarini lingvopoetik tahlil etish –bu metodda dastlab matnning umumiy bayon xarakteri aniqlanadi va shundan so‘ng til birliklarining stilistik va lingvopoetik xususiyatlari batafsil o‘rganilib, ularning qay biri u yoki bu bayon tipi va muallif niyatini shakllantirishda estetik samara berganligi aniqlanadi. Bu metod lingvopoetik tadqiqotlarda samara berayotganligi bilan birgalikda yana takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Sen – ona tilim.

Men o‘tkinchi, men faqat mehmon

Dargohingda ey, ona tilim.

Men bir she‘r kerak ey, mezbon,

Yozilmagan she‘r erur dilim.....

Adabiy matnlar lingvopoetik tadqiqi an‘analarining mantiqiy davomi sanaladigan bu metod yordamida hatto bir ijodkorga mansub bo‘lgan matnlar lingvopoetikasini tahlil etish ham mumkin bo‘ladi. Hikoyaviy tiplar lingvopoetikasi yana bir metod – matndagi alohida olingan *badiiy usul lingvopoetikasiga* yaqinlashadi, ammo yaxlit matnni qamrab olishi bilan undan farqlanadi. Boshqa ayrim ilmiy manbalarda ham bayon tiplarining lingvopoetik tahlili lingvopoetik tadqiqotlarda samarali va istiqbolli metod sanalishi haqida fikrlar aytilgan.

Uch sathli tahlil metodi alohida olingan badiiy matnning lingvopoetik tavsifini o‘rganishga yo‘naltirilgan va matn ichidagi bayon tiplarini ajratishni nazarda

tutmaydi. Bu metod yordamida tadqiqotchi matnda qo‘llangan til birliklarining *semantik* xususiyatlarini, undan keyin lingvostilistik ma’nosini, va nihoyat, uchinchi sath sifatida lingvopoetik xususiyatlarini o‘rganadi. Badiiy matnni o‘rganishning uch sathli tahlil metodi nafaqat badiiy obrazlar tizimini yoki g‘oyaviy-badiiy mazmunni keng planda anglash, balki undagi lingvostilistik vositalarning ahamiyatini ham belgilashga ko‘maklashadi.

Badiiy usul lingvopoetikasi metodi u yoki bu badiiy usulning matndagi g‘oyaviy-badiiy mazmun va estetik samaradorlikni paydo qilishdagi rolini aniqlashga imkon beradi. Tadqiqotchi ushbu metod yordamida butun matnni qamrab olmaydi, balki faqat birgina usulning bir yoki bir necha matndagi lingvopoetik roli va ahamiyatini o‘rganadi.

Lingvopoetik qiyoslash metodi. Badiiy matnlar lingvopoetik tahlilidagi uchinchi metod bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan matnlarning lingvopoetik tavsifini qiyosiy o‘rganishga mo‘ljallangan *lingvopoetik qiyoslash metodidir*. Butun bir matndagi stilistik alomatlar bo‘lgan til birliklarining lingvopoetik xususiyatlarini qarab chiqishga imkon beradigan bu metodning qo‘llanish ko‘lami kengdir. U bir necha matn va bir matn ichidagi tasviriylikka xizmat qilgan lingvostilistik vositalarni taqqoslash asosida poetik individuallik xususida xulosalar chiqarishga ko‘maklashadi.

Xulosa. Lingvopoetikaning bu kabi tahlil metodlaridan o‘zbekcha badiiy matnlar tadqiqida ham foydalanish maqsadga muvofiq. Lingvopoetik tadqiqotlarning bevosita vazifasi shakl va mazmun yaxlitligida badiiy matn tadqiqi metodlarini izlash va o‘zbek badiiyatining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi tahlil usullarini tavsiya etish dolzab masalalardan bo‘lib hisoblanadi. M.Yo‘ldashev zamonaviy tahlil metodlari haqida fikr yuritib, “Badiiy matnni lisoniy tahlil qilish jarayonida quyidagi tamoyillarga tayanib ish ko‘rilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi degan fikrdamiz:

1. Shakl va mazmun birligi tamoyili.
2. Makon va zamon birligi tamoyili.

3. Xususiylikdan umumiylikka o'tish tamoyili.
4. Tahlil usullari sifatida esa quyidagilar e'tirof etiladi:
5. .Ilmiy mushohada usuli.
6. .Lisoniy tabdil usuli.
7. .Matn variantlarini qiyoslash usuli.
8. Lug'atlarga asoslanish usuli.[4-84]

Lingvopoetikaning jahon tilshunosligida tavsiya etilgan bu kabi tahlil metodlaridan o'zbekcha badiiy matnlar tadqiqida ham foydalanish maqsadga muvofiq. Ayni paytda, lingvopoetik tadqiqotlarning bevosita vazifasi shakl va mazmun yaxlitligida badiiy matn tadqiqi metodlarini izlash va o'zbek badiiyatining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi tahlil usullarini tavsiya etish dolzab masalalardan bo'lib hisoblanadi. Ko'zlangan maqsaddan kelib chiqib, badiiy matn tadqiqini turli metodlar yordamida olib borish mumkin va bularning har biri o'zni bilan ahamiyatli sanaladi. Jumladan, lingvopoetik tadqiqotlar ham ana shu tahlil metodlaridan foydalanadi va bunda matn mazmuni va ifoda shaklini yaxlitlikda olib qarashga harakat qilinadi.

O'zbek lingvopoetikasi o'z taraqqiyotining yangi bosqichida lingvopoetik tadqiqotlarni zamon talablariga javob beradigan metodlar asosida olib borishi bu boradagi kuzatishlarni navbatdagi pog'onaga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Husanov N. XV asr O'zbek yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlari. Toshkent.1997. 134-b.
2. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent:Fan, 2007. 84-b.
3. Yakubova M. Erkin Samandar she'riyatining lingvopoetik xususiyatlari. Filol. fan. fals. ... d-ri avtoref. - Urganch, 2022. 9-b.
4. www.ziyouz.com.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

A X B O R O T N O M A S I

2025, № 4

Muharrir: M.Kalonov
Musahhih: D.Jabborova
Texnik muharrir: I.Mahmudov

Manzil: Navoiy sh., Ibn Sino ko‘chasi, 45-uy.
Navoiy davlat universiteti, Bosh bino.
Tel.: (8436) 522-19-30, Faks: 225-19-30; web-sayt: *nspi.uz*
e-mail: *@nspi.uz* yoki *isfan2006@mail.ru*

Nashrga ruxsat berildi.
Times New Roman garniturası.
Nashr hisob tabog‘i – 7,6.